

”
Mijn moeder was een
geslepen gangster
Arundhati Roy, schrijfster
BOEKEN C12-13

Soedan
Wie wakkeren die
verwoestende oorlog aan?
IN HET NIEUWS 10-11

Defensie
Militaire invloed
op samenleving
en bestuur groeit
BINNENLAND 14-15

13 november
Parijs herdenkt
en huilt, tien jaar
na de aanslagen
BUITENLAND 19

Tijjani Reijnders
'Je moet op je
voorvoetjes
blijven staan'
SPORT 27

Ex-lobbyist
'Microsoft heeft Nederland
mentaal gekoloniseerd'
IN HET NIEUWS 6-7

FORMATIE

Hans Wijers in problemen na uitspraak over Yesilgöz

D66-Informateur Hans Wijers heeft zijn
excuses aangeboden voor uitspraken over
VVD-leider Dilan Yesilgöz, die hij een
leugenaar noemde.

Hugo Logtenberg en
Marko de Haan

DEN HAAG

Hans Wijers, de net benoemde in-
formateur namens D66, heeft op
verkiezingsavond publiekelijk een
persoonlijke voorkeur uitgesproken
voor een breed gesteund middenka-
binet, in plaats van een coalitie met
het radicaalrechtse JA21.
Verder noemde Wijers VVD-lei-
der Dilan Yesilgöz bij deze gelegen-
heid een leugenaar. Ook zei hij dat
hij baalt dat de kiezer de VVD niet
harder heeft afgestraft voor deze ka-
binetsperiode.

Wijers deed de uitlatingen in de
avond van 29 oktober, een paar uur
na de eerste uitslagprognoses, als
panellid op een podium tijdens een
borrel van ondernemer Willem Sijt-
hoff in Amsterdam. NRC sprak met
veertien aanwezigen van wie meer-
dere mensen, los van elkaar, de uit-
spraken bevestigen. Daarnaast be-
schikt NRC over een filmopname
van een van de uitspraken van Wij-
ers.

De uitlatingen van Wijers zijn op-
merkelijk en gevoelig omdat hij als
informateur, samen met Sybrand
Buma (CDA), een werkbare coalitie
bij elkaar moet brengen. De verhou-
ding tussen D66 en CDA met de VVD
staat in de formatie al onder druk,
omdat de VVD GroenLinks-PvdA
uitsluit, en daarmee een breed mid-
denkabinet.

Informateur Hans Wijers liet don-
derdagmiddag over de verkiezings-
avond aan NRC weten: „Ik heb me
daar niet goed uitgedrukt. Ik ben
van mening dat de VVD een partij is

die jarenlang effectief heeft bijge-
dragen aan het bestuur van ons
land, en mevrouw Yesilgöz een par-
tijleider is met een solide staat van
dienst.”

„Tijdens dit proces ligt het voor
de hand dat ik vooral contact heb
met de heren Bontenbal en Jetten.
Mocht mevrouw Yesilgöz op enig
moment een rol gaan spelen, dan zal
ik haar met open vizier benaderen.
Mijn eerdere uitspraken neem ik
dan ook terug en daarover heb ik
persoonlijk contact met haar ge-
zocht.” Yesilgöz laat desgevraagd
aan NRC weten: „Ik hoor graag van
betrokken partijen hoe wij onder
aanvoering van deze informateurs
alsnog met open vizier tot een goed
proces kunnen komen.”

Tijdens een persconferentie don-
derdagavond zei Wijers dat hij zich
niet meer precies kon herinneren
wat hij heeft gezegd - wel dat hij er
achteraf van baalt. Verder zei Wijers
dat hij graag „een kop koffie” wil
drinken met Yesilgöz. Als informa-
teur benadrukte hij geen voorkeur
te hebben voor een coalitie. Hij
heeft er vertrouwen in dat de ver-
standhouding met de VVD en JA21
zal verbeteren.

„Er zijn zoveel mensen die hun
opinie geven rondom bepaalde
vraagstukken. Ik bevind mij nu in
een andere positie”, aldus Wijers.

Dedain

Organisator Willem Sijthoff noemt
de festiviteit in een reactie aan NRC
„een gezellige en mooie avond”.
„De bijdrage van Hans Wijers heb ik

Lees verder op pagina 2

Advertentie

de schouwse valleien

JE EIGEN VAKANTIE-
WONING AAN ZEE!

LUXE vrijstaande
recreatiewoningen va.
€ 434.800,- v.o.n. excl. BTW
Voor VERHUUR en EIGEN
GEBRUIK. Meld je nú aan!

BOUW
GESTART!

Interesse? Bel team de Schouwse Valleien | 0111 - 218 020 [deschouwsevalleien.nl](https://www.deschouwsevalleien.nl)

Let op! U belegt buiten AFM-toezicht. Geen vergunningplicht voor deze activiteit.

NIEUWSBRIEVEN De hele dag op de hoogte nrc.nl/nieuwsbrieven/actueel	REDACTIE redactie@nrc.nl nrc.nl/overons	ABONNEMENTSVRAGEN ga voor meer informatie naar nrc.nl/service
Deze uitgave komt voort uit Algemeen Handelsblad (1828) en Nieuwe Rotterdamse Courant (1844)	PRIJS €4,60 Jaargang 56 no. 39 BELGIË € 5,60	 8 710404 000484

IN HET LAND
AMSTERDAM

DANIELLE PINEDO

Een brief aan de koning

In de Amsterdamse wijk Buitenveldert wijst Deborah Maarsen-Laufer naar de brief die naast een schaal met gebak op tafel ligt. Twee A4'tjes, onderkend door de persoonlijk adviseur van de koning. Die schrijft dat het staatshoofd „bekend is” met de „zorg” van Maarsen-Laufer. „Uw gevoels zijn voor ieder met enig inlevingsvermogen te begrijpen.”

Acht dagen eerder, op 4 november, stuurde Maarsen-Laufer (84) de koning een brief over iets waarvan ze wakker lag: het besluit van het Concertgebouw om een concert ter ere van het joodse 'lichtjesfeest' te schrappen, dat gepland stond op 14 december. De aanleiding: een optreden van de Israëlische voorzanger Shai Abramson.

„Als Chief Cantor heeft Abramson een belangrijke rol bij het IDF (Israëlsche leger) en vertegenwoordigt hij het IDF bij officiële aangelegenheden”, schreef het Concertgebouw op 2 november in een statement. Daarmee is hij „een zichtbare vertegenwoordiger” van de IDF, dat „actief betrokken is bij een controversiële oorlog”.

Er was volgens algemeen directeur Simon Reinink van het Concertgebouw een patstelling ontstaan, toen de organisator, Stichting Chanukah Concert, ook na lang aandringen geen andere voorzanger wilde programmeren. Met een „militaire representant” op het podium worden de belangen van het Concertgebouw geschaad, zei Reinink vorige week in *NRC*.

Waar schrijver Leon de Winter en oud-advocaat Oscar Hammerstein hun woede openlijk ventileerden, koos Maarsen-Laufer voor een andere weg. Ze vroeg de koning in haar brief of hij het 'predicaat koninklijk' van het Concertgebouw wilde intrekken, want door het schrappen van het feest had het Concertgebouw geen „morele voorbeeldfunctie” meer. Er was „een volledige geloofsgemeenschap afgestoten en diep gekrenkt”.

De orthodox-joodse Maarsen-Laufer, die de concentratiekampen Ravensbrück en Bergen-Belsen overleefde, herinnerde de koning aan zijn toespraak tijdens de Dodenherdenking in 2020.

Daarin erkende hij dat „medemensen, medeburgers in nood” onvoldoende steun kregen tijdens de oorlog. „Ook vanuit Londen, ook door mijn overgrootmoeder, toch standvastig en fel in haar verzet.”

Door die woorden voelden Joden zich „gehoord, geborgen en beschermd”, schreef Maarsen-Laufer, maar door het recente handelen van het Concertgebouw worden de woorden wel pijnlijk actueel. Als de koning meende wat hij zei, en het Concertgebouw bij haar besluit bleef, „dan is het moment gekomen om die woorden gestalte te geven en daad bij het woord voegen”.

Rond het tijdstip dat het antwoord woensdag op de deurmat plofte, maakte het Concertgebouw bekend dat er een compromis was bereikt: Abramson zal niet te horen zijn bij het publieke

Ze voelt zich onveiliger dan ooit als Jodin, maar weigert haar ketting met davidster af te doen

middagconcert, maar wel bij twee besloten avondconcerten. „Een pleister op de wonde”, noemt Maarsen-Laufer het.

Woede en verdriet strijden bij de geboren Rotterdamse om voorrang. Ze voelt zich onveiliger dan ooit als Jodin. Maar ze weigert haar ketting met davidster af te doen, en de mezoza, het traditionele gebedskokertje, van haar deurpost te halen. „Ik ben trots dat ik joods ben. Als het moet, doe ik vier mezoza's op mijn deurpost.”

En wat vindt ze van het antwoord van de adviseur van de koning, die haar bedankte voor haar „indringende brief”, en haar verzekerde dat organisaties met het predikaat koninklijk „nauwkeurig worden gevolgd” en dat bij een heroverweging „grote zorgvuldigheid” wordt betracht? Ze zwijgt. „Netjes dat ik antwoord heb”, zegt ze.

Danielle Pinedo vervangt deze week Sheila Kamerman

Informateurs **Sybrand Buma** en **Hans Wijers** tijdens hun persconferentie. FOTO ROBIN UTRECHT/ANP

» Vervolg van voorpagina

niet meegekregen.” Zoals vaker nodigde Siy-hoff, mediaondernemer en D66-lid en donateur, vrienden, kennissen en relaties uit voor een festiviteit. De locatie was Capital C, een groot kantoorpand aan het Weesperplein in de hoofdstad, waar verschillende gasten elkaar afwisselden op het podium om de actualiteit te becommentariëren. Oud-minister Wijers was niet geprogrammeerd als spreker, maar werd door de spreekstalmeester uitgenodigd op het podium plaats te nemen.

In de zaal werd geluisterd, geborrelde en gekletst door ongeveer tweehonderd gasten - ondernemers, bestuurders, bekende Nederlanders als Beau van Erven Dorens en (oud-)politici, onder wie Jacques Monasch (oud-PvdA-Kamerlid). „Wijers was niet beschikbaar als informateur, zei hij op het podium toen hij daar naar werd gevraagd”, zegt Monasch. Verder sprak de D66-coryfee „vol dedain over rechts en de mogelijkheid van een centrum-rechts kabinet”, aldus de oud-PvdA'er.

In de rest van zijn bijdrage noemde Wijers VVD-leider Dilan Yesilgöz volgens meerdere aanwezigen „een leugenaar”. „Dat weet ik zelfs heel zeker”, zegt Frank Leijdesdorff, voormalig partner van advocatenkantoor Loyens & Loeff. „Ik vond het ongepast, juist ook gezien de wens van D66 om minder op de man te spelen.”

Leijdesdorff stoorde zich ook aan Wijers' uitspraak dat hij het jammer vond dat de kiezer de VVD niet harder had afgestraft. Ook deze uitspraak van Wijers wordt door meerdere genodigden bevestigd. Aanwezige Maarten Feilzer: „Ik vond zijn bijdrage *shocking*, voor een oud-minister. Ik kan de exacte woorden niet meer herinneren maar hij ging fel te

keer tegen Dilan Yesilgöz.”

Wijers liet zich verder uit over het nieuw te vormen kabinet. „Ik denk dat het van enorm groot belang is dat we de komende zes tot acht jaar stabiel beleid krijgen”, zegt hij op de opname die *NRC* in bezit heeft. „We hebben een meerderheid nodig in de Tweede en in de Eerste Kamer. Dat krijg je alleen maar door niet met 76 zetels een kabinet te maken waarvan je nu al ziet dat daar, op een aantal belangrijke gebieden, fundamentele verschillen zitten.”

Met die laatste uitspraak doelde Wijers op een mogelijk kabinet van D66, CDA, VVD en het radicaalrechtse JA21. Een combinatie die op dat moment een meerderheid leek te hebben van 76 zetels, en met de definitieve uitslag op 75 zetels uitkomt.

Ik vond het ongepast, juist ook gezien de wens van D66 om minder op de man te spelen

Frank Leijdesdorff oud-M&A adviseur

De voorkeur van D66 ligt bij een breed centrumkabinet van D66, VVD, GL-PvdA en CDA met een ruime Kamermeerderheid. Die voorkeur sprak Wijers in besloten kring al langer uit, net als zijn felle afkeer van Yesilgöz, bevestigden diverse bronnen aan *NRC*.

Wijers was in het eerste Paarse kabinet van PvdA, VVD en D66 (1994-1998) minister van Economische Zaken. Daarna was hij actief in het zakenleven bij onder meer Akzo Nobel en Heineken. Daarnaast vervult hij tal van maatschappelijke functies en was hij voorzitter van de raad van commissarissen van Ajax.

GESCHIEDENIS

Hitler had mogelijk een micropenis, zou blijken uit zijn dna. Klopt dat?

Wetenschappers hebben het bloed van Adolf Hitler onderzocht op erfelijke afwijkingen. Ze trekken vergaande conclusies.

Bart Funnekotter

AMSTERDAM

Adolf Hitler leed aan het Kallmann-syndroom, een genetische afwijking waarbij het lichaam niet op natuurlijke wijze in de puberteit komt. Gevolg hiervan kan zijn dat bij een man de testikels niet indalen en dat hij een micropenis ontwikkelt. Daarnaast scoorde de nazidictator uitzonderlijk hoog als het gaat om de aanleg voor psychiatrische aandoeningen als bipolariteit en schizofrenie.

Met deze opvallende onderzoeksresultaten treedt deze zaterdag in het Verenigd Koninkrijk een team wetenschappers naar buiten in de documentaire *Hitler's DNA: Blueprint of a Dictator* op Channel 4. Hun bevindingen werden woensdagavond al gemeld in *The Times*, en worden inmiddels breed opgepakt door de media. Kenners waarschuwen in een reactie aan *NRC* voor vergaande conclusies, maar hoogleraar Turi King, die het genetisch onderzoek leidde, neemt geen blad voor de mond: „Als Hitler deze dna-resultaten zou hebben gezien, had hij zichzelf naar de gaskamer gestuurd.”

Zelfmoord

De onderzoekers baseren hun werk op een lapje stof dat de Amerikaanse kolonel Roswell P. Rosengren in mei 1945 in Berlijn in de Führerbunkersneeu uit de sofa waarop Adolf Hitler zelfmoord had gepleegd. Op dat lapje stof zat bloed. Dat zou afkomstig kunnen zijn van Hitler, die gelijktijdig een capsule gif doorbeet en zich door zijn hoofd schoot. De onderzoekers hebben het bloed onderzocht en het zou een Y-chromosoom bevatten dat hetzelfde is als dat van een man met dezelfde mannelijke voorouder als Hitler.

Manfred Kayser, hoogleraar Forensische Moleculaire Biologie aan het Erasmus MC en expert op het gebied van genetisch onderzoek, verbaast zich over de gang van zaken rondom het vermeende dna van Hitler, zegt hij. „Het is normaal dat je eerst een wetenschappelijk artikel publiceert en pas daarna een documentaire maakt.”

Kayser zit naar aanleiding van de gegevens die wel bekend zijn, met flink wat vragen. „Ten eerste: het gebruik van het Y-chromosoom om het bloed aan Hitler te linken. Met Y-chromosomaal dna kan je geen persoon identificeren, maar alleen een mannelijke familie, omdat alle mannen van een biologisch familie hetzelfde Y-chromosoom hebben. Het gebruik van het Y-chromosoom voor identificatie betekent dat het bloed op de bank strikt genomen afkomstig zou kunnen zijn van Hitler, maar ook van een van zijn mannelijke familieleden aan vaderszijde.”

Dan is er de onduidelijkheid over hoe het dna precies onderzocht is, zegt Kayser. „Hebben ze het hele genoom gesequencet, of hebben ze alleen naar bepaalde onderdelen gekeken? Als het hele genoom is gesequencet, is de volgende vraag: wat is het *read number*: hoe vaak is het stuk dna gesequencet dat bij het Kallmann-syndroom hoort? Vaak genoeg

Adolf Hitler in 1938 in Wenen. FOTO SUEDEUTSCHE ZEITUNG/ANP

om zeker te kunnen concluderen dat er een mutatie aanwezig is die in Kallmann-patiënten is te vinden?”

De uitspraken over de mogelijke psychiatrische aandoeningen zijn nog ingewikkelder te checken, zegt Kayser. „De onderzoekers hebben de genetische kans voor deze aandoeningen berekend. Ten eerste worden die niet alleen veroorzaakt door erfelijke aanleg, maar ook door de omgeving. Verder baseren ze hun analyse op honderdduizenden dna-markers, maar het is niet vanzelfsprekend dat de betrouwbaarheid van zoveel dna-markers hoog genoeg is bij een analyse van een oud bloedmonster om een betrouwbare kansberekening te maken. En tenslotte hebben ze niet aangegeven hoeveel patiënten ze hebben benut als vergelijkingsmateriaal. Als dat aantal niet hoog is, is de betrouwbaarheid van de berekende kansen laag.”

Thomas Weber is hoogleraar geschiedenis aan de Universiteit van Aberdeen en een expert op het gebied van Hitler en de nazi's, en radicalisering en extremisme in het algemeen.

Hij is geïnterviewd voor de documentaire, maar heeft het eindresultaat ervan niet gezien. „Toen ik gisteren en vandaag de berichtgeving in de Britse pers zag, zonk het hart me wel een beetje in de schoenen. De ondertitel suggereert dat iemands genen de blauwdruk vormen voor zijn gedrag,

Met deze dna-resultaten had Hitler zichzelf naar de gaskamer gestuurd

Turi King Hoogleraar

maar daarin spelen natuurlijk ook veel andere zaken mee. Verder vindt iedereen het leuk om over die mogelijke micropenis te praten, maar zulke sensatiezucht doet de ernst van het onderwerp geen recht.”

Dat Hitler maar één teelbal had, is bekend uit zijn medisch rapport dat werd opgesteld toen hij in 1923 de gevangenis inging na een mislukte

staatsgreep. Weber: „Het is mogelijk dat dit het gevolg was van het Kallmann-syndroom. Aan de andere kant: Hitler had een snor en een diepe stem. Hij klonk niet als een castraat. Hij is dus wel door iets van een puberteit heen gegaan.”

Uit andere bronnen is al wel gebleken dat Hitler zich in zijn jonge jaren niet adequaat voelde, zegt Weber. „Dat zou aan deze conditie kunnen hebben gelegen, maar zeker weten we dat nooit. Feit is dat hij er op een gegeven moment in geslaagd is een beeld van zichzelf te creëren dat hem van die onzekerheid verlost. Dat beeld wist hij daarna met veel succes naar buiten te projecteren.”

Dat Hitler mogelijk bipolair of autistisch zou zijn, is ook al eerder door historici gesuggereerd, zegt Weber.

„We weten van ooggetuigen dat hij periodes van extreme passiviteit afwisselde met periodes van grote activiteit. Dat zou op bipolariteit kunnen duiden. Deze genetische bevindingen - die duidelijk zouden maken dat hij een grote kans had deze aandoening te hebben, maar geen bewijs vormen

dat hij het ook daadwerkelijk had - sluiten hierbij aan.”

Ontoerekeningsvatbaar

Dat werpt een ongemakkelijke vraag op. Stel dat Hitler inderdaad bipolair of schizofreen was, was hij dan wel verantwoordelijk voor zijn daden? „Uit onderzoek naar terroristen en andere extremisten blijkt dat minder dan een derde van hen lijdt aan psychiatrische aandoeningen”, zegt Weber. „En van die groep wordt door de rechter maar een klein deel ontoerekeningsvatbaar verklaard. Oftewel: zo'n ziekte pleit je niet vrij van schuld. Je kan én een aandoening hebben én een radicale ideologie aannemen uit naam waarvan je verschrikkelijke dingen doet. Dat doet aan je schuld niks af.”

Maar wat nu als Hitler dermate geestesziek was dat hij anno 2025 door een rechter ontoerekeningsvatbaar zou zijn verklaard? Weber: „Dan maakt dat de medeverantwoordelijkheid van de Duitse bevolking alleen maar groter. Hoe konden ze ooit achter zo'n man aanlopen?”

Een mail van **Jeffrey Epstein** aan zijn handlanger **Ghislaine Maxwell**, gepubliceerd op een muurkrant in het hart van Trumps geboortestad New York. FOTO VIA REUTERS

DRIE VRAGEN **EPSTEIN/TRUMP**

Hoe vaak Trump ook ontkent, steeds weer duiken aanwijzingen op voor zijn band met Jeffrey Epstein

Nieuwe vrijgegeven emails van Jeffrey Epstein maken het Donald Trump moeilijk. Wat staat er allemaal in?

Lize Geurts
AMSTERDAM

In april van 2011, als zedendelinquent Jeffrey Epstein al een gevangenisstraf heeft uitgezeten voor het uitlokken van prostitutie bij een minderjarige (met een speciale regeling die hem toestond twaalf uur per dag buiten de gevangenis door te brengen), stuurt hij zijn handlanger Ghislaine Maxwell een email. „De hond die niet heeft geblaft” - degene die in alle zaken rondom zijn misbruik maar niet wordt genoemd - „Is Trump”, schrijft hij. „[SLACHTOFFER] heeft uren met hem in mijn huis doorgebracht.”

Het veertien jaar oude bericht werd afgelopen woensdag vrijgegeven door de Toezicht-commissie van het Amerikaanse Huis van Afgevaardigden. De paar zinnen brengen de Amerikaanse president Donald Trump opnieuw in een moeilijke positie. Hoezeer hij zijn vriendschap met Epstein ook probeert te bagateliseren, hoe vaak hij ook ontkent iets van diens misbruik geweten te hebben, laat staan daarbij betrokken te zijn geweest: steeds weer duiken nieuwe aanwijzingen op voor de band tussen de twee mannen. Naast de mailwisseling tussen Epstein en Maxwell werden woensdag nog duizenden andere e-mails openbaar gemaakt.

Kort daarna publiceerden Republikeinen in het Huis van Afgevaardigden een pakket van ongeveer 20.000 documenten uit het Epstein-dossier, om tegenwicht te bieden aan wat zij „cherry-picking” door de Democraten noemden: het selecteren van informatie die hen het best uitkomt. Zo maakten de Republikeinen de naam bekend van de verdachte die „uren met [Trump]” zou hebben doorgebracht: Virginia Giuffre. Zij heeft in haar getuigenissen tegen Epstein gesproken over de (voormalige) prins Andrew, maar niet over Trump.

1 **Wie heeft de mails vrijgegeven?**
De Toezicht-commissie heeft woensdag drie mailwisselingen van Epstein gedeeld: die tussen hem en Maxwell, en twee andere tussen hem en journalist Michael Wolff (in 2015 en 2019). Die mails kreeg de commissie, die bestaat uit zowel Democraten als Republikeinen, donderdag van het ministerie van Justitie, nadat ze deze zomer gedagvaard waren. Kort daarna publiceerden Republikeinen in het Huis van Afgevaardigden een pakket van ongeveer 20.000 documenten uit het Epstein-dossier, om tegenwicht te bieden aan wat zij „cherry-picking” door de Democraten noemden: het selecteren van informatie die hen het best uitkomt.

2 **Hoe reageert het Witte Huis?**
De persvoorlichter van het Witte Huis Karoline Leavitt schrijft woensdag aan meerdere Amerikaanse media dat „de Democraten selectief emails hebben gelekt naar de linkse media om een vals verhaal te creëren en president Trump zwart te maken”. Ze herhaalt Trumps eerdere ontkenningen: „Deze e-mails bewijzen absoluut niets, behalve het feit dat president Trump niets verkeers heeft gedaan.”

2 **Wat staat er nog meer in de mails?**
In een mail aan journalist Wolff uit 2019 schrijft Epstein dat Trump „natuurlijk wist van de meisjes, hij heeft Ghislaine gevraagd te stoppen”. Een eerdere uitwisseling tussen de twee komt uit 2015, rond de tijd dat Trump voor het eerst campagne voerde om president te worden. CNN zou hem in een debat vragen naar zijn relatie met Epstein, zegt Wolff. „Als we een antwoord voor hem konden bedenken, wat denk je dat dat dan zou moeten zijn?”, antwoordde Epstein. „Ik denk dat je hem zichzelf moet laten ophangen,” zei Wolff. De mails van de Republikeinen laten zien hoe Epstein zijn kennis over Trump aanbiedt aan buitenlandse mogendheden. Hij wil de Russische president Vladimir Poetin bijvoorbeeld wel helpen de Amerikaanse president te begrijpen. Aan voormalig premier van Noorwegen en voor-

zitter van de Europese Raad Thorbjørn Jagland schrijft hij: „Ik denk dat je Poetin zou kunnen voorstellen dat Lavrov inzicht kan krijgen door met mij te praten.” Hij doelt waarschijnlijk op Sergej Lavrov, de Russische minister van Buitenlandse Zaken. In een mailwisseling met de Dubaiase zakenman Ahmed bin Sulayem zegt Epstein dat Trump „met niemand close is” - „hij praat met veel mensen, maar vertelt ze allemaal iets anders”. Trump zelf schrijft op zijn platform Truth Social over de „Jeffrey Epstein Hoax” die Democraten gebruiken om af te leiden van „hun enorme mislukkingen, met name hun meest recente mislukking: DE SHUTDOWN!” Na 43 dagen kwam woensdag een einde aan de shutdown, die begon door uitblijven van een akkoord over federale overheidsuitgaven. Democraten wilden het voorstel van de Republikeinen niet accepteren, omdat die weigerden afspraken te maken over het verlengen van aflopende subsidies voor de gezondheidszorg. Of het Trump lukt de aandacht van deze Epstein-ontwikkeling af te leiden met de shutdown, is de vraag. Deze zomer bleek uit peilingen dat de meeste Amerikaanse kiezers vinden dat Trump niet goed omgaat met de „Epstein-files”. Volgende week stemt het Huis van Afgevaardigden over de publicatie van alle Epstein-documenten.

VERKENNERSVERSLAG

Tussen D66 en CDA zit het wel goed

D66 en CDA, die samen de volgende formatiefase ingaan, vormen een verbond met elkaar en tegen de VVD.

Liam van de Ven

De fracties van D66 en CDA zitten naast elkaar in de plenaire zaal van de Tweede Kamer, alleen een gangpad scheidt ze. Tijdens het debat over de verkenning op donderdag, had dat gangpad er net zo goed niet kunnen zijn: de twee partijen die samen de volgende fase van de formatie ingaan graptten het hele debat met elkaar. D66'er Jan Paternotte gebaart vaak grijnzend naar CDA-collega's. Op een gegeven moment hebben Paternotte en CDA'er Bart van den Brink - allebei secondanten in de formatie - een onderonsje en lopen ze samen de zaal uit. Rob Jetten kijkt regelmatig lachend naar de CDA-fractie. Wanneer CDA-leider Bontenbal Jetten complimenteert dat hij het in de campagne had over „gemeenschapszin”, kijken de twee mannen elkaar lachend en met gespreide armen aan. Mirjam Bikker (CU) zegt hierover: „Het goede nieuws is dat de VVD achter mij onrustig wordt.” Die „ruiken onraad”.

Rob Jetten (D66) tijdens het debat over de rapportage van informateur **Wouter Koolmees**. FOTO BART MAAT

speeld, klinkt het achter de schermen, en D66 en CDA zetten die partij dus graag buitenspel. Dat raakt de VVD waar het pijn doet: de VVD is met de jaren door en door een bestuurderspartij geworden, en onderhandelde de afgelopen decennia vrijwel altijd mee. Die positie in het centrum van de macht wordt nu (een beetje) aangetast. Esther Ouweland van Partij voor de Dieren stelde de retorische vraag waarom het zo „vanzelfsprekend is dat de VVD weer in het kabinet komt”. CDA'ers en D66'ers roffelden vrolijk op hun tafeltjes. Maar de realiteit is wel dat de sociaalliberalen en de christendemocraten iets van Yesilgöz nodig hebben: ze hopen dat zij op termijn haar blokkade op GroenLinks-PvdA laat varen, en proberen haar hiermee onder druk te zetten. D66 en CDA hebben „sterke raakvlakken” met GroenLinks-PvdA, zegt

D66 en CDA hopen dat Yesilgöz op termijn haar blokkade laat varen

Yesilgöz, „zoals we tijdens de campagne al hebben gezien”. De afgelopen maanden zeiden VVD'ers al regelmatig dat CDA en D66 links of linksig zijn geworden. Die kritiek hielden VVD'ers op zak in de weken na de ver-

kiezingen, maar nu lijkt die weer terug. GroenLinks-PvdA-leider Jesse Klaver is tevreden met de volgende stap in de formatie: bij zijn partij leeft de hoop dat wanneer de formatie draait om de inhoud, zij op termijn tóch samen met D66, CDA en VVD in een meerderheidscoalitie kunnen. Maar Klaver zocht geen toenadering tot Yesilgöz. Hij stipte aan dat de VVD de overhand heeft in de ministerraad. Volgens Klaver zouden „kwade tongen” kunnen beweren dat de VVD „nog nooit zoveel macht heeft gehad”, en daarom helemaal geen snelle formatie zou willen. De VVD herhaalt vaak dat het kabinet Schoof, dat met BBB en VVD rust op slechts 26 zetels, zo snel mogelijk vervangen moet worden. Tijdens dit debat werden de verhoudingen tussen de oude bestuurspartijen D66, CDA, VVD en (GroenLinks-)PvdA nog maar eens bevestigd. D66 en CDA vormen een verbond met elkaar en tegen de VVD, terwijl de route naar regeringsdeelname voor GroenLinks-PvdA versperd blijft. De komende drie weken zullen D66 en CDA, denken de partijen zelf, best wat inhoudelijke stappen kunnen zetten. Maar de impasse oplossen, dat lijkt nog niet aan de orde. Wouter Koolmees, die na het debat afscheid nam als verkenner, denkt dat „nadat het stof van de verkiezingsstrijd is neergedaald”, „meer ruimte zal ontstaan” voor een open gesprek.

CHINA

Pakketjes uit China straks niet meer vrijgesteld van importheffingen

AMSTERDAM

Producten van Chinese webwinkels als Temu, Shein en AliExpress worden vanaf volgend jaar iets duurder voor Europese consumenten. Een vrijstellingsregeling van importheffingen voor een groot deel ervan wordt versneld geschrapt. Dat hebben de Europese ministers van Financiën vandaag besloten. Momenteel zijn zendingen die van buiten de Europese Unie komen en minder dan 150 euro waard zijn vrijgesteld van douaneheffingen.

Die zogeheten *de minimis*-regeling werd ooit ingevoerd omdat de relatief geringe douaneopbrengsten niet zouden opwegen tegen de kosten van het in rekening brengen ervan. De laatste jaren bleek echter dat die regeling vrij baan bood aan een enorme toestroom van webwinkel-pakketjes uit met name China - twaalf miljoen per dag in de EU, waarvan zo'n drie miljoen via Nederland in de EU ingevoerd worden. Volgens Europese winkeliers is daardoor een oneerlijk speelveld ontstaan. Wanneer zij een bulkenzending van bijvoorbeeld telefoonopla-

DHL-sorteercentrum bij Lille. FOTO SAMEER AL-DOUMY/AFP

ders uit China importeren, komen ze boven de vrijstellingsgrens uit en moeten ze over de hele zending invoerrechten betalen. Chinese webshops maken die kosten niet, omdat ze hun opladers in individuele pakketjes naar hun klanten sturen. De wens om daar iets tegen te doen, wordt in Europa breed gedeeld. Het plan om de vrijstelling te schrappen bestaat al langer, maar zou eerder pas halverwege 2028 uitgeoefend kunnen worden. „Het wordt extreem moeilijk om aan bedrijven en burgers uit te leggen waarom de Europese Unie niet

sneller kan handelen”, schreef Euro-commissaris voor Handel Maroš Šefoví gisteren in een brief aan de ministers, waarin hij hen al aanspoorde om haast te maken. Voor Europees Parlementair Dirk Götink (NSC) kan de stap niet vroeg genoeg komen. „De vrijstelling is niet meer van deze tijd”, zegt Götink, die namens het Europees Parlement de onderhandelingen voert over nieuwe douanewetgeving. Naast het schrappen van de vrijstellingsregeling zijn er ook plannen om een „pakjestaks” in te voeren van twee euro voor elk pakketje. (NRC)

Advertentie

Volta Energy B.V.

“Dankzij de financiering via NLInvesteert konden wij onze verhuurvloot versneld uitbreiden.”

- Roel Bleumer, oprichter/CEO Volta Energy

NLInvesteert is dé financieringspartner voor het MKB. Wij kennen de weg bij de bank en bieden toegang tot duizenden investeerders.

nl investeert

nlinvesteert.nl

Samen maken we het rond

Groot denken, grenzeloos resultaat

Speel bewust

18+

Kavango-Zambezi is een transnationaal Afrikaans natuurgebied. Je vindt er tegenwoordig leeuwen, cheeta's en de grootste populatie savanneolifanten. In 2020 ontving het **Wereld Natuur Fonds** samen met zijn Afrikaanse partners € 16,9 miljoen om dit landschap te herstellen. Samen voor meer natuur, ook dat is **The Power of Postcodes**.

Lees meer

INTERVIEW **JOCHEM DE GROOT** EX-LOBBYIST MICROSOFT

‘Nederland liet zich voor het karretje van Microsoft spannen’

Microsoft benadert landen alsof het hun natuurlijke partner is. Nederland is gevoelig voor deze benadering en voert zo ongewild de agenda van Microsoft uit. Inmiddels behoort het tot de beste Microsoftklanten wereldwijd. „We zijn mentaal gekoloniseerd.”

Marloes de Koning

AMSTERDAM

Jochem de Groot werkte acht jaar als lobbyist voor Microsoft in Nederland. Dat voelde als een vanzelfsprekend vervolg op zijn jaren als diplomaat voor het ministerie van Buitenlandse Zaken. Want Microsoft is een geopolitieke speler. Het bedrijf kan voor regeringen aan weten te voelen als een natuurlijke partner, door de nadruk te leggen op onderwerpen die overheden belangrijk vinden. Zoals cybersveiligheid en privacy.

In Nederland is die aanpak bijzonder effectief gebleken, laat De Groot zien in zijn boek dat binnenkort verschijnt. Nederland maakt zich de afgelopen decennia hard voor een open internet en een kleine rol voor de overheid in de virtuele wereld. Dat viel prachtig samen met wat Microsoft uitdraagt. En met de commerciële belangen van het bedrijf. In *Kolonisten van de Cloud* doet De Groot, die tegenwoordig lobbyt namens de branchevereniging van Nederlandse techbedrijven, geen onthullingen over overheidscontracten met Microsoft of onderhandse deals over de bouw van datacentra. Hij probeert vooral het geraffineerde spel van beïnvloeding te laten zien door een bedrijf dat zó groot, machtig en rijk is dat het moeilijk is er tegenin te gaan.

U schrijft dat het gebruik van Microsoft in Nederland ongekend hoog is. We horen relatief gezien tot de beste klanten wereldwijd. Hoe komt dat?
„Nederland is relatief vroeg betrokken geweest bij de ontwikkeling van het internet. Hier zit een van de eerste internetknooppunten ter wereld. En we zijn trans-Atlantisch. We kijken naar de Verenigde Staten en zijn geneigd technologie snel te omarmen en te importeren. Dat maakt Nederland een logische basis voor buitenlandse technologiebedrijven die nieuwe markten willen veroveren. Er is hier dan ook al sinds 1987 een Microsoftkantoor.

„Dat heeft de Nederlandse economie geen windeieren gelegd. Maar we zijn tegelijk gaan geloven in de visie op technologie die met name Amerikaanse bedrijven ons hebben aangereikt. Met als uit-

gangspunt dat je voor elk probleem een technologische oplossing kunt verzinnen. „We zijn mentaal gekoloniseerd. Microsoft heeft die beïnvloeding geperfectioneerd. Het bedrijf is een geopolitieke actor, die zich ook als een natiestaat gedraagt, met vertegenwoordigingen bij internationale organisaties en bazen die als een soort ministers van Buitenlandse Zaken de hele wereld over vliegen. En door overal ter wereld lobbyisten zoals ik in te zetten, vergelijkbaar met lokale ambassadeurs.”

Hoe ver reikt die macht in de praktijk?
„Geen land ter wereld weet zoveel over cyberdreiging als ‘niet-land’ Microsoft, omdat het overal aanwezig is. Alle informatie komt samen op het hoofdkantoor in [het Amerikaanse] Redmond. Als land ben je daar ook voor de beveiliging van cruciale infrastructuur van afhankelijk. „Microsoft heeft veel invloed op hoe standaarden voor digitale producten worden vastgesteld. Het heeft ook initiatief genomen om veiligheidsnormen op te stellen voor cyberspace. Bedrijven die zich bij die afspraken aansluiten, laten zich bijvoorbeeld niet inhuren om belangrijke infrastructuur en ziekenhuizen aan te vallen. Dat is goed, maar zulke niet-verplichtende normen leiden ook af van het vastleggen van harde verplichtingen in wetgeving, waarbij bijvoorbeeld meer verantwoordelijkheid voor cybersveiligheid bij bedrijven wordt gelegd.

„Om dat te bereiken, gebruiken ze hun *soft power* en regeringen zoals die in Nederland. Vanuit het hoofdkantoor wordt gekeken welke landen vatbaar zijn voor de ideeën van Microsoft. Er ontstaat een soort rituele dans en vervolgens neemt Nederland het initiatief voor een conferentie over internationale cybernormen. Dat is een voorbeeld van een samenwerking tussen een natiestaat en een niet-natiestaat.”

Tussen een bedrijf en een klant toch? Is die scheidslijn wel helder genoeg?
„Er zit een grote tegenstrijdigheid. Aan de ene kant werk je diplomatiek samen met een land, te Verenigde Staten, om internetvrijheid te bevorderen, met open, niet-gereguleerde netwerken. Dat draaide om mensenrechten, vrijheid van meningsuiting. Maar daarnaast stond steeds

Het datacenter AMS van Microsoft in Middenmeer. FOTO ROB ENGELAAR/ANP

”

De weerstand in Nederland was moeilijk uit te leggen. Microsoft is gewend dat de rode loper is uitgerold

de koopman, het commerciële belang. Het Nederlandse beleid was dat we ons als handelsland extreem open moesten stellen voor buitenlandse technologie. En de kern van het Amerikaanse beleid is het internet open houden om de eigen bedrijven wereldwijd ruim baan te geven. Intussen word je steeds afhankelijker van de digitale producten uit de VS.”

Heeft Nederland zich daarin laten gebruiken door de VS?
„Dat ‘laten gebruiken’ impliceert dat je voor een karretje bent gespannen. Ik denk niet dat het zo werd ervaren, maar wel dat het de praktijk was. „In Nederland was er veel politieke aandacht voor een open internet. Er werd ook sterk geloofd in de democratiserende kracht van sociale media. Dat maakte het een hele natuurlijke partner voor het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken. De contouren van de door Nederland opgezette internationale coalitie voor internetvrijheid zijn door Amerika bepaald.”

U schetst Microsoft als een soort land, met een eigen diplomatiek apparaat. Deze zomer bleek dat het datacentrum van Microsoft in Middenmeer in Nederland werd gebruikt door het Israëlische leger om Palestijnen in de gaten te houden. Wie kun je daar op aanspreken?
„Ik zal daar zo op ingaan, maar wil eerst benadrukken dat je niet weerloos bent als klein land. Een kleine groep ambtenaren in Nederland beet zich vast in de vraag of de contracten met Microsoft wel in over-

eenstemming waren met de privacywet en heeft aanpassingen afgedwongen. Dat werd de standaard voor heel Europa. Dat is een inspirerend voorbeeld. „Er is de afgelopen tien jaar gepoogd internationaal regels te ontwikkelen die bepalen welke data waar worden opgeslagen. En wat dat betekent. Wanneer werk je met die data wel of niet mee aan een bepaalde militaire operatie? Van de Big Tech-bedrijven was Microsoft het meest betrokken bij de totstandkoming van die regels.”

Wat kun je daar als land mee? Wat te doen als je niet wilt dat een datacenter op je grondgebied wordt ingezet om oorlogsmisdaden te plegen?
„Goede vraag. Daar heb ik me niet in verdiept. Ik heb wel overwogen een hoofdstuk te schrijven over hoe Microsoft technologie levert aan Israël. Maar ik wilde focussen op waar ik zelf bij betrokken was.”

Dan is Middenmeer interessant. Toen u voor Microsoft werkte, was er veel te doen over de bouw van dit datacenter.
„We weten, zo staat het in alle contracten, dat daar servers draaien voor een gigantische regio: Europa, Midden-Oosten en Afrika. Dat betekent per definitie dat je ook afnemers hebt die diensten verlenen aan overheden die verder van ons afstaan qua morele of ethische overwegingen.”

En dat moet je dus gewoon accepteren?
„Dat moet je genuanceerd zien. Moet je een bedrijf in den brede uitsluiten als het op één vlak mogelijk medeplichtig is aan

onderdrukking via technologie? Als je dat bij Microsoft wilt doen, flikkert de hele Nederlandse economie in elkaar. Maar je kunt natuurlijk wel proberen druk op het bedrijf uit te oefenen.”

Zegt u dus: we zijn zo afhankelijk van dat bedrijf dat je geen mening mag hebben over zijn andere klanten?
„Nee, dat zeg ik niet. Sterker nog: terwijl ik bij Microsoft werkte, was er een soort opstand onder het personeel omdat het vermoeden was dat gezichtsherkenningstechnologie van Microsoft werd gebruikt om kinderen uit Mexico in kooien op te sluiten. Dat bleek niet te kloppen, maar daar moest het bedrijf toen een positie over innemen.”

Het is een bedrijf, dus ik neem aan dat uiteindelijk commerciële afwegingen de doorslag geven.
„Vrijwel altijd, maar niet altijd. Die gezichtsherkenningstechnologie wilden ze niet leveren. Daar nam Microsoft de vlucht naar voren en ging pleiten voor wetgeving om dit te reguleren.”

Waarom moest u als lobbyist geheimzinnig doen over de bouw van het datacenter van Microsoft in Middenmeer?
„Microsoft wilde de concurrentie niet wakker maken met informatie over hoeveel ze daar uitgaven en hoe groot het werd. Maar intussen ging er een gure wind waaien in de polder. Omwonenden en de gemeenteraad waren minder blij met zo’n gigantisch datacenter. Ik vond het heel moeilijk dat over te brengen op

het hoofdkantoor in Redmond. De tak die infrastructuur en datacenters bouwt was eraan gewend bijna letterlijk met een rode loper te worden ontvangen als ze ergens een grote investering kwamen doen. „In die periode ontstond voor mij ook een soort wroeging. Ik ging inzien wat een ongelijke strijd het was. Aan de ene kant de lokale weerstand. En aan de andere kant het eenrichtingsverkeer vanuit het hoofdkantoor dat maar doordendert.” „Het is voor een concern als Microsoft nuttig om op Nederland te letten. De situatie hier kan dienen als kanarie in de kolnmijn, met een signaalfunctie voor aanstaande veranderingen.”

Wat is nu de boodschap van ‘kanarie Nederland’ aan Microsoft?
„De nadruk in het debat komt steeds meer te liggen op autonomie en soevereiniteit. Nederland heeft – in de schaduw van het VK – altijd ruim baan gegeven aan digitale innovatie en het tegengaan van regelgeving. Sinds de Brexit is er een heroriëntering gaande. Eerst nam Nederland het initiatief voor een coalitie tegen de Franse agenda van meer industriepolitiek en protectionisme, de D9+, waaraan een aantal kleinere Europese landen deelnamen. Maar de wind draait.”

Is dat bedreigend voor Microsoft?
„Nee. Microsoft en ook andere techbedrijven bewegen mee. Bijvoorbeeld door klanten meer keuzevrijheid en encryptie te bieden. Ze bieden zich steeds meer aan als een hybride partner die de technologische kant niet overneemt met één pankla-

”

Het ontbreekt Nederland aan een digitale ziel, een visie op wat we met technologie willen

re oplossing, maar die ervoor zorgt dat ze iets bieden dat past bij de wens van een klant.”

U werkt nu voor de branche van Nederlandse techbedrijven. Wat vindt u vanuit die functie? Zou de Nederlandse overheid bijvoorbeeld moeten afspreken om in 2035 de afhankelijkheid van Microsoft met de helft te verminderen?
„Nee. Dat is een mooi streven, maar niet haalbaar. We zijn zó afhankelijk geworden van Microsoft dat het naïef is te denken dat we daar zomaar van af kunnen komen.”

Het Internationaal Strafhof doet dat wel. Dat stapt over van Microsoft op Duitse software. Waarom kunnen ministeries dat niet ook doen?
„Het Strafhof is een relatief kleine organisatie. Die zijn wendbaarder. En het is onder druk gezet door het Witte Huis omdat ze achter Netanyahu aangingen. De overheden van Nederland zitten al jarenlang in het Microsoft-ecosysteem. Daaruit loskomen is gewoon niet 1, 2, 3 gebeurd.”

Lobbyisten hebben bij veel mensen een slecht imago. Hebt u dit boek geschreven in reactie hierop?
„Ik wilde laten zien hoe Microsoft het lobbyen tot een kunst heeft verheven. Daarover ben ik zowel kritisch als bewonderend. En het ontbreekt in Nederland aan een digitale ziel, aan een eigen visie op wat we met technologie willen. „Microsoft is ook zo invloedrijk omdat het een verhaal vertelt waar de Haagse po-

CV

Jochem de Groot (1980) werkte op het ministerie van Buitenlandse Zaken op de afdeling mensenrechten en internet. Van 2013 tot 2021 was hij directeur corporate affairs voor Microsoft in Nederland. Aansluitend ging hij voor Philips werken. Inmiddels is hij lobbyist voor de brancheorganisatie van Nederlandse techbedrijven, NL Digital. Daarnaast is hij actief bij de Adviesraad Internationale Vraagstukken. Op 20 november verschijnt bij De Bezige Bij zijn boek *Kolonisten van de Cloud*. Over techlobbyisten in de geopolitieke machtsstrijd.

litieke elite enorm ontvankelijk voor is. Maar we moeten in Nederland zelf nadenken over de richting van het beleid, waarbij digitalisering een middel is, geen doel.”

Moet de overheid minder Microsoft-pakketten kopen?
„Ja, en minder Amazon, Google en Meta. Tegelijk moet je realistisch zijn. Frankrijk wil de eigen cloudleveranciers laten groeien. Nederland is een klein land. Je kunt hier niet snel een nationale kampioen bouwen die kan wedijveren met de kwaliteit van Amerikaanse producten.”

Dus Europees denken en kopen wat de Fransen bouwen?
„Bedrijven onderzoeken die mogelijkheid wel, maar wat de Fransen bieden is nog niet goed genoeg. Keuzevrijheid is heel belangrijk voor bedrijven. Je moet ook economisch relevant blijven.”

Hoe moet het dan wel?
„Door aan de ene kant je afhankelijkheid af te bouwen en aan de andere te investeren in alternatieven. Subsidieën, zoals je nu met AI ziet gebeuren.”

Zegt u niet ook: praat niet meer zo veel met Microsoft-lobbyisten?
„Ehhh, ja. Ik zou zeggen: praat minder met Microsoft en andere Amerikaanse lobbyisten. Want we hebben in Nederland best ideeën, maar die worden niet gehoord.”
Praat minder met ze, want ze zijn te goed in wat ze doen, daar kun je niet tegenop? (lacht). „Ja, eigenlijk wel.”

Naim Derballi
AMSTERDAM

Het is een oorlog die niemand werkelijk wil beëindigen. De uitputtingsslag in Soedan tussen het regeringsleger (SAF) en de paramilitaire Rapid Support Forces (RSF) duurt inmiddels ruim twee jaar en heeft het land in een humanitaire impasse doen belanden.

In de regio Darfur vagen de RSF momenteel hele gemeenschappen weg, terwijl ook het regeringsleger weinig doet om het Soedanese volk te beschermen. De oorlog toont hoe Soedan niet alleen politiek verdeeld is, maar gevangen zit in een werkelijkheid waarin geweld steeds opnieuw de enige uitweg lijkt.

De revolutie van 2019, die Soedan moest bevrijden van dictator Omar al-Bashir, heeft plaatsgemaakt voor een strijd om politiek overleven. Abdel Fattah al-Burhan (SAF) en Mohamed Hamdan ‘Hemedti’ Dagalo (RSF) vechten daarbij om macht en rijkdom. Hun bondgenoten leveren wapens en geld en invloedrijke hoofdrolspelers zijn niet in beweging te brengen. Wie houdt het Soedanese volk gevangen in deze oorlog?

1

De Soedanese militaire elite

De oorlog in Soedan is een verhaal van verraad. Zes jaar geleden zongen jongeren in hoofdstad Khartoem over vrijheid en rechtvaardigheid, na decennia van onderdrukking. Hun revolutie werd gekaapt door de generaals die Bashirs val moesten begeleiden. Burhan en Hemedti kwamen voort uit hetzelfde veiligheidsapparaat dat jarenlang opstanden neersloeg en een rol had in de genocide in Darfur begin deze eeuw. Terwijl burgerbewegingen werden genegeerd, bleef de oude macht overeind: generaals met hun bedrijven, zakenlieden die hun fortuin aan het regime te danken hadden en islamistische netwerken die na de staatsgreep van 2021 hun invloed herwonnen.

Volgens Kholood Khair, directeur van denktank Confluence Advisory in Khartoem, gaat het conflict niet alleen om macht of geld, maar om wie Soedan mag vertegenwoordigen, een strijd tussen twee elites – het oude leger en de milities uit de periferie. „In hun onderlinge strijd vernietigen ze al wat nog rest van de samenleving, ook de hoop op een rechtvaardig bestuur.”

Die machtsstrijd sleepte het land uiteindelijk mee in een nieuwe, allesverwoestende oorlog. Volgens Clingendael-onderzoeker Anette Hoffmann ligt de wortel van het conflict bij de hardnekkige overlevingsdrang van de militaire elite sinds de revolutie. „Vanaf het begin hadden zij geen enkele intentie om hun economische macht af te staan. Hun handelen draaide louter om zelfbehoud: financieel, politiek en militair.”

Onder Bashir voerden de RSF, vooreen de Janjaweed-militie, het vuile werk van het leger uit in Darfur en kregen daarvoor in ruil het recht zich economisch te verrijken. Zo groeiden ze uit van een door de staat gesteunde strijdmacht tot een zelfstandige macht met eigen inkomstenbronnen. „Geweld was voor de militie niet alleen een middel om macht te behouden,” zegt Khair, „maar ook een bron van inkomsten.”

Burgers blijven gevangen in de vuurnie tussen milities en leger. Twee dagen voor de val van Al Fashar onderhandelenden commandanten van het regeringsle-

Soedanezen laten zich registreren als vluchtelingen in een kamp van de Verenigde Naties in het naburige Tsjaad. FOTO JORIS BOLOMEY/AFP

OORLOG

Wie houden de oorlog in Soedan gaande en wat is hun motief?

Soedan is al twee jaar in de greep van een verwoestende oorlog. Wie zijn de hoofdrolspelers in en rond deze crisis? En wat zijn hun belangen? „De politieke keuzes die bewust niet zijn gemaakt, geven zuurstof aan deze oorlog.”

ger met de RSF over hun veilige aftocht. SAF-officieren verlieten hun posten terwijl tienduizenden burgers achterbleven. Kort daarna volgden wraakacties. Het was tekenend, zegt Hoffmann. „De macht wist zichzelf in veiligheid te brengen, het volk niet.”

Het regeringsleger presenteert zich als beschermder van de staat en zegt Soedan te willen bevrijden van de RSF. In werkelijkheid is het zelf een economische macht geworden. Het controleert bouwbedrijven, landbouwgronden en defensiecontracten. Zolang er gevochten wordt, hoeft het leger geen macht te delen met burgers en geen rekenschap af te leggen, zegt Hoffmann. „Zolang het leger zelf de staat is, kan het die niet beschermen zonder zichzelf te beschermen. Zo is de SAF uitgegroeid tot een economisch machtsblok met belang bij het voortbestaan van het conflict, iets wat zelfs zichtbaar wordt in de vredesonderhandelingen. Zodra er druk ontstond om te praten, laaide het geweld op om sterker aan tafel te kunnen verschijnen.”

2

De Verenigde Arabische Emiraten

Op een landingsbaan in Libië werd in oktober opnieuw een cargotoestel gelost uit Abu Dhabi, de hoofdstad van de Verenig-

de Arabische Emiraten (VAE). Op papier ging het om humanitaire goederen. In werkelijkheid maakten de ladingen deel uit van de luchtbrug die de oorlog van de RSF in Soedan voedt. Kisten met munitie, brandstof, uniformen. Onderzoek van de Verenigde Naties wijst uit dat vrachten met ‘humanitaire’ labels via Libië en Tsjaad worden vervoerd naar gebieden onder controle van de RSF. Terwijl in Soedan de wapens bleven aankomen, spraken in Brussel Europese leiders over „strategische samenwerking” met Abu Dhabi en de noodzaak van nauwere handelsbanden.

De Emiraten leveren de brandstof waarop de oorlog in Soedan draait. Hun wapenleveringen, waaronder moderne munitie en drones, bepaalden grotendeels het tempo van de terreinwinst van de RSF en stelden de militie in staat belegeringen, zoals in Al Fashar, vol te houden en stedelijke frontlinies te breken. „Wat nu in Darfur gebeurt, zou onmogelijk zijn zonder de steun van de Emiraten”, zegt onderzoeker Anette Hoffmann. „Dat is glashelder, het bewijs is waterdicht.”

Ook Rusland en Egypte spelen een rol: Moskou steunt naar verluidt beide partijen, terwijl Caïro het regeringsleger bewapent en traint. Voor de Emiraten is Soedan echter een strategisch project: toegang tot de Rode Zee, invloed in de Hoorn van Afrika en een bron van goud. Bedrijven in Dubai verdienen aan het illegale goud waarmee de RSF hun strijd financie-

ren. Van de tachtig ton aan goudproductie verliet ruim de helft het land illegaal, bijna al dat goud kwam in de Emiraten terecht, waar het werd vermengd met leegaal goud en wereldwijd doorgevoerd. Controle over handelsroutes en landbouwgrond vergroot bovendien hun economische autonomie ten opzichte van Saoedi-Arabië, de Verenigde Staten en Europa. Zo groeiden de Emiraten in een decennium uit tot draaischijf van oorlogseconomieën in de Hoorn van Afrika en de Sahel.

De relatie tussen de Emiraten en RSF-leider Hemedti gaat terug tot de oorlog in Jemen. Tien jaar geleden leverden de RSF huurtroepen aan de door Saoedi-Arabië geleide coalitie, gefinancierd door de Emiraten. Uit dat militaire partnerschap groeide later een economische band: via goudexporten naar Dubai, landbouwinvesteringen en plannen voor een haven aan de Rode Zee. „De RSF leveren troepen, de Emiraten betalen”, zegt politicoloog Kholood Khair. „Wat toen een tijdelijk bondgenootschap leek, groeide uit tot een economische en politieke levenslijn. De Emiraten kochten hun diensten in, maar kregen er iets blijvends voor terug: een bondgenoot met toegang tot goud en grondstoffen. De Emiraten hebben de RSF niet alleen bewapend, ze hebben hun een economie gegeven.”

Naar buiten toe profileert Abu Dhabi zich gretig als humanitaire partner. Of het nu veldziekenhuizen zijn voor Soedanese vluchtelingen in Tsjaad of een „lucht-

Abdel Fattah al-Burhan leidt het regeringsleger SAF dat vecht met de paramilitairen van RSF. FOTO AP

De VAE leveren met moderne munitie en drones de brandstof voor de oorlog

brug” met hulpvluchten en tonnen voedsel en medicatie richting Port Sudan. Nadat rapper Macklemore zijn optreden in de Emiraten had geboycot, kwam vanuit Abu Dhabi prompt een zogeheten Gate of Sudan Festival, om hun „broederlijke band” met het Soedanese volk in de verf te zetten. Volgens Hoffmann laat dat zien hoe gevoelig de Emiraten zijn voor publieke druk. „Ze hebben hun PR op orde”, zegt ze. „Een brede internationale campagne zou hen, én Europese regeringen, kunnen dwingen tot verantwoording.”

3

De internationale gemeenschap

Waar is George Clooney gebleven? In 2005 zat hij naast Kofi Annan in New York en noemde Darfur, „de morele toets van onze tijd”. Zijn woorden hielpen het conflict destijds in het brandpunt van de wereld te brengen. In dezelfde regio worden opnieuw ziekenhuizen platgebrand en gemeenschappen weggevaagd, maar de wereld lijkt haar morele stem te hebben verloren.

De oorlog wordt gezien, gedocumenteerd en geanalyseerd, maar nauwelijks bestreden. De diplomatie weet wel de juiste woorden te vinden. Maandag volgde een gezamenlijke verklaring van bijna dertig landen, waaronder Nederland, België, het VK en Canada. Die spraken hun „diepe zorg” uit en noemden de door de RSF gepleegde daden „afschuwelijke schendingen van het humanitair recht.”

Toch klonk elders een ander geluid. Een paar dagen na de val van Al Fashar werd in Abu Dhabi een rode loper uitgerold. António Costa, voorzitter van de Europese Raad en UAE-president Mohammed bin Zayed, wisselden beleefdheden

uit over handel, veiligheid en „strategisch partnerschap”. Een vrijhandelsakkoord tussen Brussel en Abu Dhabi stond al langer in de steigers. Costa ziet in de Golfstaat een „betrouwbare en onmisbare partner in een multipolaire wereld vol onzekerheid”.

Ook in Den Haag klinken zulke geluiden. In een reactie aan NRC afgelopen weekend omschreef het ministerie van Buitenlandse Zaken de Emiraten als „een relevante speler met invloed om tot een einde aan het conflict te komen”.

Die diplomatieke hoffelijkheid weerspiegelt de politieke keuze om de relatie met de VAE te ontzien en de rol van het land in Soedan onbesproken te laten. „Wat deze oorlog zuurstof geeft”, zegt onderzoeker Anette Hoffmann, „zijn niet alleen de wapens of de milities, maar de politieke keuzes die bewust niet zijn gemaakt.”

Intussen gaat de handel met de oorlogspartner van de RSF ongestoord door. Commissievoorzitter Ursula von der Leyen spreekt in Brussel over de noodzaak om „de wapens te doen zwijgen”. Er worden sancties uitgevaardigd tegen kleine Soedanese entiteiten, maar EU-lidstaten blijven vergunningen afgeven voor wapenexport naar de Emiraten, goed voor ruim 23 miljard euro in 2023. Ook Nederland keurde in 2024 nog voor bijna zeven miljoen euro aan wapenexportvergunningen goed waarvan „geen risico op omleiding naar Soedan” is vastgesteld.

De Emiraten hebben zich onmisbaar gemaakt in de regionale strategie van de Verenigde Staten, wat hun positie in Europa alleen maar heeft versterkt. De nationaal veiligheidsadviseur van het land, sjeik Tahnoun bin Zayed, investeerde 2 miljard dollar in een cryptoplatform van de familie Trump, waarna Washington toegang gaf tot Amerikaanse microchips. Sinds de Abraham-akkoorden van 2020 – waarmee de Emiraten hun betrekkingen met Israël normaliseerden – spelen ze een sleutelrol in het uitvoeren van de Israëlisch-Amerikaanse agenda in het Midden-Oosten.

De VAE hebben daarmee een vorm van politieke immuniteit gekocht, zegt politicoloog Kholood Khair. „Ze hebben zich zo dicht bij Washington en Tel Aviv gepositieerd dat niemand het aandurfte hen ter verantwoording te roepen.”

Twintig jaar geleden, tijdens de eerste genocide in Darfur, verwees de VN-Veilighedsraad het Soedanese dossier nog naar het Internationaal Strafhof, werd Bashir aangeklaagd en kwam er een vredesmacht. „Dat zou vandaag ondenkbaar zijn”, zegt Khair. „Niemand die de Soedanese burgers vandaag beschermt: niet het regeringsleger, niet de RSF en al helemaal niet de internationale gemeenschap. Dat is een tragische positie.”

Kindertekening uit een vluchtelingenkamp in Tsjaad. FOTO JORIS BOLOMEY/AFP

Opheffingsuitverkoop in Amstelveen!

OPHEFFING

Enorme kortingen op ons hele assortiment!

Moderne, Antieke en Vintage tapijten; Perzen, Kelims, Zieglers, Berbers etc.

Onze winkel in Amstelveen sluit binnenkort haar deuren. Profiteer nu van enorme kortingen op ons hele assortiment! Alles moet weg!

Amstelveen Dorpsstraat 33 - ook op zondag open

www.kelim.nl

Hamming van Seventer

Mis het niet!
op=op

REPORTAGE ROKKWAAR

Onderzoeksdag: Hoe vaak belanden rokers op de spoedeisende hulp?

Een onderzoeksdag op de SEH in Nederlandse ziekenhuizen moet inzicht geven in het verband tussen roken en acute klachten.

Juliette Vasterman

DEN HAAG

In een kamertje op de spoedeisende hulp van het Haaglanden Medisch Centrum ligt een jongeman met buikpijn. Hij is omringd door apparatuur en heeft zojuist een spuit met pijnstilling gekregen. Nu kan hij weer een beetje praten.

Hij wijst naar zijn navel, daar rondom doet het zeer. Er is ook bloed afgenomen, misschien volgt zo een echo. De arts vraagt of hij rookt. „Nooit gedaan, ik drink ook niet”, zegt hij. „Ik heb vorig jaar wel een keer een waterpijp geprobeerd.” In de kamer tegenover de jongeman ligt een vrouw, ook met buikpijn. Maar dan hoger, bij haar middenrif. De vrouw vertelt dat ze vanmorgen bijna geen lucht meer kreeg. Nu gaat het iets beter - maar niet veel. Ook aan haar vraagt de arts of ze rookt. „Ik ben een jaar geleden gestopt, na dertig jaar.”

Artsen op de spoedeisende hulp van bijna alle Nederlandse ziekenhuizen doen vandaag mee aan een zogenoemde VAP-ED-studie - een samenvoeging van vaperen en Emergency Department. Alle patiënten van twaalf jaar en ouder die de komende 24 uur op de SEH binnenkomen, worden gevraagd of ze een enquête willen invullen over roken, vaperen en het gebruik van snus (een zakje nicotine dat onder de lip wordt gelegd). Onderzoekers willen weten hoeveel patiënten met plotselinge klachten nicotineproducten gebruiken en welke impact dat heeft op de acute zorg.

Kanker

Mensen die op de SEH belanden met benauwdheid hebben vaak de longziekte COPD, of ze hebben last van hun hart of recentelijk een beroerte gehad. Sommigen hebben kanker, vertelt SEH-arts Nicole Kraaijvanger van het Leids Universitair Medisch Centrum en initiatiefnemer van het onderzoek. Het betreffen allemaal aandoeningen en klachten die samen kunnen hangen met langdurig roken. Bovendien komen ook patiënten binnen met wonden of botbreuken die niet goed zullen herstellen als ze roken of vaperen. Vrijwel iedere arts weet hoe groot de schade is van nicotinegebruik, „maar iets is pas echt zo als je het ook in cijfers kunt laten zien”.

Bovendien maken artsen zich sinds kort zorgen over een nieuwe groep: jongeren die vaperen. Volgens het Trimbos-instituut heeft een kwart van de jongeren tussen de twaalf en zestien jaar ooit een vape gebruikt; 4 procent doet dat dagelijks, een derde van hen rookt ook sigaretten. Afgelopen twee jaar belanden 23 jongeren die vaperen in het ziekenhuis met een klaplong, longbloeding of -ontsteking. Of ze hadden een astma-aanval die artsen nauwelijks onder controle kregen, zo blijkt uit cijfers van kinderlongartsen. Een grotere groep kampt met vagere klachten, zoals een kuchje,

vermoeidheid, een slechte conditie of concentratieproblemen.

„Jongeren die vaperen belanden niet massaal op de spoedeisende hulp,” zegt Kraaijvanger, „maar we moeten ons wel aanleren te vragen of jongeren vaperen. Spontaan zullen de tiensers het niet vertellen.” Terwijl het wel belangrijk is om te weten, benadrukt ze, „want anders kunnen we de link niet leggen tussen klachten en vaperen. En als we het weten, kunnen we ze ook helpen met stoppen”.

Want daar is deze 24-uursactie ook voor bedoeld: om volwassenen en jongeren te adviseren te stoppen met roken, vaperen of snus gebruiken. „Als mensen daarvoor openstaan, volgt een zogenoemde warme doorverwijzing”, vertelt SEH-arts Merel van Loon van het HMC. „Dan brengen we de patiënt direct in contact met een rookstoporganisatie. We vullen dan samen de gegevens in, zodat hulpverleners snel contact kunnen opnemen met de patiënt.” Dat werkt volgens Van Loon veel beter dan een foldertje, „dat belandt meestal in de prullenbak”.

Jongeren extra gevoelig

Helaas had haar collega een ogenblik geleden niet beet. Er kwam een jongeman binnen die was gevallen. Hij vertelde dat hij sinds drie jaar rookte, soms drie sigaretten per dag, soms een heel pakje. „Maar hij had geen interesse in een stoptraject, dat deed hij wel een keer op eigen houtje.”

”

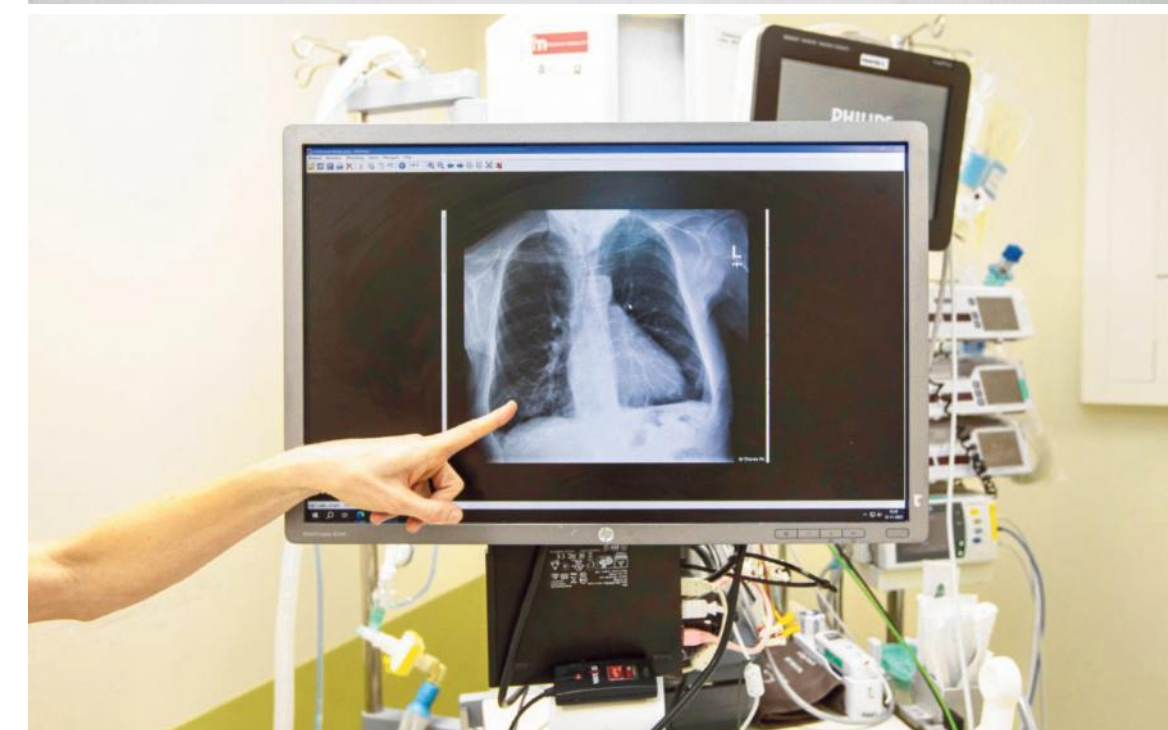
Als mensen daarvoor openstaan, brengen we de patiënt direct in contact met een rookstoporganisatie

Merel van Loon
SEH-arts

Maar zo makkelijk is stoppen niet, zegt Kraaijvanger. Nicotine is een van de meest verslavendste stoffen, en jongeren zijn er extra gevoelig voor. Het brein is tot het 25ste levensjaar nog volop in ontwikkeling. Nicotine grijpt direct in op het beloningssysteem, waardoor jongeren zich even ontspannen maar heel afhankelijk raken.

Vapes hebben heel hoge nicotineconcentraties, sommige bevatten wel 25 pakjes sigaretten aan nicotine. „Bovendien zitten er nicotinezouten in,” legt Van Loon uit. „Die zouten zorgen ervoor dat de damp minder prikkelt in de keel dan bij het roken van sigaretten. Daardoor inhaleren jongeren dieper en wordt de nicotine sneller en in grotere hoeveelheden in het lichaam opgenomen.”

In totaal bezoeken dagelijks ongeveer vijfduizend patiënten de SEH's in Nederland. Kraaijvanger verwacht dat enkele duizenden de vragenlijst daadwerkelijk kunnen en willen invullen. De uitkomsten van het onderzoek worden over een maand verwacht.

Boven en onder: Arts Merel van Loon bespreekt een röntgenfoto van longen op de afdeling spoedeisende hulp. Midden: verschillende medische instrumenten liggen klaar. FOTO'S HEDAYATULLAH AMID

MBO-studenten van de Zadkine Veiligheidsacademie tijdens een militaire training op de campus in Rotterdam.

AMSTERDAM

Een defensiebudget dat een steeds groter deel van de overheidsuitgaven opsloort. Een leger dat moet groeien van 80.000 naar 200.000 militairen. Natuur die wijkt voor kazernes en schietbanen. Bedrijven die steeds meer werknemers uitlenen aan defensie. Hoger onderwijs dat zijn studenten studiepunten geeft voor een militaire training.

De invloed van militairen op samenleving en bestuur groeit, maar het politiek debat daarover groeit niet mee. Tijdens de laatste verkiezingscampagne ontbrak defensie grotendeels als verkiezingsthema. De campagne werd gedomineerd door onderwerpen als woningnood, immigratie en zorg. Defensie bleef vooral een financieel onderwerp. Dat terwijl de explosief stijgende defensie-uitgaven en navenant groeiende militaire ambities zowel politiek als maatschappij voor scherpe keuzes plaatsen. Hoever moet de militaire invloed gaan? In hoeverre gaan de stijgende defensie-uitgaven ten koste van basisvoorzieningen als de zorg? Vredesactivisten spreken inmiddels van „een sluipende militarisering van de hele samenleving“.

Marc von Boemcken is een Duitse wetenschapper die deze ‘militarisering’ on-

KRIJGSMACHT

Het leger groeit, militariseert de samenleving?

De invloed van militairen op samenleving en bestuur groeit, maar het politieke debat daarover groeit niet mee.

Door **Kees Versteegh** Foto **Hedayatullah Amid**

derzoekt. „Julie zijn niet het enige land waar een behoorlijk defensiedebat ontbreekt”, vertelt hij via een Teams-verbinding. „Ook bij de campagne voor de Bondsdagverkiezingen, begin dit jaar, was defensie geen prominent onderwerp.” Wel is de Duitse politiek inmiddels steeds meer in discussie over herinvoering van de militaire dienstplicht.

Von Boemcken is hoofd onderzoek bij het Bonn International Center for Conflict Studies (BICC); eerder was hij reservist bij de Bundeswehr (Duitse krijgsmacht). Bij het BICC houdt hij sinds 2009 met andere wetenschappers een database bij. Die wordt zowel door media en wetenschappers als door de Duitse en Amerikaanse overheid geregeld geraadpleegd.

Tanks

De database wordt gevoed met cijfers van het Stockholm Peace Research Institute (SIPRI) en laat zien hoeveel landen uitgaven aan militairen en hun wapenarsenaal. De Duitse wetenschappers relateren die vervolgens aan het bruto nationaal product en de uitgaven voor de volksgezondheid. Ook de hoeveelheid militairen, de hoeveelheid zorgpersoneel en de omvang van de bevolking worden met elkaar vergeleken. Er is nog een derde categorie: de hoeveelheid zware wapens (tanks, raket-

systemen) waarover een land beschikt.

Op basis hiervan ontwikkelden de Duitse wetenschappers de zogeheten *Global Militarisation Index* (GMI), overde verhouding tussen overheidsinvesteringen in de militaire en civiele sector. Hoe meer wapens, defensie-uitgaven en militairen ten opzichte van uitgaven voor zorg en de hoeveelheid zorgpersoneel, hoe hoger de plek op de GMI-ranglijst. „Zulke cijfers kunnen helpen om een geïnformeerd debat te voeren over de vraag waar je met je samenleving naartoe wilt”, aldus Von Boemcken. „Bijvoorbeeld: in hoeverre wil je de verzorgingsstaat ten koste laten gaan van de enorme groei aan militaire uitgaven?” Voor Nederland stijgen die van de huidige 21 miljard euro naar 38 miljard in 2030. Extra belastingen en bijlenen op de internationale kapitaalmarkt (met bijbehorende rentelast) bieden volgens de Duitse expert onvoldoende soelaas.

De weigering van GroenLinks-PvdA om zich te committeren aan omvangrijke investeringen in de krijgsmacht op de lange termijn om ruimte te houden voor de financiering van de almaar stijgende zorgkosten, vindt Von Boemcken een goed voorbeeld van een stellingname die tot meer bewustzijn kan leiden. VVD, CDA en D66 leverden kritiek op de keuze; de partij van – toen nog – politiek leider Frans Tim-

mermans zou daarmee niet voluit voor de veiligheid van het land kiezen.

Zoals de vlag er nu bij hangt, zegt de Duitse onderzoeker, gaat het Westen de krachtmeting met Rusland over defensie-uitgaven met gemak winnen. „Nu al geven de Europese landen opgeteld meer dan drie keer zoveel uit aan bewapening dan Rusland.” Waarom dan nog risico lopen dat er in het Westen flink moet worden bezuinigd op voorzieningen in onderwijs, zorg of sociale zekerheid? „Het zijn bij uitstek populisten die electoraal profiteren van de kaalslag die dan dreigt. Diezelfde populist-leunen tegen Rusland aan, zoals in Duitsland de AfD. Het kan dus straks goed zo zijn dat het Westen de strijd met Rusland militair wint, maar politiek verliest.”

Speelbal

Slogans over militarisering worden door uiteenlopende partijen wel erg gemakkelijk in de mond genomen, zegt Von Boemcken. „Het begrip heeft meestal een simpele, negatieve lading. Die willen wij met ons project juist vermijden. Enige mate van militarisering kan juist goed zijn. Landen die weinig uitgeven aan defensie en geen behoorlijke krijgsmacht hebben, lopen het risico de speelbal te worden van externe krachten of intern geweld dat niet beteugeld kan worden.” Als voorbeelden noemt hij landen zoals Papoea-Nieuw-Guinea, dat sterk onder invloed staat van Indonesië, en Haïti, dat wordt gesteerd door bendeoorlogen.

Collega's van Von Boemcken bij het BICC in Bonn probeerden het begrip militarisering nog meer inhoud te geven en de invloed van militairen op bestuur en samenleving ook kwalitatief te meten. Ze wogen factoren als: Is er een militaire dienstplicht? Hoeveel politici en bestuurders van een land hebben een militaire achtergrond, zoals in Nederland staatssecretaris Gijs Tuinman (Defensie, BBB)? In welke landen staan leden van de krijgsmacht (deels) boven de wet? (*impunity*). Eist de krijgsmacht grondstoffen en delen van het productieapparaat voor zich op? Hoe groot is het aandeel van het aantal reservisten in de totale populatie?

„Een hele lijst”, zegt Von Boemcken, „en dan gaat het nog niet eens over militaire invloed op zaken als onderwijs en ruimtelijke ordening.” De informatie over de ‘multidimensionele graden van militarisering’ werd echter bijgehouden tot 2020, en is volgens de Duitse wetenschapper daarom minder bruikbaar voor het huidige debat.

Fregatten

De getalsmatige vergelijking van uitgaven voor defensie met de uitgaven voor zorg (de GMI) is simpeler en recenter; ze loopt tot en met 2024. Nederland bezette daarin, net als Duitsland, een „gezonde middenpositie”, zoals de politicoloog het noemt. Zowel in 2023 als in 2024 eindigde ons land op plaats 86, dit op een totaal van 149 landen. Daarmee bevond het zich tussen Guinee en El Salvador. Landen als Oekraïne en Israël voeren de GMI-lijst al enige jaren aan. Onderaan staan eerder genoemde landen als Papoea-Nieuw-Guinea en Haïti. Duitsland, Von Boemckens thuisland, stond in 2024 op plek 94, tussen Bolivia en Nicaragua.

Gezien de hoge militaire uitgaven die gepland staan (van 21 miljard naar 38 miljard euro over vijf jaar), zal de middenklassering voor Nederland en Duitsland geen stand houden, verwacht de defensie-expert uit Bonn. Dat maakt een volwassen debat over de groei van de defensiesector in zijn ogen des te noodzakelijker.

Waar zou dat debat over moeten gaan? Von Boemcken noemt twee onderwerpen. „Kiezers zouden de ontzaglijke verspilling binnen de huidige Europese defensie-industrie niet moeten accepteren. Waarom kan Europa niet één type gevechtstank maken, zoals de VS dat kan, in plaats van veel verschillende? Dezelfde Europese versplintering geldt voor de bouw van fregatten of jachtvliegtuigen. Dit getuigt van een schokkende inefficiëntie. Die kun je echt niet meer aan de belastingbetaler verkopen die de rekening van defensie moet

” Kiezers zouden de ontzaglijke verspilling binnen de huidige Europese defensie-industrie niet moeten accepteren

Marc von Boemcken hoofd onderzoek bij het Bonn International Center for Conflict Studies

betalen.”

Ten tweede wordt bij het afschrikken denken veel te veel op één hoop gegooid. „Militairen en politici zeggen nu steeds dat de afschrikking op orde moet zijn om vrede te behouden. Daarover worden ze zelden kritisch bevraagd. Wat is daarvoor per se nodig, wat minder?” Je hebt, zegt Von Boemcken, enerzijds massieve afschrikking met onder meer een kernwapenarsenaal om alle steden in Rusland plat te kunnen gooien. „Dat kunnen we nu al.” Anderzijds heb je ook een goed uitgeruste, beweeglijke NAVO-krijgsmacht nodig die snel kan reageren als Rusland iets onderneemt tegen bijvoorbeeld de Baltische staten.

„Ook dat kan afschrikkend werken, maar is aanzienlijk minder offensief van aard dan die nucleaire raketmacht. Laten we vooral op die defensieve afschrikking de nadruk leggen en kritisch kijken wat daarvoor nodig is. Dan zou kunnen blijken dat defensie veel minder geld nodig heeft dan de grote sommen die onze toekomst gaan bepalen.”

Advertentie? Zadkine Media - info@zadkinemedia.nl - Telefoon 010 - 438 91 24

BijzondereZaken.nl

Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Consumenten

Kunst & Antiek

Wij kopen Antiek Chinees en Japans Porselein

Zoekt u een betrouwbaar adres? Bel of mail ons.

Bij ons geen gezeur. Directe betaling

Capel&Capel Antiek Porselein
De Zande 43, 8278 AH Kampen

038-3636365 - info@capel.nl
WWW.CAPEL.NL

28 JAAR ERVARING

CURSUS DAYTRADEN 675 ex btw

2e persoon half geld

Cursus in Hotel vd Valk Breukelen

Acht weken live meekijken

Gratis handelsrobot

Zie onze Google-reviews

Gewoon winst, geen gedoe

Originele reacties cursisten

■ **Koek en marsepein**

Een lekkere praktische cursus voor groot en klein, voorzien van koek en marsepein.

■ **Tiralalali, tiralalala**

Ik voel me net een klein kind als ik trade. Ik geniet er echt van. Tiralalali, tiralalala.

■ **Speelgoed**

Dit is geen speelgoed voor mensen die het niet snappen.

Volgende cursusdata in Hotel vd Valk Breukelen: maandag 8 dec, vrijdag 19 dec en maandag 29 dec

Let op! U kunt snel veel winst boeken maar net zo snel veel verlies lijden

www.robwessels.nl 010 519 21 15

WILT U ADVERTEREN?

Surf dan naar onze website www.zadkinemedia.nl
Of kijk voor meer aanbod op de website www.bijzonderezaken.nl

Zandmotor DeltaDuin voor de kust bij Den Haag in 2022. FOTO MARTIJN BEEKMAN/ANP HOLLANDE HOOGTE

WATERVEILIGHEID

Nieuwe deltavisie: zand, slib en getij als hulp tegen stijgende zeespiegel

Zeespiegelstijging is geen ramp maar een kans, aldus waterexperts: „We moeten de natuur niet beteugelen, maar juist benutten.”

Arjen Schreuder
BREDA

Laat de natuur zelf Nederland beschermen tegen een stijgende zee. Geef zand en slib de kans de kuststrook te verbreden en de delta groter te maken. Laat de kust meegroeien met de zeespiegelstijging, die voorlopig nog wel te overzien is, maar op langere termijn, over anderhalve eeuw, vijf meter zou kunnen bedragen.

Ziedaar een nieuwe ‘denkrichting’ die deltacommissaris Co Verdaas en demissionair minister Robert Tieman (Infrastructuur en Waterstaat, BBB) hebben laten onderzoeken in het zogenoemde Kennisprogramma Zeespiegelstijging, dat deze donderdag is gepresenteerd op het jaarlijkse Deltacongres van watermanagers, dit keer in Breda. „Door te werken met de dynamiek van het getij en het slib te benutten, kunnen we onze delta letterlijk laten groeien”, laat Verdaas weten. „Dit helpt ons land veilig te houden en het mooie is dat ook de natuur hier profijt van heeft.”

Voor deze strategie van ‘meegroeien’ zou Nederland kunnen kiezen als de zeespiegelstijging voortschrijdt. Voor het zes jaar geleden ingestelde kennisprogramma waren al drie andere strategieën onder-

zocht. De eerste is ‘meebewegen’ met de gevolgen van de zeespiegelstijging. „Denk aan verhoogd of drijvend wonen, zouttolerante landbouw en verschuiving van investeringen naar hoog-Nederland”, meldt het rapport met alle denkrichtingen.

‘Beschermen’

De tweede mogelijke omgang is ‘beschermen’. Dan wordt het huidige waterbeheer voortgezet met dijkversterkingen, stormvloedkeringen, sluizen, stuwen, gemalen en pompen en „afsluitbare of altijd gesloten riviermondingen”.

De derde strategie heet ‘zeewaarts’. Die voorziet in de aanleg van een groot meer voor de kust van Zuidwest-Nederland. Dat wordt dan gebruikt „om hoge rivierafvoeren tijdelijk te bergen en verzilting te verminderen”, wordt gesteld in het rapport.

Daar is nu dus ‘meegroeien’ als strategie aan toegevoegd. Cruciaal hiervoor is onder meer het ‘invangen’ van het zand en slib, dat nu grotendeels langs de kust oostwaarts stroomt. „Door in te vangen op de overgang van zee naar land ontstaat langs de kust en in de zeearmen een breed ‘stootkussen’, wat de kustbescherming robuuster maakt. Dat verkleint de kans op een dijkdoorbraak, en een even-

Ook schelpdierkweek, recreatie en toerisme profiteren van meer ‘beleefbare en toegankelijke’ natuur

tuele doorbraak heeft minder grote gevolgen.”

Nederlanders kunnen dankzij deze meegroei-strategie bovendien „veilig en welvarend” blijven wonen. En tegen vergelijkbare kosten als in de andere denkrichtingen, schrijven de experts in hun rapport. „Hiervoor is nodig Nederland weer in te richten als een meegroeïende delta door natuurlijke processen niet langer in te dammen en te beteugelen, maar de ruimte te geven om te floreren en zichzelf in stand te houden.”

De experts suggereren de delta „open” te maken door dammen en stormvloedkeringen zoals in de Oosterschelde, de Grevelingen en het Haringvliet te „verwiden” of althans „natuurvriendelijk” te maken. Daardoor ontstaan „volledig open verbindingen” tussen de zee en zeearmen, zoals nu bij de Westerschelde, of meer „natuurlijke water- en sedimentdynamiek”. Langs de randen van deze zeearmen kunnen dan „meegroeïenlandschappen” ontstaan – bijvoorbeeld tussen dubbele dijken, waar slib blijft liggen – die beschermen tegen overstromingen.

Met zulke landschappen werd volgens deltacommissaris Verdaas al „succesvol” geëxperimenteerd, zoals langs de Groeningse kust. Ook kan worden gedacht aan

nog meer fluctuaties in het peil van het IJsselmeer, of het sluiten van de Nieuwe Waterweg, het gebied van de Nieuwe en Oude Maas. Ook kan in dat gebied een ‘deltapolder’ worden aangelegd.

Dynamisch kustbeheer

Heeft de nieuwe meegroei-strategie ook nadelen? Enerzijds wel, want ze vereist extra ruimte, méér dan de andere drie denkrichtingen. Anderzijds, stellen de waterexperts, is deze ruimte geschikt om de natuur, die in Nederland veelal in slechte staat verkeert, te versterken of „ademruimte” te verschaffen. Nieuwe kwelders en schorren in de Zeeuwse delta en Waddenzee hebben bovendien een gunstige en „directe impact” op het milieu. En ten slotte, stellen de experts, profiteren ook schelpdierkweek, recreatie en toerisme van meer natuur, „vooral als deze beleefbaar en toegankelijk wordt gemaakt”.

Minister Tieman is „blij” met de vierde denkrichting: „We maken nu bij de duinen al gebruik van dynamisch kustbeheer, waarbij zee en wind het zand aanvoeren en de duinen ophogen. Dit onderzoek laat zien dat we natuurlijke processen nog breder kunnen inzetten om onze delta veilig te houden.”

ONTCIJFERT

Opvallende getallen en verhelderende visualisaties: in *Ontcijferd* kijkt NRC door een databril naar de wereld om ons heen.

Cijfers over statushouders en sociale huurwoningen lopen uiteen - en kunnen tóch kloppen

VOORRANG

De voorrang op een sociale huurwoning voor statushouders staat onder druk. Het effect ervan op de wachttijd van andere woningzoekenden blijft een twistpunt.

Door **Nina Eshuis** en **Yordi Dam**

Gaat 7, 17 of 37 procent van de sociale huurwoningen naar statushouders? Tijdens het SBS-verkiezingsdebat, een week voor verkiezingsdag, kwamen drie verschillende cijfers binnen één minuut langs. We horen vaak 7 procent, zei presentatrice Merel Ek, maar „het is 17 procent”. Wilders brak in: volgens statisticus Jan van de Beek is het 37 procent, zei de PVV-leider.

De voorrang op een sociale huurwoning die gemeenten aan statushouders geven, staat onder druk. Demissionair minister Mona Keijzer (BBB) stuurde in oktober een wetsvoorstel naar de Tweede Kamer om die te schrappen, ondanks kritiek van de Raad van State. Welk effect de regeling heeft op de wachttijd voor andere woningzoekers, blijft onderwerp van discussie. Want welk cijfer klopt?

Ieder jaar rapporteert het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) hoeveel corporatiewoningen werden betrokken door statushouders. Van de 163.000 vrijgekomen woningen, gingen in 2022 (qua cijfers het recentste jaar) zo’n 11.000 naar statushouders. Ook wel: 7 procent.

Op dit cijfer klinkt kritiek, onder meer van migratie-onderzoeker Jan van de Beek. Zijn onderzoek is omstreken, omdat sommige studies van zijn hand niet *peer-reviewed* zijn. Je moet de groep statushouders vergelijken met de nieuwe instromers, vindt hij. Oftewel: de starters op de huurwoningmarkt.

Maar corporatiekoepel Aedes, een van Van de Beeks databronnen, laat weten dat het louter schat hoeveel huurwoningen naar statushouders gaan. Het aantal wordt niet geregistreerd door corporaties, zegt woordvoerder Ernst Koelman. De betrouwbaarste bron blijft het CBS, dat woningen aan personen kan koppelen met behulp van microdata uit het persoonsregister en adressenbestand.

Sinds vorig jaar publiceert het CBS de cijfers ook uitgesplitst naar type huishouden en de positie op de woningmarkt.

Uit die cijfers blijkt dat in totaal veertigduizend corporatiewoningen in 2022 naar ‘starters’ gingen. Van hen gingen zo’n zevenduizend (17 procent) naar ‘startende’ statushouders. Dat is het percentage waarnaar Merel Ek tijdens het SBS-debat verwees. Dit is een forse stijging ten opzichte van 2018: toen ging 9 procent naar startende statushouders.

De 7 procent die het CBS presenteerde, is niet fout. Maar toont dat de percentages omhoog, of juist omlaag kunnen

11.000 corporatiewoningen naar statushouders in 2022

Aantal huishoudens dat in 2022 naar een corporatiewoning is verhuisd (x 1.000), naar soort

Totaal verhuisd naar corporatiewoning	
	163 duizend
Van wie statushouders	
	11
Totaal starters naar corporatiewoning	
	40
Van wie starter én statushouder	
	7

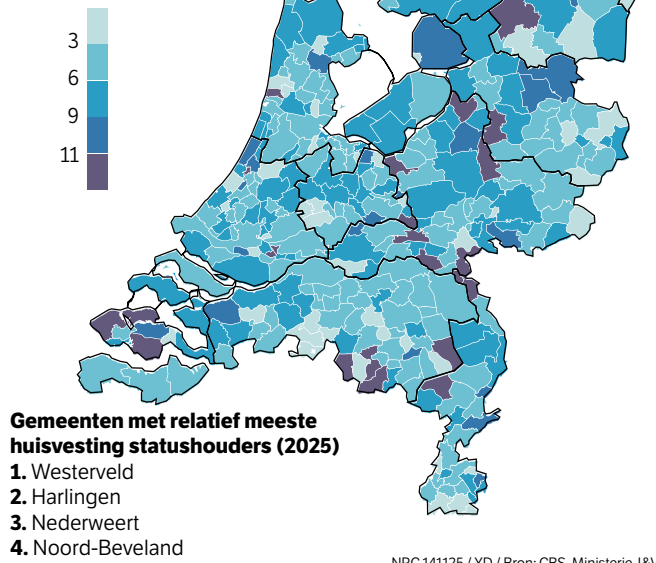
Relatief veel gezinnen met kinderen in corporatiewoning

Aantal huishoudens met statushouders dat in 2022 naar een corporatiewoning verhuisde, uitgesplitst naar gezins- en woonsituatie

	Aantal	Percentage
Totaal	11.140	7
Groep: starters	6.860	17
Groep: stellen met kind	3.590	24
Groep: doorstromer zonder achtergelaten woning	2.180	6
Groep: doorstromer met achtergelaten woning	2.100	2
Groep: stellen met kind én starter	1.740	74

Aantal gehuisveste statushouders loopt per gemeente flink uiteen

Aantal gehuisveste statushouders in periode januari tot november 2025, per 10.000 inwoners

NRC 141125 / YD / Bron: CBS, Ministerie J&V

schieten als je de populatie aanpast waartegen je de woningen voor statushouders afzet.

Van de groep stellen met kinderen die in 2022 een corporatiewoning betrokken, ging bijna een kwart naar huishoudens met statushouders. En van de stellen met kinderen die starter zijn, zelfs 74 procent. In absolute aantallen is die laatste groep dan weer relatief klein: het gaat om 1.740 huishoudens.

Lokaal kan het percentage corporatiewoningen dat naar status-

houders gaat verschillen. Gemeenten krijgen een wettelijke taakstelling op basis van inwonertal, maar het woningaanbod is op sommige plekken zeer beperkt.

Sinds begin dit jaar hebben de gemeenten Harlingen (Friesland), Westerveld (Drenthe) en Nederweert (Limburg) in verhouding tot hun inwonertal voor de meeste statushouders een woning gevonden. In die laatste twee gemeenten bedraagt het aandeel corporatiewoningen minder dan 20 procent.

BijzondereZaken.nl

Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Vakanties & Reizen

Europa

ONTDEK PRAAG- BUDAPEST- WENEN- SALZBURG v.a. € 595
11 daagse autoreis naar 3 hoofdsteden Europa incl. ontbijt
3-4* hotels www.autoreiswinkel.nl of bel: 020-894 3135

Sandinavië

Een magische kerstvakantie in
SCANDINAVIË
Boek je natuurlijk bij

BBI
TRAVEL
EXPERIENCE

www.bbi-travel.nl/scandinavian-mountains
050-3136000

Consumenten

Duurzaam vergroenen

Zwembijvers, zwembaden en waterpartijen

Natuurgezuiverd water

ginkelgroep.nl

Familiebedrijf sinds 1903

Vind alle aanbieders op één rij!
BijzondereZaken.nl

BRITSE POLITIEK

Het team rond premier Starmer wakkert de storm rond zijn positie verder aan

Intern is het „algemeen bekend” dat de Britse premier vervangen kan worden. Starmer zelf is daar zeker nog niet klaar voor.

Hanna Hosman
AMSTERDAM

Premier Keir Starmer en zijn Labour-partij zijn op het punt in hun huwelijk dat ze alleen nog samenblijven „voor de kinderen”, laat een anonieme en ‘wanhopige’ parlementariër zich citeren in weekblad *The New Statesman*. Of, een andere anonieme parlementariër in de *Financial Times*: „We hebben lang geleden besloten dat hij een *dead duck of a prime minister*” is. Ge-doemd om te mislukken, kortom.

De sociaaldemocraten beraden zich: hoe lang ga je door met een premier die je het liefst ziet vertrekken? Intern is het „algemeen bekend” dat er gesprekken worden gevoerd over het vervangen van de premier, aldus Labour-veteraan Barry Gardiner. Die discussie wordt niet alleen onder parlementariërs gevoerd, maar ook, schrijven Britse media, binnen Star-mers regering.

De Britse premier bevindt zich de afgelopen dagen in een storm die zijn eigen team heeft doen oplaaien. *Number 10*, Starmers kantoor, heeft tot ieders verbazing de tegenaanval geopend. In een persbriefing afgelopen dinsdag heeft zijn team de pijlen gericht op de man die de meeste steun lijkt te genieten als potentiële opvolger: Wes Streeting, minister van Volksgezondheid.

Hoogtepunt later deze maand

Journalisten kregen in de briefing te horen: elke aanval op Starmers leiderschap zal worden bevochten. Zijn medewerkers verwachten dat pogingen hem te vervangen misschien later deze maand tot een hoogtepunt komen, als Starmer de begroting presen-teert die pijnlijke keuzes zal bevatten,

Als de Britse premier **Keir Starmer**, hier tijdens een evenement op 3 november, zijn post vroegtijdig verlaat, zou hij de zesde premier worden die het land sinds 2010 heeft versleten. FOTO JORDAN PETTITT/REUTERS

of waarschijnlijker in mei, na lokale en regionale verkiezingen waarbij La-bour naar verwachting terrein zal verliezen. Starmer zegt dat de briefing buiten hem om is georganiseerd. Als hij erachter komt wie de briefing heeft gegeven, zal hij diegene ont-slaan, zei hij woensdag tegenover het

Lagerhuis. Zowel Streeting als parle-mentariërs spreken van een „toxische cultuur” op *Number 10*, en vinden de positie van Starmers stafchef Morgan McSweeney onhoudbaar.

Starmer heeft al van meerdere naaste collega’s afscheid genomen. Door verschillende schandalen ver-

trokken minister en rechterhand An-gela Rayner (na een fout rond vast-goedbelasting), strategiechef Paul Ovenden (wegens on gepaste berich-ten), en VS-ambassadeur Peter Man-delson (om nauwe banden met Ep-stein).

Minister Streeting vindt het „bi-

zar” dat mensen vanuit het kantoor van Starmer met hun „puberale” brie-fing bevestigen dat de premier „voor zijn baan vecht”. Niet erg behulp-zaam, evenmin constructief, zegt de minister tegenover de BBC. „Dommer krijg je het niet”, concludeert Alastair Campbell, oud-spindoctor van Tony Blair in de FT.

Wegwerppremiers

Dit is niet de eerste aanval op Star-mers premierschap. In september nog werd de burgemeester van Man-chester, Andy Burnham, op zijn plek gezet door Labourpolitici toen hij in het openbaar te kennen gaf dat hij Starmer hoopte te vervangen.

Britse media merken consequent op dat Starmer een van de premiers is die zijn steun het snelst zag verdam-

Dommer krijg je het niet

Alastair Campbell
oud-spindoctor van Tony Blair

pen. Starmer is jurist van origine, was hoofd van het openbaar ministerie van Engeland en Wales, en zit sinds 2015 in de politiek. Hij won de verkie-zingen in het Verenigd Koninkrijk vo-rig jaar met een stevige meerderheid, en werd zo de eerste Labourpremier in veertien jaar. Hij schoof het beleid van zijn partij verder op naar rechts, onder de druk die hij voelt van de op-komende rechts-radicala partij van Nigel Farage, Reform, die in peilingen van YouGov met afstand de populairste partij lijkt onder Britten.

Als Starmer zijn post vroegtijdig verlaat, zou hij de zoveelste premier worden die het land heeft versleten. De laatste Labourpremier was Gordon Brown, hij was in functie van 2007 tot 2010 als opvolger van Blair. Daarop volgden vijf conservatieve premiers: David Cameron, Theresa May, Boris Johnson, Liz Truss (bekend omdat een krop sla langer goed bleef dan haar premierschap) en Rishi Sunak.

Beeld uit de documentaire **Eyes of the Machine**. FOTO IDFA

DETENTIECENTRA IN XINJIANG

In Xinjiang komen studenten geboeid aan handen en voeten het leslokaal in

Documentaire over de vervolging van de Oeigoeren in Xinjiang toont het grote contrast tussen getuigenissen en propaganda.

Wieland van Dijk

AMSTERDAM

De camera gaat rond op een groot ter-rein waar honderden vrouwen tafel-tennissen of dansen op traditionele muziek. „Ik ben de Partij en de rege-ring werkelijk dankbaar”, zegt een vrouwenstem. „Ze hebben ons net op tijd gered. Anders zou ik zijn beïn-vloed door extremistische ideeën. Ik moet hard werken. Ik moet een ander persoon worden.”

De propagandabeelden zijn ge-maakt tijdens een door China geor-ganiseerde excursie naar een detentie-centrum in de westelijke provincie Xinjiang, en dienen als openings-scène van de documentaire *Eyes of the Machine*.

„Als kunstenaar ben ik erg bezig met onderwerpen als macht en pro-paganda. Hoe zulke processen wer-ken, hoe snel je het slachtoffer kunt worden”, zegt Daya Cahen (1969), die de film regisseerde en produ-ceerde.

Haar beide ouders maakten tijdens de Tweede Wereldoorlog als Joodse kinderen de holocaust mee. Cahen maakte eerder onder meer een film over een zomerkamp van een patrioti-sche jeugdbeweging van Poetinaan-hangers, waar jongeren werden voor-bereid op een toekomst waarin Rus-

land de wereldleider van de 21ste eeuw zou zijn.

Voor haar nieuwe film, die ko-mende week in Amsterdam te zien is op documentairefestival IDFA, richtte ze haar blik op Oost-Turkes-tan, zoals de Oeigoerse gemeenschap de noordwestelijke Chinese provincie Xinjiang noemt. Het gebied wordt van oorsprong niet bewoond door Han-Chinezen, maar door een over-vloed door extremistische ideeën. Een aan het Turks verwante taal spreekt en die, zeker sinds het aan-treden van de huidige Chinese leider Xi Jinping, streng wordt onderdrukt.

Onder dwang aangesteld

De regio is niet toegankelijk voor on-afhankelijke journalisten of docu-mentairemakers. Cahen maakt daarom gebruik van ouder materiaal, zoals door een anonieme hacker naar buiten gebrachte politiefoto’s, en beelden die in 2021 op Youtube wer-den gezet door een Chinese burger-journalist en die belangrijk onder-steunend bewijs leverden voor het bestaan van concentratiekampen die eerder op satellietbeelden waren geï-dentificeerd.

Onder het mom van radicalise-ring en terrorismebestrijding zijn in zulke kampen honderdduizenden Oeigoeren zonder proces opgesloten. Volgens getuigenissen van oud-gede-

tineerden worden zij daar geïndoctri-neerd en mishandeld, en ingezet als dwangarbeiders. Beijing noemt de kampen liever een soort kostscholen: de bewoners leren er onder meer be-roepsvaardigheden en Mandarijn-Chinees.

Dat laatste werd ze onder meer on-derwezen door Kalbinur Sidik, die na een lange carrière op een lagere school onder dwang werd aangesteld om gedetineerden de taal bij te bren-gen. Ze vertelt in de documentaire

Honderdduizenden Oeigoeren zijn zonder proces opgesloten in concentratiekampen

hoe de autoriteiten haar hadden ge-vraagd: „Je dochter studeert toch in Nederland? Je mag nooit vertellen wat je hier ziet, anders halen we haar terug naar China.”

Geboeid aan hun armen en benen kwamen haar studenten in het lokaal. „Ze keken me allemaal aan. Ik zal het nooit vergeten”, vertelt ze over haar eerste les. „Achterin de zaal zaten ze-vlen vrouwen te huilen. Ik raapte me-zelf bijeen en begon te schrijven. Mijn

stem en mijn handen trilden. Vier uur ging voorbij, het was de langste, an-gstigste les in mijn 28 jaar als leer-kracht.”

Ondertussen kwam de onderdruk-king ook achter haar voordeur. Ze be-schrijft hoe ze, zoals veel Oeigoerse families, een Han-Chinees ‘familie-lid’ kreeg toegewezen dat een week per maand bij haar inwoonde en in een rood notitieboekje alles bijhield wat haar gezin deed. De ongenode gast zocht, onder de neus van haar echtgenoot, zelfs seksuele toenade-ring tot Sidik.

‘Vergeef me’

Cahen illustreert Sidiks verhaal met reportages van Chinese staatsmedia, waarin deze ‘familieleden’ enthousi-aast vertellen over de „warme ont-vangst” die ze in hun gastgezinnen ten deel is gevallen.

Zo contrasteert ze steeds de opge-poetste officiële beelden met de ge-tuigenissen en de levens van ge-vluchte Oeigoeren.

Zoals de Oeigoerse vrouw in Ne-derland die traditionele wenkbrauw-verf aanbrengt bij een jong meisje, en de ‘student’ in een Chinese propa-gandafilms die vertelt hoe ze door de over-heid ternauwernood is gered van het extremisme, en nu dankzij een oplei-ding als schoonheidsspecialiste in haar levensonderhoud kan voorzien.

„In propaganda worden veel vrou-wen gebruikt”, zegt Cahen.

Sidik, etnisch Oezbeeks, wist Xin-jiang in 2019 te verlaten en woont sindsdien in Nederland, van waaruit ze getuigt van de verschrikkingen die ze heeft meegemaakt. Haar Oeigoerse man mocht het land niet uit. Ze heeft hem sindsdien niet meer gezien, be-halve in een videogesprek waarin hij afstand van haar neemt. „Vergeef me dat ik je heb verraden”, schrijft hij daarna in een laatste tekstbericht voordat hij haar blokkeert. „Ze heb-ben me erg onder druk gezet.”

Ook Sidik wordt, zelfs in Neder-land, naar eigen zeggen achtervolgd en lastiggevallen. Eerder dit jaar ver-telde ze nog in *NRC* over een confron-tatie met een Chinese man toen ze wilde demonstreren bij het Catshuis, bij een bezoek van de Chinese vice-premier Ding Xuexiang.

De film heeft Cahen somberder ge-maakt dan ze al was, vertelt ze. „Toen ik mijn films over Rusland maakte, zei Rusland dat het ‘de wereldleider van de 21ste eeuw’ wilde zijn.” Enkele ja-ren later zou het Oekraïne binnenva-len. „En nu zegt China datzelfde.”

Eyes of the Machine is vanaf maandag 17 november te zien op documentaire-festival IDFA in Amsterdam. Bij een aantal voorstellingen zijn Daya Cahen en Kalbinur Sidik aanwezig.

BRUSSEL

Tandeloos akkoord zal weinig misstanden bestrijden

Het Europees Parlement nam een ‘antiewegkijkwet’ in afgezwakte vorm. Het EP had de keus tussen ‘slecht, slechter, slechtst’.

Anouk Boone

BRUSSEL

Donderdag bereikte het Europees Parlement na een lange politieke strijd een compromisakkoord over de ‘antiewegkijkwet’ CSDD (Corporate Sustainability Due Diligence Directive) en de Europese rapportagewet-geving (Corporate Sustainability Re-ported Directive) bij een tweede

stemming over een belangrijk versim-pelingspakket.

Het zogeheten omnibus-voorstel betreft het terugdringen van humani-taire en ecologische misstanden in de toeleveringsketen van grote bedrij-ven en de rapportageplicht rondom duurzaam ondernemen. De afgelo-pen zes jaar werden de wetsvoorstel-len onderdeel van een van de meest gepolitiseerde dossiers in de Brus-selse wandelgangen.

Volgens veel sociaaldemocraten en progressieve denkers in Brussel zijn de duurzaamheidswetten, die vanaf 2027 gefaseerd van kracht moeten worden, flink verwaterd. Het Parle-ment stemde - met 382 stemmen voor, en 249 tegen - in met het laatste antiwegkijkwetsvoorstel waarin al-leen de allergrootste bedrijven onder-

Europees Parlement donderdag bijeen. FOTO OLIVIER HOSLET/ANP

zoek in hun waardeketen hoeven te doen, met beperking tot de eerste schakel. Het gaat daarbij om bedrij-ven vanaf 5.000 werknemers, met een omzet vanaf 1,5 miljard euro (in eerdere ontwerpen lag die drempel vijf tot tien keer zo laag).

Voor de Europese rapportagewet-geving (CSRD) geldt dat alleen bedrij-ven met 1.750 of meer werknemers en een jaaromzet van ten minste 450 miljoen euro aan bod komen. Bij beide wetten is veel van de oorspron-kelijk voorgestelde wetgeving ge-sneuveld of optioneel geworden. On-der meer aansprakelijkheidsbetalin-gen, en daarmee fikse boetes, zijn ge-schrapt. Strengere regels zouden het bedrijfsleven te veel in de weg zetten, is daarbij de heersende gedachte.

Het Parlement had vandaag de

keuze uit ‘slecht, slechter en slechtst’, stelt Europarlementariër Gerben-Jan Gerbrandy (D66). „Een rechte meer-derheid heeft zojuist gekozen voor slechtst.” De politieke druk lag vooral in het midden: stemden de christen-democraten (Europese Volkspartij) mee met links of rechts?

D66’er Gerbrandy: „De christende-ven met 1.750 of meer werknemers en een jaaromzet van ten minste 450 miljoen euro aan bod komen. Bij beide wetten is veel van de oorspron-kelijk voorgestelde wetgeving ge-sneuveld of optioneel geworden. On-der meer aansprakelijkheidsbetalin-gen, en daarmee fikse boetes, zijn ge-schrapt. Strengere regels zouden het bedrijfsleven te veel in de weg zetten, is daarbij de heersende gedachte.

OVERHEIDSPARTNER

Zorgen over verkoop van cloudbedrijf Solvinity - van DigiD en MijnOverheid

Het cloudbedrijf waarop DigiD en de digitale postbus MijnOverheid draaien, komt door een overname in Amerikaanse handen.

Marloes de Koning
AMSTERDAM

De overname van het van oorsprong Nederlandse cloudbedrijf Solvinity door een Amerikaans bedrijf heeft tot onrust geleid onder Nederlandse overheden. Het systeem waarmee Nederlandse burgers inloggen bij de overheid, DigiD, draait op servers van Solvinity. Net als de digitale postbus MijnOverheid en het beveiligde systeem voor communicatie binnen het ministerie van Justitie en Veiligheid. Solvinity maakte afgelopen week bekend dat het veel grotere Amerikaanse bedrijf Kyndryl, een afsplitsing van IBM met een beurswaarde van zes miljard dollar, het bedrijf koopt. Solvinity (omzet 70 miljoen euro, 275 werknemers), is nu in handen van het Britse private-equitybedrijf Vitruvian Partners. De Nederlandse oprichters hebben een minderheidsbelang. De overnameprijs is niet bekendgemaakt. De overname is nog afhankelijk van goedkeuring door mededingingsautoriteit ACM. Degrote afhankelijkheid van de Nederlandse overheid van Amerikaanse techbedrijven wordt sinds de herverkiezing van Donald Trump door veel politiek partijen als probleem gezien. De Tweede Kamer eist dat de overheid op zoek gaat naar alternatieven voor onder meer Microsoft. De overname van overheidspartner Solvinity door Amerikanen valt daarom niet goed bij ambtenaren en ict-experts, blijkt onder meer uit discussies op sociale media als LinkedIn. Daar overheerst vooral teleurstelling over het verdwijnen van wat werd gezien als een Nederlands bedrijf. „Solvinity was een van de partijen waarbij de Nederlandse overheid zich

Het stadhuis van Amsterdam. In de gemeenteraad zijn vragen gesteld over het contract met Solvinity. FOTO BRAM PETRAEUS

thuis voelde. Ze hebben een goed sales team dat snapt waar een overheid op zit te wachten”, zegt ict-expert en activist Bert Hubert. Hubert ijvert al jaren voor minder digitale afhankelijkheid van bedrijven uit het buitenland. Dat wil niet zeggen dat de ervaringen onverdeeld positief waren. In 2023 was het adviescollega ict-toetsing buitengewoon kritisch. Het schreef dat het overheidsagentschap Logius, de leverancier (Solvinity) en het ministerie van Binnenlandse Zaken zich hebben ‘vertild’ aan de ict-infrastructuur voor de digitale dienstverlening aan burgers en bedrijven. Voor DigiD en de Berichtenbox van de overheid zijn afgescheiden servers bij Solvinity gehuurd. Die overheidsdiensten waar alle Nederlandse burgers mee te maken hebben is door het betrokken agentschap Logius bewust

niet op servers gezet die worden gedeeld met andere klanten, vertelt Hubert. „Maar ongewild komen overheidsdiensten nu toch in een Amerikaanse omgeving terecht.” **Ontbindende voorwaarde** Tweede Kamerlid Barbara Kathmann van GroenLinks-PvdA heeft Kamervragen gesteld over de kwestie. Ze wil van de demissionair minister en de staatssecretaris voor Digitalisering onder meer weten of ze het acceptabel vinden dat door de overname meer overheids-ict ‘onder Amerikaanse surveillancewetgeving komt te vallen’. En of in de lopende contracten een ontbindende voorwaarde is opgenomen met oog op dit scenario. Het ministerie van Binnenlandse Zaken, verantwoordelijk voor DigiD en MijnOverheid, zegt met Solvinity

in gesprek te zijn om de gevolgen in kaart te brengen. Ook het ministerie van Justitie en Veiligheid ‘onderzoekt wat de mogelijke consequenties zijn van de voorgenomen overname voor de samenwerking’. In Amsterdam kreeg de verantwoordelijk wethouder woensdag vragen over de overname in de gemeenteraad. Amsterdam heeft onlangs een contract met Solvinity afgesloten terwijl het gemeentebestuur de afhankelijkheid van Amerikaanse techbedrijven juist snel af wil bouwen. De overname zou geen verrassing moeten zijn. Solvinity stond al enige tijd in de etalage. Het Britse private-equitybedrijf Vitruvian Partners kocht in 2014 een meerderheidsbelang. In de regel willen dit soort bedrijven na een jaar of zeven hun aandeel met winst doorverkopen. Dat

duurde langer, onder meer omdat de winstmarges gering waren. Nederlandse investeerders hebben afgelopen jaar geprobeerd het bedrijf weer in Nederlandse handen te krijgen, bevestigt een van hen desgevraagd, op voorwaarde van anonimiteit. Die pogingen zijn door Vitruvian niet serieus genomen. „In de regel betalen Amerikanen twee keer zoveel per aandeel als Europese investeerders”, zegt Bert Hubert daarover. De overname van Solvinity past in een patroon, waarin kleinere ict-partijen worden opgeslokt door grotere Amerikaanse branchegenoten. Eerder werd Zivver, het Nederlandse bedrijf dat zorgt voor beveiligde communicatie met rechtbanken en het OM, ook overgenomen door een Amerikaanse partij. Solvinity reageerde woensdag niet op vragen van NRC.

VERDUURZAMING

Meer plantaardig eten in je vrije tijd? Ga naar de Efteling of een Fletcher-hotel

De Gezondheidsraad pleit ervoor 60 procent van de eiwitten uit plantaardig en 40 procent uit dierlijk voedsel te halen.

Karel Berkhout en Martine Kamsma
AMSTERDAM

Hoe kun je met je vrijetijdsbesteding bijdragen aan een plantaardiger eetpatroon in Nederland? Door naar de Efteling te gaan; wat te eten bij Anne & Max; door te overnachten bij een Fletcher-hotel en de volgende dag het Openluchtmuseum te bezoeken. Dit valt te achterhalen op het digitale platform Eiwitstand.nl, dat ProVeg donderdag heeft gelanceerd. ProVeg is een organisatie die ernaar streeft de consumptie van dierlijke producten drastisch te verminderen. Met het platform wil ProVeg inzichtelijk maken in hoeverre bedrijven en instellingen bijdragen aan de overschakeling op een plantaardiger dieet. Die overschakeling verloopt traag, leert de eerste editie van Eiwitstand, waarvoor tweehonderd bedrijven en (overheids)instellingen zijn onderzocht. Zo zetten van de musea alleen Naturalis en het Openluchtmuseum concrete stappen. Bij de hotelketens geldt dat uitsluitend voor Fletcher. Accor heeft als enige hotelketen een doel geformuleerd, net zoals restaurant Anne & Max - ook een witte raaf in zijn bedrijfstak. Een doel wil zeggen dat een organisatie heeft vastgelegd om binnen een redelijke termijn, bijvoorbeeld tussen nu en vijf jaar, minimaal te voldoen aan het advies van de Gezondheidsraad. Dit wetenschappelijke adviesorgaan wil dat Nederlanders hun eiwitten voor 60 procent uit plantaardig voedsel halen en voor 40 procent uit dierlijk voedsel. Nu is dat nog andersom. Meer plantaardig eten is volgens experts niet alleen gezonder, maar vermindert ook de druk op het klimaat, de biodiversiteit en de

Voorbereiding van een kerstdiner in een restaurant. Ondanks adviezen van de Gezondheidsraad zijn dierlijke producten nog erg in trek en overal te koop. FOTO FREEK VAN DEN BERGH/ANP

schaarse landbouwgrond. Behalve naar de vraag of bedrijven en instellingen een doel formuleren, bekijkt ProVeg ook of ze concrete stappen zetten én of ze hun voortgang meten. Dat laatste is een zeldzaamheid onder de honderd onderwijsinstellingen: alleen de Rijksuniversiteit Groningen houdt haar vor-

deringen bij. Er zijn meer organisaties die een doel combineren met stappen vooruit, zoals dierenpark Artis en themapark de Efteling. Daar bestaan de poffertjes standaard volledig uit plantaardige ingrediënten en is de dierlijke variant niet meer beschikbaar in het restaurant. Dat laatste is belangrijk, mailt on-

derzoeker Freya Hiemstra van ProVeg: „Inzetten op meer plantaardig is niet voldoende, er zal ook ingezet moeten worden op de reductie van dierlijk.” Dat laatste gebeurt bij een aantal onderwijsinstellingen, die een standaard vegetarisch aanbod hebben, net als Naturalis en Artis. De laatste streeft volgens Hiemstra „zelfs

naar 100 procent plantaardig”. Bij de supermarkten, die ProVeg als enige sector al langer volgt, lijkt de overgang naar plantaardige producten te stagneren. In vergelijking met eerdere jaren boeken de meeste supermarkten maar enkele procentpunten vooruitgang en ze blijven ver verwijderd van de gewenste 60 procent. Bij marktleider Albert Heijn is zelfs sprake van een teruggang. De vertraging bij de supermarkt is mogelijk te wijten aan de huidige eiwithype. Veel consumenten eten extra, vooral dierlijke, eiwitten, die niet alleen in speciale sportrepen zitten maar ook steeds meer in reguliere producten als broodbeleg. Daar komt volgens Hiemstra bij dat supermarkten wel een en ander doen om de consumptie van plantaardige producten

Supermarkten doen weinig om verkoop van dierlijke producten te ontmoedigen

te stimuleren, maar weinig om de verkoop van dierlijke producten te ontmoedigen. Zo is Jumbo als enige gestopt met het stunten met vers vlees. Bij enkele cateraars zijn dierlijke producten wel in de ban gedaan, zegt Hiemstra: „De room is altijd plantaardig bij Vitam en Vermaat, en bij Compass zijn alle soepen, sauzen, brood, saladebars en boters plantaardig.” Niet alle cateraars zijn zo ver. Weliswaar heeft 90 procent een doelstelling voor het aandeel plantaardige eiwitten dat ze aanbieden, dit vertaalt zich bij ‘slechts’ 60 procent in concrete stappen. Een nog kleinere 40 procent meet ook vooruitgang. De echte achterblijvers zijn de groothandels in voedingsmiddelen. Organisaties die niet communiceren over hun weg naar een plantaardig eetpatroon ontbreken daardoor. ProVeg wil de komende jaren meer organisaties toevoegen aan het platform.

Advertentie

KERSTACTIE 2025

Met Prinsjesdag 2025 liet het kabinet weinig ambitie zien op het gebied van armoedebestrijding. Dat betekent dat de reflectie van de planbureaus (SCP, CPB en PBL) in 2024 onverkort blijft staan: er is grote zorg over de lange termijn-effecten van het overheidsbeleid voor armoedebestrijding. Daarom blijft een focus op armoede- en eenzaamheidsbestrijding vanuit het NRC Lezersfonds onverminderd relevant. Immers, bestrijden van armoede en eenzaamheid blijft in het belang van ons allemaal en is juist in deze onzekere tijden extra noodzakelijk en urgent. Iemand die geldzorgen heeft of in armoede leeft heeft vaker last van stress, problemen met de gezondheid, eenzaamheid en schaamte. Vele particuliere initiatieven, dicht bij de

mensen die hulp het meest nodig hebben, brengen verlichting. Het NRC Lezersfonds (1928) steunt dit soort initiatieven. Daarom doet het NRC Lezersfonds ook dit jaar opnieuw een beroep op u om te helpen bij het verlichten van armoede in ons land. Vorig jaar ontvingen wij van NRC-lezers maar liefst € 316.000 aan giften. Met dat geld ondersteunen wij bijvoorbeeld projecten die zich bezighouden met het lenigen van de ergste nood bij armoede en het bestrijden van eenzaamheid en isolement. Ook bieden we voedselhulp en hulp aan daklozen en vluchtelingen. Vaak focussen wij ons daarbij op kleinschalige projecten in de wijken en buurten van steden en dorpen. Het geld wordt tweemaal per jaar toegekend door de

commissie van het NRC Lezersfonds en besteed via lokale organisaties. Bestuur en commissie ontvangen geen vergoeding.

Hoe het geld wordt besteed is te vinden op onze website. Wilt u bijdragen? U kunt uw gift overmaken op IBAN NL34INGB0002806200 of NL14RABO0365692034 ten name van Stichting Fonds van NRC Handelsbladlezers of via onze website nrclezersfonds.nl. Ook kunt u de QR-code gebruiken met een barcodescanner.

Op onze website vindt u ook alle informatie over ons fonds, de financiële verantwoording en ons ANBI-nummer.

De commissieleden van NRC Lezersfonds zijn:

- Henk Itzig Heine, *voormalig Hoofddirecteur Personeel bij het ministerie van Defensie*
- Gertjan Sonneveld, *voormalig hoofd Finance NRC Media BV*
- Olivier Spier, *notaris te Amsterdam*
- Marijke van Haaren, *oud-wethouder gemeente Berkelland*
- Sylvie Lo Fo Wong, *voormalig huisarts te Rotterdam*
- Faye Leigh Lui, *docent communicatie Hogeschool In Holland*
- Leon Vos, *psychiater bij Reiner van Arkel, Den Bosch*

VESTIGINGSKLIMAAT

Economisch belang luchtvaart vaak overschat

In het debat over de economische voordelen van nog meer vliegen is voor Nederland de uitkomst dat het land verzadigd is.

Jan Benjamin
AMSTERDAM.

Lelystad Airport moet open voor vakantievluchten, zeggen de provincie Flevoland en de gemeente Lelystad. Want dat is goed voor de economie. Schiphol moet niet krimpen, zeggen de luchthaven en KLM. Dat schaaft het vestigingsklimaat in Nederland. En met eenzelfde beroep op de economische voordelen van de lucht-

vaart rechtvaardigen overheden en bedrijven in onder meer Frankfurt, Londen, Brussel en Madrid uitbreidingen van de plaatselijke luchthavens. Maar hoe groot is de invloed van de luchtvaart op de economie nu echt? De Europese milieuorganisatie Transport & Environment zegt donderdag op basis van nieuw onderzoek naar 270 Europese regio's - dat het wel meevalt met de economische voordelen die groei van de luchtvaart oplevert. In Nederland in elk geval, maar ook in omliggende landen. In Nederland en omstreken is de luchtvaart verzadigd; meer vluchten zorgen alleen maar voor meer uitgaand vakantieverkeer en meer overstappers. Daar heeft de nationale economie weinig aan, aldus T&E. In Oost-Europa daarentegen, stelt de organi-

satie op basis van onderzoek uitgevoerd door New Economics Foundation (NEF), is nog wel behoefte aan betere verbindingen met het buitenland en daar voegen vluchten nog wel meer economische waarde toe. NEF

Maatschappelijke kosten een op de drie vluchten groter dan de opbrengsten

is een Britse onderzoeksorganisatie voor economie en duurzaamheid. In toeristische regio's in Zuid-Europa (Spanje, Italië, Portugal) verandert de relatie tussen de luchtvaart en de economie omdat het toerisme ver-

andert, aldus de onderzoekers. Toeristen komen korter, reizen minder met georganiseerd vervoer en vaker met auto en trein. **Verhitte discussie** Het onderzoek dat T&E donderdag heeft gepubliceerd is deel van een verhitte discussie tussen voorstanders en tegenstanders van vliegen. Hoe belangrijk is de luchtvaart nu echt voor de Nederlandse economie? Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) stelt dat de bijdrage van al het vervoer door de lucht aan de Nederlandse economie iets meer dan 0,4 procent van het bruto binnenlands product is. Air France-KLM publiceerde vorig jaar eigen onderzoek dat stelde: de Frans-Nederlandse groep zorgt voor

2,3 procent van het Nederlandse bbp en 1,9 procent van het Franse bbp (ruim 267.000 banen in Nederland, ruim 552.000 banen in Frankrijk). Zorgt de groei van de luchtvaart dan een-op-een voor economische groei? Economen Walter Manshanden en Hans Buurma schreven in februari in ESB dat „het vestigingsklimaat veel minder vliegbewegingen vereist” dan overheid en sector stellen. En in mei 2024 concludeerden luchtvaartexperts Paul Peeters (Breda University) en Eric Pels (VU Amsterdam) in onderzoek in opdracht van Natuur & Milieu, dat één op de drie vluchten op Schiphol kan worden geschrapt. Volgens de onderzoekers zijn de maatschappelijke kosten van deze vluchten hoger dan de opbrengsten voor de Nederlandse economie.

waar
gewerkt
wordt

werkt
=exact

bedrijfssoftware die altijd werkt

Hoofdkantoor van **ASN Bank** in Utrecht. Volgend jaar verdwijnen tussen de 850 en 950 banen. FOTO JEROEN JUMELET/ANP

REORGANISATIE

Ingreep in de organisatie moet ASN klaar maken voor zelfstandige toekomst

Nu de omschakeling van de banken onder de Volksbank-paraplu tot ASN ‘aan de voorkant’ is voltooid, pakt de bank de achterkant aan, en ontslaat personeel.

Jorg Leijten
AMSTERDAM

Waar de ene bank uitbreidt, krimpt een andere in. Kwam ABN Amro woensdag met het nieuws dat het voor 1 miljard euro retailbank NIBC overneemt, donderdag volgde ASN Bank met een nieuwe reorganisatie. Verdwenen er dit jaar al 750 banen, nu komt er nog een reorganisatie overheen waardoor in 2026 tussen de 850 en 950 arbeidsplaatsen verdwijnen. Dat is een kwart van het huidige personeelsbestand.

De banenreductie is het gevolg van de integratie van verschillende banken tot één: Volksbank, SNS, BLG Wonen, Regiobank en ASN. Tot vorig jaar waren dit afzonderlijke merken onder de Volksbank-paraplu. Maar de omschakeling naar ASN is afgerond. En nu de voorkant gedaan is, pakt de bank de organisatie aan de achterkant aan.

ASN wil inzetten op het aanbieden van hypotheek en spaarproducten. Dat deed het in het verleden als Volksbank al, maar een aantal dubbele producten wordt geschrapt. „Bij ASN Bank had je een rode hypotheek, bij SNS bank een paarse, een andere was weer groen. Producten differentiëren op basis van het merk dat je hebt, was niet meer nodig, dus dat hebben we allemaal samengevoegd”, verklaarde topman Roland Boekhout donderdagochtend tegenover journalisten. De bank gaat van 160 verschillende financiële producten naar enkele tien-

tallen. Daarnaast leidt ook de samenvoeging van de klantenadministraties tot kostenbesparingen.

ASN zal nog meer dan in het verleden inzetten op de consument, maar die kan daardoor wel minder maatwerk op het gebied van bijvoorbeeld hypotheek verwachten, stelt de bank. „Minder maatwerk betekent minder complexiteit en dus lagere kosten”, schrijft de bank.

Klanten zullen meer standaard spaar- en hypotheekproducten afnemen. Ook wordt geïnvesteerd in nieuwe technologie. „Klanten gaan deze veranderingen merken, omdat ze straks beter en sneller worden bediend. Bijvoorbeeld door één app, eenvoudiger processen en kortere doorlooptijden.”

De bank gaat van 160 verschillende financiële producten naar enkele tientallen

waarin dat moet gebeuren wordt op de betrokken ministeries nog gediscussieerd.

In het najaar van 2024 gaf minister van Financiën Eelco Heinen (VVD) de bank de opdracht zich in maximaal vijf jaar voor te bereiden op een beursgang. Een meerderheid van de Kamer was daar echter tegen en zag liever dat ASN een staatsbank bleef.

Verwacht Boekhout een koerswijziging, nu de verhoudingen in de Kamer gewijzigd zijn? „Wat wij nu aan het doen zijn, is niet het begin van een privatiseringsscenario. Wat er nu in de Tweede Kamer gebeurt, is niet meer dan met een biertje over het vervolg filosoferen in plaats van daadwerkelijke toekomstscenario's te bouwen. Bovendien is het besluitvormingsproces aan de minister en gaat de Kamer daar niet over. We zien wel hoe het loopt”, zei hij. Om daaraan toe te voegen dat „binnen drie tot vier jaar” de bank verkocht moet kunnen worden. Maar, zegt hij, „potentieel geïnteresseerde kopers zullen echt niet in rijtjes van drie staan opgesteld bij de poort”.

Boekhout had het donderdag ook nog over de verplichte herstelwerkzaamheden die de bank uitvoert. Die zijn nodig omdat de Volksbank langere tijd tekortgeschoten is in haar taak om klanten en transacties te controleren op witwassen en in de verplichting die banken hebben om hun risico's beheersbaar te houden. Daarvoor is afgelopen tijd extra personeel aangenomen, een ontwikkeling die losstaat van de reorganisatie.

In 2027 verwacht Boekhout dat het wat betreft de extra controles „weer *business as usual*” is, kortom dat de dossiers op orde zijn en de achterstanden zijn ingelopen, waarmee ASN heeft voldaan aan het met toezichthouder DNB afgesproken herstelplan.

Overleden

“Het is mooi genoeg geweest”

Wij zijn diep geraakt door het overlijden van onze eigenzinnige en lieve vader, schoonvader, broer, zwager en oom

Egbert Tellegen

weduwnaar van Tonny Tellegen-Luhrman
partner van Friederike Jessurun d'Oliveira †

Den Briel Amsterdam-Sloten,
* 29 december 1937 † 10 november 2025

Nina Tellegen en Hans Vonk
Ellinore Tellegen en Rolf Olsen

Ben Tellegen †
Toon Tellegen en Molly Voûte
Adinka Tellegen en Rob de Waal
Neven en nichten

Egbert is overgebracht naar Uitvaartcentrum Zuid,
Fred. Roeskestraat 91 te Amsterdam,
alwaar geen bezoek.

Wij nemen afscheid van Egbert op maandag
17 november om 14.00 uur in de aula Vondel van
Begraafplaats Westgaarde, Ookmeerweg 275 te
Amsterdam, waarna de begrafenis zal plaatsvinden.

Na de begrafenis is er gelegenheid elkaar te
ontmoeten in de ontvangkamer.

Correspondentie per email:
Nina Tellegen | n.tellegen@upcmail.nl

Geluk, emotie,
herinnering

Op een eenvoudige, snelle en zekere manier
uw familiebericht samenstellen en plaatsen
in NRC.

nrcadverteren.nl/familieberichten

Colofon familieberichten

Opgave van een familiebericht

Een familiebericht kunt u opgeven via
nrcadverteren.nl/familieberichten of een e-mail
naar familieberichten@nrc.nl

Afdeling familieberichten

Bereikbaar op telefoonnummer: 020-7553052
(ma t/m vr 08.30 uur - 17.00 uur)
of via e-mail: familieberichten@nrc.nl

Sluitingstijden

Dinsdag t/m zaterdag tot uiterlijk 14.00 uur op
de dag vóór plaatsing. Voor plaatsing op maandag
uiterlijk vrijdag 16.00 uur.

Blijde berichten

nrcadverteren.nl/familieberichten

YUMEKO

Fluweelzacht beddengoed

- › Ultrazacht beddengoed, perfect voor koude nachten
- › Gemaakt van 100% biologisch katoen, GOTS-gecertificeerd
- › Duurzaam geproduceerd in Portugal

Wegkruipen in Yumeko's flanellen beddengoed betekent jezelf omhullen met zachte warmte op de koudste nachten. Het biologische flanel heeft een fluweelachtige structuur die elke aanraking uitnodigt tot ontspanning. Dankzij een speciaal ruwproces voelt de stof extra knuffelbaar en isolerend, precies wat je nodig hebt om in de wintermaanden weg te dromen in een zachte cocon.

In de kleuren:

Adviesprijs v.a.

139,95

119,-

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/yumeko

INTERVIEW TIJJANI REIJNDERS MIDDELVELDER

Tijjani Reijnders is 'geen echte tien', maar vindt zichzelf flexibel genoeg

Bij Manchester City speelde Reijnders (27) zich vlotjes in de basis, bij de laatste wedstrijd van Oranje moest hij juist plaatsmaken.

Tijjani Reijnders tijdens een training van het Nederlands elftal. FOTO SEM VAN DER WAL/ ANP

Joost Pijker

ZEIST

Van dichtbij is het allemaal nog net wat imposanter, de „show“ nog nét iets groter. In de ogen van middenvelder Tijjani Reijnders verschijnt een twinkeling, als hij spreekt over zijn eerste maanden in de Britse Premier League. Over spelen in historische stadions, over de hoge intensiteit van het voetbal. En over de samenwerking met Pep Guardiola, een trainer zo visionair dat hij is uitgroeit tot een ijkpunt in het moderne voetbal.

Vanaf de reservebank was Reijnders zondag getuige van de duizendste wedstrijd van Guardiola als trainer, een 3-0 overwinning op Liverpool FC. De Nederlander, sinds deze zomer onder contract Manchester City, kreeg rust vanwege een kleine blessure. Hij zag ook hoe spits Erling Haaland zijn 22ste doelpunt van het seizoen binnenkopte. Dat de Noor van wereldklasse was, dat wist hij eerder natuurlijk ook al. „Maar nu ik hem van zo dichtbij zie, hoe hij ballen afwerkt... Steeds denk ik: hoe dan?“

In die wereld probeert Reijnders (27) nu onverstoorbaar te blijven. Zoals hij tweeënhalf jaar geleden ook nuchter bleef, en meteen een basisplaats opeiste toen hij van AZ overstapte naar AC Milan. Dat gaf hem het vertrouwen dat het nu weer zou lukken, vertelt de voetballer dinsdag in gesprek met twee journalisten, op het trainingsveld van de KNVB in Zeist. Hij is daar in het kader van de voorbereiding van Oranje op de twee laatste

WK-kwalificatieduels, tegen Polen (vrijdag) en Litouwen (maandag). Bij een overwinning in die eerste wedstrijd is Nederland zeker van plaatsing voor het WK komend jaar in de Verenigde Staten. Canada en Mexico.

Kanonskogels

Tegelijk is alom bekend: in de Premier League is het allemaal anders. Daar hebben zelfs de grootste talenten vaak tijd nodig om te wennen aan het hoge tempo en het fysieke spel. Het overkwam Florian Wirtz, deze zomer een van de recordaankopen van Liverpool, en eerder ook sterspelers als Mohamed Salah (ook Liverpool) en Kevin De Bruyne (destijds City). Er is ook amper rust, merkte Reijnders in Engeland. In Italië kreeg hij nog weleens vrijaf, bij City speelt hij vrijwel elke week twee duels.

Maar hij klaagt niet. De vele wedstrijden, de actie, de felle duels, Reijnders kijkt zijn ogen uit. Hij noemt de kanonkogels van inwerpen van Brentford FC, vanaf de zijlijn in één keer naar het doel. „Zulke dingen maak je in andere competitie gewoon niet mee.“ In een competitie als deze is het voor een ranke, technische voetballer als Reijnders nog belangrijker om uit de duels te blijven, zegt hij. „Je moet voortdurend in beweging zijn, op je voorvoetjes blijven staan. Snel handelen: inspelen en doorlopen.“

Het voelde vrij snel vertrouwd, zegt Reijnders. Zijn overstap naar het Britse voetbal verliep opvallend vlot. Hij werd snel opgenomen in de groep, kende een goede start. In zijn eerste competitieduel, uit bij Wolverhampton Wanderers FC,

Bij Oranje concurreert hij met Gravenberch, die bij Liverpool óók toont dat hij op die positie wereldtop is

was hij meteen bepalend, met een doelpunt en een assist (0-4). Later die maand werd hij door City-fans uitgeroepen tot speler van de maand. Sindsdien begon hij vrijwel elk duel in de basis, tot dus die lichte kwetsuur.

Een échte tien

Bij Oranje was dat lange tijd niet anders. Als Reijnders beschikbaar was, stond hij vrijwel altijd in de basis. Het middenveld leek voor bondscoach Ronald Koeman dan ook een invuloefening te worden, richting het WK van volgende zomer: Frenkie de Jong (FC Barcelona) als meest controlerende man, net voor de verdediging, Ryan Gravenberch (Liverpool) als koppelstuk daarvoor, en Reinders op de 'tien', meteen achter de voorhoede.

Een ongekende luxe, erkende Koeman vorige maand in gesprek met de NOS. „Frenkie, Ryan en Tijjani zijn drie middenvelders die overal zouden spelen.“ Toch maakte Koeman het middenveld in die interlandperiode plots een punt van discussie. Na de uitwedstrijd tegen Malta toonde de bondscoach zich, zonder dat hij ernaar gevraagd werd, kritisch. „De posities waren niet altijd goed op elkaar afgestemd“, oordeelde hij.

Justin Kluivert

De drie meest logische keuzes zijn immers alle drie voetballers die het liefst de bal komen hālen. Daardoor ontbrak het tegen Malta soms aan middenvelders hoger op het veld, die de bal kunnen ontvangen en meteen tot aanvallen overgaan. Dus: is het eigenlijk wel zo dat de drie beste middenvelders in de selectie

ook per definitie het beste middenveld vormen? Of vullen ze elkaar onvoldoende aan, en is er iets extra's nodig?

Voor het duel met Finland besloot Koeman om Reijnders te vervangen door Justin Kluivert, die „meer een aanvaller is en minder een middenvelder“ is. Een keuze die meteen leidde tot meer dreiging, en snelle combinaties met voorhoedespelers Cody Gakpo en Memphis Depay. Zoals dat ook het geval was in de voorgaande wedstrijden waarin Kluivert op de tien speelde: het tweeluik tegen Spanje voor de Nations League in maart en het thuisduel tegen Malta in juni - wedstrijden waarin Oranje zijn beste spel van het laatste jaar toonde.

Hoe Reijnders daarnaar keek? „De trainer heeft me uitgelegd wat de reden was: hij wilde meer een echte nummer tien op die positie zien.“ Hijzelf is dat niet, weet Reijnders. „Ik ben vrij flexibel, maar eerder iemand die er tussenin moet pendelen, niet iemand die moet wachten op de bal.“ Die rol, de 'acht', heet hij ook bij zijn club. Alleen: bij Oranje concurreert hij met Gravenberch, die bij Liverpool óók laat zien dat hij op die positie wereldtop is.

Gevraagd naar zijn plek in het team antwoordt Reijnders zelfverzekerd. Hij is ervan overtuigd dat hij, De Jong en Gravenberch „complementair“ aan elkaar zijn. Zijn plek als reserve tegen Finland heeft wat hem betreft niets verandert. „Ik moet gewoon mijn beste voetbal laten zien wanneer ik speel.“ En misschien is er ook niet zo iets als één invulling voor het middenveld, zegt Reijnders, maar kijkt „de trainer ook naar wat de wedstrijd nodig heeft“.

Weekdeals

ONZE FAVORIETEN

Bekijk
alles

BEDDINGHOUSE

Warme flanellen dekbedovertrekset

- Hoogwaardige kwaliteit; geborsteld katoen flanel
- Voelt heerlijk zacht aan en houdt je lekker warm
- Verkrijgbaar in verschillende kleuren en dessins
- Bekijk alle bedtextiel van Beddinghouse online

ADVIESPRIJS VANAF

~~69,95~~

39,95

ADVIESPRIJS VANAF

~~79,95~~

39,95

BEKIJK ALLES VAN BEDDINGHOUSE ONLINE

Tot
50%
korting

VINCE DESIGN

Eetkamerstoelen - set van 2

58%
korting

ADVIESPRIJS

~~399,95~~

169,95

GEMAAKT VAN BOUCLÉ IN 3 VERSCHILLENDE KLEUREN

- Met een modern chromen frame en zitting van luxe bouclé stof
- Past in vele verschillende soorten interieurs
- Verkrijgbaar in 3 trendy kleuren

FLINQ

Tafellamp Lume

70%
korting

ADVIESPRIJS

~~99,99~~

29,99

LEDLAMPEN VOOR BINNEN EN BUITEN

- 3 lichtstanden (warm wit, neutraal en koud wit) met dimfunctie en geheugenstand
- Oplaadbaar via USB-C en volledig draadloos te gebruiken
- Energiezuinig en duurzaam – levensduur van 40.000 uu

TRAVELIN'

3-in-1 dames- en herenparka's

60%
korting

ADVIESPRIJS

~~299,95~~

119,95

MET LOSSE BINNEN- EN BUITENJAS

- Veelzijdig te dragen, alleen de buitenjas, binnenjas of samen voor ultieme warmte
- Water- en winddicht, ademend en met volledig getapete naden
- 2-way rits met klittenband en drukknoop, verstelbare manchetten en capuchon

TEN CATE

Donzen 4-seizoenen dekbed

Tot
61%
korting

ADVIESPRIJS VANAF

~~439,95~~

169,99

GEVULD MET EENDEN- OF GANZENDONS

- Warm dekbed met 2 losse delen voor de zomer en winter die samen te combineren zijn
- Dons geeft goede warmte-isolatie en vochtregulatie
- Met lichte tijd van extra sterk en zacht katoen

nrc

VRIDAG 14 NOVEMBER 2025

Wetenschap 29

HONDENRASSEN

10.000 jaar geleden waren de honden onderling al heel verschillend

Honden zijn al millennia trouwe metgezellen van de mens. En ook heel lang verschillend, al zijn de huidige rassen veel jonger.

Hendrik Spiering

AMSTERDAM

Al vanaf 11.000 jaar geleden, in het vroege Holocene, had de hond een duidelijk eigen schedelvorm, anders dan van de wolf waarvan hij afstamt. Ook ontstaat dan al duidelijk variatie in grootte in verschillende hondenrassen. Dat blijkt uit een grote vergelijking van ruim zehonderd prehistorische en moderne honden- en wolvenschedels waarover een onderzoeksteam onder leiding van Allowen Evin (Universiteit van Montpellier) en Carly Ameen (Universiteit van Exeter) deze week schrijft in *Science*.

In de eerste millennia na de IJstijd is de hond al een vertrouwde metgezel van de mens, maar lang is gedacht dat er toen nog niet veel variatie in hondenrassen was. Want vrijwel alle huidige hondenrassen zijn niet ouder dan een paar honderd jaar. Uit deze grootschalige vergelijking blijkt nu dat in die eerste millennia na de IJstijd de hondenschedels al de helft van de huidige variëteit vertoonden. Maar bijvoorbeeld extreem korte snuiten als van de huidige bulldogs of boxers en ook de lange en smalle snuiten als van windhonden en Russische wolfshonden komen in die oude tijd nog zeker niet voor.

Deze grote variatie in prehistorische honden werd al een paar jaar geleden bij onderzoek naar oude hondenkaken gezien. De vraag is nu hoe deze variatie is ontstaan. De onderzoekers in *Science* vermoeden zelf dat de klimaatveranderingen en het beschikbare voedsel van invloed zijn geweest op die vroege variatie, maar zeker ook menselijke selectie. Honden werden waarschijnlijk gebruikt als waak- en jachthonden en voor verschillend gebruik werden misschien

Een archeologische (boven) en een moderne **hondenschedel**. FOTO C. AMEEN/UNIVERSITY OF EXETER

verschillende hondentypes geselecteerd.

Maar in een bijbehorend commentaar in *Science* schrijft deze week de Australische archeoloog Milanie Filios (Universiteit van New England, Armidale) dat die variatie van vroege hondenrassen evengoed het gevolg kan zijn van een al veel langer bestaande, 'natuurlijke' variatie in de wolvenpopulatie waaruit de hond is

voortgekomen. Dat zou ergens rond 25.000 à 15.000 jaar geleden moeten zijn gebeurd, volgens de meest recente inzichten. Ook de schedelonderzoekers schrijven nu dat natuurlijk nog veel onderzoek nodig is naar de herkomst van de variatie en de vroege hondengeschiedenis. Een probleem in het onderzoek is niet alleen het geringe aantal honden- en wolvenschedels uit de IJstijd, maar

ook het feit dat honden hoogstwaarschijnlijk voortkomen uit een wolvenpopulatie die is uitgestorven.

Geruild of verhandeld

In hetzelfde nummer van *Science* publiceren andere onderzoekers ook een onderzoek naar de vroege hondengeschiedenis. Dat richt zich specifiek op de vraag of de mensengroepen die zo tussen 10.000 en 3.000 jaar ge-

leden in Eurazië leefden en rondtrokken hun eigen honden meenamen, of dat ze juist lokale honden van andere mensengroepen overnamen. Uit zorgvuldige analyse van menselijke en hondengenen uit die tijd blijkt dat de genetische variatie bij mens en hond mééstal samen opging, ze bleven dus doorgaans bij elkaar. Paleo-Siberiërs en Oost-Aziaten hadden in die periode honden met een duidelijk Oost-Aziatische en arctische signatuur, terwijl Iraanse boeren en herdersgroepen op de westelijke steppen juist weer honden met een westerse herkomst hadden.

Maar er waren ook uitzonderingen. De meer oostelijke jager-verzamelaars van de Kazachse Botai-cultuur (vierde millennium v.Chr.) en de veel oudere Veretye-cultuur in Noordwest-Rusland (tiende millennium v.Chr.) hebben zelf een duidelijk westerse genetische cultuur terwijl hun honden juist een Oost-Aziatische genetische signatuur hadden. Een duidelijke aanwijzing dus dat er óók wel honden geruild of verhandeld werden met andere groepen, volgens dit tweede *Science*-onderzoek.

Er zijn verschillende hypothesen over de manier waarop de hond gedomesticeerd werd, ergens in de IJstijd. Wolvengroepen hebben mogelijk zelf de mensen opgezocht, om vleesafval te kunnen eten, waarna de meeste tamme wolven steeds beter getoereerd werden door de mensen (omdat ze bijvoorbeeld bleken te waarschuwen tegen naderend gevaar). Een andere mogelijkheid is dat het begon omdat mensen jonge wolvenpups adopteerden, als tijdverdrijf zoals nu ook nog vaak jager-verzamelaars jonge dieren uit het bos meenemen.

Een begrafenis van een volwassen hond met een pup samen met een mens, 15.000 jaar oud in het Duitse Oberkassel, geldt als oudste onmiskenbare aanwijzing voor hondenomesticatie. Het oudste genetische bewijs voor de afscheiding van tamme honden van de wilde wolven is een hondengenoem uit de hierboven al genoemde Veretye-cultuur, 11.000 jaar oud uit Noordwest-Rusland.

Advertentie

PIETER VAN DER WIELEN IN GESPREK MET SOPRAANZANGERES NORA FISCHER

Over het verliezen van haar stem en de oordelende stem in haar hoofd.

Het Uur, elke vrijdag vanaf 12.00 uur in de NRC Audio-app

Het Uur — elke vrijdag
nrc.nl/hetuur

Luister in de **NRC Audio-app**

nrc

Bestel nu nrcwebwinkel.nl/weekdeals

Commentaar

GRAND EGYPTIAN MUSEUM

Nieuwe museum viert het oude Egypte én president Sisi zelf

Drie jaar geleden trok er een ‘Gouden parade der farao’s’ door de straten van Caïro. De mummies van 22 farao’s en andere koninklijke figuren werden door Egyptische filmsterren en zangers door de stad gedragen als martelaren van een rijk dat ten onder was gegaan door invloeden van buitenaf, maar nu weer kon herleven.

Het behoud van en trots zijn op een glorierijke verleden werd in 2002 door de toenmalige Egyptische president Hosni Moebarak omgezet in een plan voor het Grand Egyptian Museum (GEM). Dat museum moest niet alleen ruim 50.000 objecten herbergen, maar ook een plek bieden aan honderden onderzoekers en conservatoren om voorwerpen te kunnen restaureren, onderzoeken en catalogiseren. En om andermaal aan de buitenwereld duidelijk te maken dat roofkunst terug moet. Er liggen bovendien meer Egyptische artefacten buiten Egypte dan in het land zelf. In Egypte liggen objecten misschien wel veiliger dan in het British Museum, dat de laatste jaren kampte met lekkage en diefstal.

De opening van zo’n groot museum, waar historische artefacten goed behouden blijven en waar zoveel ruimte is voor onderzoek, is goed nieuws. De hoop dat het museum Egypte ook een economische impuls geeft door meer toeristen te trekken is logisch. Wrang is daarbij wel dat het museum niet alleen uitkijkt op piramides, maar ook op sloppenwijken in de stad.

En, zoals wel vaker, heeft het vieren van cultuur ook een politieke component. Musea tonen de grandeur van een land, maar zijn ook voorbeelden bij uitstek van *soft power* die ingezet kan worden bij harde diplomatie. Moebarak wilde dit museum indertijd om zijn grootheid als leider te tonen, alleen duurde de bouw langer dan zijn ambtsperiode. De eer om te openen, is nu aan president Sisi.

Cultuur mag gevierd worden, maar 'culturele soft power' is geen inzet voor het omarmen van een autocratie

De opening van het National Museum of Egyptian Civilization (NMEC), in 2022, had veel weg van een Disney-feestje, vol lichtjes en vrolijkheid. Een mengeling van *The Prince of Egypt*, *Aida* en *The Gladiator*. De mummyparade moest indertijd thuis op schermen bekeken worden zoals gebruikelijk is bij militaire parades in een dictatuur. De opening van het GEM begin november was even groots, maar stond juist in het teken van diplomatieke live-ontmoetingen.

Staatshoofden uit allerlei landen stonden in de rij om de autoritaire leider van Egypte, die volgens opponenten de weg wil plaveien voor zijn vierde termijn, te feliciteren met de succesvolle afronding van deze tour de force. Aanwezige Europese diplomaten spraken met veel in de mond, om de ‘migratiedaal’ tussen Egypte en de EU in goede banen te leiden, nu besprekingen daarover met Tunesië zijn mislukt.

Terwijl de grootsheid van cultureel erfgoed gevierd wordt, wordt er met ander erfgoed minder zorgvuldig omgegaan. Deze maand werd ook gevierd dat de Egyptische Khaled el-Enany de nieuwe directeur van UNESCO wordt. Onder het mom van de aanleg van ‘infrastructuur’ werden onder zijn leiding echter al meerdere archeologische en culturele monumenten verwoest, waardoor het behoud van Egyptisch historisch-islamitisch erfgoed steeds verder bedreigd wordt.

Cultuur mag gevierd worden, maar wanneer dit misstanden verduistert, mogen er ook vragen bij gesteld worden. Culturele soft power mag nooit inzet zijn voor het omarmen van een autocratie. En dat geldt natuurlijk niet alleen voor Egypte.

BRIEVEN

Ook een discussie over paddenstoelenpluk moet op feiten zijn gebaseerd

Ik ben al meer dan 20 jaar een fervent paddenstoelenjager en voel me geroepen om het artikel ‘*Haal je een paddenstoel weg, dan verslechtert de natuur*’ op meerdere punten te corrigeren (10/11). Ten eerste gaat niemand op zoek naar paddenstoelen in het bos omdat hij onbespoten voedsel wil hebben, maar omdat vers eekhoorntjesbrood en kastanjeboleet hartstikke lekker zijn. Ten tweede omdat het een heerlijk excuus is om je helemaal onder te dompelen in de bossen, alle zintuigen op scherp, met de bijzondere bevrediging die een goed vondst oplevert.

Ten derde staan de bossen tijdens de herfstmaanden tjkvol paddenstoelen in alle soorten en maten, dus de hoeveelheid die door mensenogen wordt opgemerkt zal altijd een miniem percentage zijn, waarvan weer een miniem percentage eetbaar is, en dan nog van voldoende kwaliteit moet zijn om voor de pan verzameld te worden. Dus er zal altijd meer dan genoeg overblijven voor de insecten en de eekhoorns (ik heb trouwens zelden een eekhoorn in de bossen gezien).

Ten vierde zijn paddenstoelen de vruchtlichamen van het eigenlijke organisme, de ondergrondse zwamvlok of mycelium, en het is die zwamvlok die bladeren en dood hout verteert, niet de paddenstoel (die relatief ook maar heel kort bestaat). Ten vijfde vermenigvuldigt de zwamvlok zich in maar zeer beperkte mate via de sporen van de paddenstoel, dus je berokkent het ecologische systeem maar heel weinig schade door deze vruchtlichamen uit de natuur te verwijderen. Ten zesde is het fout om te spreken over ‘paddenstoelen plukken’, want door ze te plukken trek je het mycelium kapot. Je moet ze dus snijden met een mesje (die de ware jager dus inderdaad altijd bij zich heeft, alsmede een kleine spiegel om te kunnen kijken of de onderkant nog in orde is zodat je oudere exemplaren niet onnodig wegsnijdt). Ten

zevende heb ik er nog nooit vieze handen van gekregen en ik kan me niet voorstellen hoe anderen dat er wel van krijgen.

En ten slotte is een nevelzwam technisch gesproken wel eetbaar, maar inderdaad pas na specifieke behandelingen en kunnen mensen er als-nog onwel van worden, en schijnt het bovendien niet smakelijk te zijn, dus het is onzinnig om dit tot de eetbare soorten te rekenen. Of je de bossen wel of niet open moet gooien voor onbeperkte verzameling, daar kan je een discussie over voeren. Maar dan wel graag op basis van feiten en deskundige ervaring.

Jan Warndorff Utrecht

DEMOCRATIE

Omarm de emancipatie

Inderdaad, er verschijnen veel boeken waarin naar antwoorden wordt gezocht, maar worden die wel veel gelezen? Syb Faes pleit voor minder getheoretiseer en toegankelijker taal als noodzakelijkheid voor het „kritische, publieke debat” (11/11). Die geluiden hoor je vaker. Er is echter iets anders wat ik mij al langer afvraag. Vanaf de jaren 60 werd de westerse wereld overspoeld door een golf van verlangen naar meer persoonlijke vrijheid, bevrijding uit menig keurslijf, het opruimen van heilige huisjes, enzovoort. Emancipatiebewegingen zoals de homobeweging en Dolle Mina’s streden bij ons met succes naar acceptatie en allerhande vrijheden.

In het publieke domein voltrok zich een aanzienlijke democratisering. Meedenken, meedoen en inspraak was het devies en daar werd enthousiast aan gewerkt. Het heeft enorm bijgedragen tot betere onderlinge verhoudingen in allerhande instellingen, particulier, overheid, maar ook in menig bedrijf. Mijn hele werkzame leven heb ik daarvan geprofiteerd. Waar is dat élan gebleven? Of is er sprake van een wereldwijde tegenbeweging van benepen, populistisch conserva-

FOTO DOLPH CANTRIJN/ ANP

tisme met een hang naar autocratie? Er is kennelijk flink wat achterstallig onderhoud. De vraag blijft, maar evengoed omarm ik elke mogelijkheid tot hernieuwde bewustwording, zoals ook die van Syb Faes!

Jemke Visser Harlingen

DEMOCRATIE

Kennis van de rechtstaat

Het artikel van Syb Faes over de noodzaak van definiëring van het begrip democratie is me uit het hart gegrepen. Definiëring van het begrip democratie, om elkaar beter te kunnen begrijpen, is echter niet genoeg. Het gaat om de ‘democratische rechtsstatelijke rechtsorde’. Om de samenleving te beschermen tegen

bedreigingen van deze rechtsorde, zou dit begrip als een vast lesonderdeel op alle middelbare scholen moeten worden onderwezen.

Marinus Hoorntje Oosterhout

AI

Vertaler duurzamer

Wetenschapshistoricus Jean-Baptiste Fressoz noemt AI een indrukwekkende innovatie en zegt dat zijn boek er waarschijnlijk ook mee vertaald gaat worden (10/11). Ik mag toch hopen van niet. Nog los van de vraag of het wenselijk is: AI is nog absoluut niet zover dat het een acceptabele vertaling kan afleveren van een boek als zijn *More and More and More*. Je zou hopen dat een wetenschapshistoricus dit weet, en ook, gezien zijn

boek, dat hij weet dat niet alleen de bouw van datacenters maar ook het gebruik van AI zelf zeer veel energie kost. Een boek door een menselijke vertaler laten vertalen levert niet alleen een veel beter resultaat op, maar is ook veel energievriendelijker.

Paul Janse Leiden

Een door mensen vertaald boek is energievriendelijker

houden aan vaste patronen? Aan onderhandelingen tussen interrupties door? Aan overleggen in ongeïnspireerde ruimtes?

Wat als we het nu eens radicaal anders doen?

De fractievoorzitters van VVD, GroenLinks-PvdA, D66, CDA en JA21 drie weken lang - afgezonderd van pers, kijklcijfers en alle Haagse gewoontes - werken aan één gezamenlijke opdracht: een kabinet. Tussendoor geen pottenkijkers, geen loopjes naar de gang voor quotes, geen improvisatiepolitiek voor de camera. Alleen inhoud, lucht en tijd.

Onorthodox? Zeker. Maar dat is juist de bedoeling. De huidige stand wordt niet doorbroken door meer van dezelfde tactiek, in dezelfde kamers, met dezelfde stoelen. Het zijn niet de tegenpolen die het proces blokkeren - het is de omgeving die hun campagnehouding in stand houdt.

Wiet met Kerst een kabinet wil, moet eerst het formatiekwartier achter zich laten.

Waarom blijven we dan nu vast-

Wie gedrag wil veranderen, moet kijken naar de omgeving

Hans van Emmerik is gedragseconoom en docent Boardroom Dynamics bij Het Zijlstra Center aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

COLUMN
STINE JENSEN

De betekenis van nee

Anders verkoop ik toch niet?’ Vioolbouwer Walter Vedder uit *Publieke Werken* (1999) van Thomas Rosenboom ontdekt de macht van ‘nee’ als het Victoria-project hem geld biedt voor zijn huis. Het huis staat op een gunstige locatie, tegenover het station, en daar moet een hotel komen. Het enige wat hij hoeft te doen om de prijs verder op te drijven, is zijn nee blijven herhalen.

Aan Walter Vedder moest ik denken toen ik Dilan Yesilgöz ‘nee’ hoorde herhalen, tegen een brede samenwerking met GroenLinks-PvdA. Ze wil zo een centrumrechts kabinet afdwingen. Haar ‘nee’ onderging fascinerende metamorfoses. Klomk het tijdens de campagne nog ontwijkend „dat zie ik niet gebeuren”, na de verkiezingen werd het ‘er gaat niets veranderen’ (want „de kiezer heeft gesproken”), nu is het een ferm ‘nee’, want ‘in het midden „krijg je iets gezapigs”.

Alsof gezapigheid het ergste is wat ons land kan overkomen.

Er zijn veel (zelfhulp)boeken over de betekenis en waarde van het nee. Zo is er het type ‘nee-boek’ dat je helpt te laten zien dat ieder ‘nee’ altijd ergens een ‘ja’ is tegen iets anders (*Power of a Positive No, Getting Past No, Leer nee zeggen en zeg ja tegen alle mooie dingen van het leven*). Je hebt het type boek dat laat zien hoe machtig je bent met een nee als je daaraan vasthoudt in onderhandelingen (*Never Split the Difference, The Power of Saying No*). Dan heb je de psychologen die wijzen op de rol van wat ze ‘withdrawal power’ noemen: met een ‘nee’ creëer je een potentieel ongezone dynamiek tussen een ‘anxious’ partner en een ‘avoidant’ partner (*Houd me vast*). Tot slot is er ook de feministische traditie van het nee, met als insteek: „*What part of no did you not understand?*” - voor als iemand je nee niet hoort.

Yesilgöz’ ‘nee’ past in de traditie van het ‘machtige’ nee: hard, ketsend, een ‘niet’ - ik heb het even opgezocht: als je voor de ontkenning overgaat op het Russisch, is dat om een onverbidelijke weigering duidelijk te maken.

De afgelopen politieke campagne kon je opdelen in #teamja (het kan wél, progressief) en #teamnee (geven op de loer, populistisch). Grote politieke vertegenwoordiger van het ja is de voormalig president van de Verenigde Staten, Barack Obama (*yes we can*). Met hem heb ik iets gemeenschappelijk! Al jaren prijkt er een foto van een schilderij op mijn bureau. Ik zag het ooit in een museum, toen ik een jaar in Amerika studeerde. Het is van Ed Ruscha

uit 1983 en heet *I think I’ll...* Het doek heeft een mooie schakering van rode en oranje kleuren. Rechtsboven staat er: ‘MAYBE... YES...’. In het midden, iets kleiner: ‘*wait a minute...!...!*’ Daaronder : ‘*On second thought:*’ Links beneden: MAYBE... NO... Dwaars over het doek I THINK MAYBE I’LL...

Obama koos dit schilderij uit voor zijn collectie in 2009. Ik voelde toen trots - alsof de president mijn smaak had goedgekeurd, alsof we een levensgevoel deelden. Ik fotografeerde het schilderij tijdens existentiële levensjaren, als beginvolwassene, toen ik vol twijfel zat, de toekomst openlag (dat I’ll), en de mogelijkheid tot kiezen en mijn heen en weer springende gedachten met alle voors en tegens ontzettend levendig en vrij voelden, zoals de kleur van het schilderij. Obama lichtte zijn keuze niet toe, maar (kunst)journalisten herkenden er zijn intellectuele voorkeur voor twijfel, openheid, zelfreflectie en nuance in (zijn tegenstanders zagen het uiteraard als gebrek aan daadkracht).

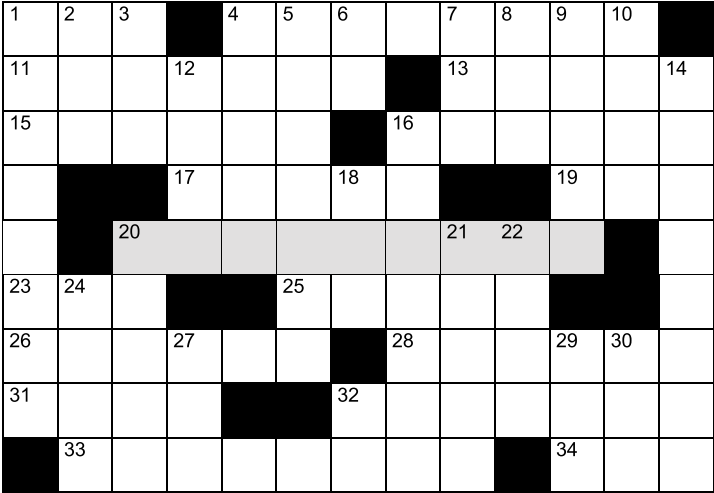
Het ‘nee’ van Dilan Yesilgöz onderging fascinerende metamorfoses

De VVD legde intussen met ‘nee’ de verkenningfase volledig plat. De eigen jonge, toekomstige liberale achterban zou liever zien dat ze onderhandelen over de prijs, óók met GroenLinks-PvdA. Terecht. Want sinds wanneer is de afstand tussen een liberale partij (met ook een deel dat zichzelf als liberaal zou typeren) in een land dat uitblinkt in het sluiten van compromissen, zo onoverkomelijk groot geworden?

Terug naar dat andere kunstwerk: *Publieke Werken*, met daarin Walter Vedder, wiens opgevoerde ‘nee’ dramatisch mislukt. Dit personage is fictief, maar gebaseerd op de werkelijkheid. Toen het Victoria Hotel in 1889 werd gebouwd, wilden de eigenaren van twee huizen niet verkopen. Ze weigerden een bod van 46.000 gulden - geen gering bedrag in die tijd. Maar er bleek een grens te zitten aan hun halsstarrig nee - en het zou wijs zijn als Yesilgöz die les in de oren knoopt. Uiteindelijk bouwde het hotel gewoon om de huizen heen. Ze ogen nu klein, en wat vervallen.

Stine Jensen is filosoof en schrijver.

IN HET MIDDEN

Meer puzzels van Studio Steenhuis op steenhuispuzzels.nl

Horizontaal: 1. Smartphonesoftware **4.** De aanslagen hier werden gisteren herdacht **11.** Specifiek hij **13.** Link tussen Che en Curtis Sliwa **15.** Verzamelalbum van de Stones **16.** Toeristisch schiereiland **17.** *Cinema Paradiso*, filmklassieker **19.** Past voor list of loog **23.** Bepruikte zangeres **25.** Geeft energie **26.** Fries, bekend van zijn patronen **28.** Haar lied wedijverde met het azc-protestlied **31.** Hondje uit *F.C. De Kampioenen* **32.** Tegenwoordig vaak elektrisch **33.** 'Broche van ___ geveild voor 3,8 miljoen' **34.** Had een droom

Verticaal: 1. Specialisatie van postbodes **2.** Zie 3 verticaal **3.** ___ Die+2 verticaal, Zweedse youtuber **4.** Idee **5.** En weer een Engels plaatsje **6.** Overdreven **7.** '___': gebruik bestrijdingsmiddelen in landbouw met een vijfde afgenomen' **8.** Meetinstrument **9.** Programmeerlijst **10.** ___, danke! **12.** Severini of Bartali **14.** Samenspel **16.** Franse toneelschrijver **18.** ___ Diesel **20.** Via ___, Rome **21.** Religieuze afbeelding **22.** Past voor graaf of loog **24.** Rivier in In de Ban van de Ring **27.** Biervogel **29.** Haagse vervoerder **30.** Dunnetjes **32.** Per ___

Oplossing puzzel 13 november. Horizontaal: 1. DOJO'S 4. LESDAG 8. ECHO 10. UIT 11. DAVINA 13. CANTOR 14. AFD 15. STEK 17. AOL 20. AMI 22. ROOM 23. NEE 25. BIANCA 26. WERING 27. RKC 28. ANNE 29. ZEEOOR 30. RACEN **Verticaal:** 1. DADA 2. JOVD 3. SENSO 4. LOCKDOWN 5. SUNAK 6. DITO 7. ATOLLEN 9. CATERAAR 12. AFFAIRE 16. ERO 18. MINCO 19. YMEER 21. MAKE 23. NIBC 24. EGON **In het midden:** MOERDIJK

© Studio Steenhuis steenhuispuzzels.nl

Lezers zijn de auteurs van deze rubriek. Een Ikje is een persoonlijke ervaring of anekdote in maximaal 120 woorden. Insturen via ik@nrc.nl

ONVOLDOENDE

Tjitske zit in de eerste klas van de middelbare school. Vol spanning wachten we op de cijfers van haar eerste proefwerkweek die de school op maandag om 17:00 bekend maakt. Ze heeft best aardige cijfers, maar een 5,4 voor Nederlands. Haar vader vraagt hoe dat nou is gekomen, en gaat er wat Tjitske betreft net wat te lang op door. „Wat zit je nou moeilijk te doen? Het is toe-vallig wel de beste onvoldoende die je kan krijgen!”

Henne Holstege

COLUMN
FRITS ABRAHAMS

De nieuwe Ajax-trainer

Tot mijn niet geringe leedwezen moet ik melden dat ik ophoud met het schrijven van deze columns. Ik hoop dat mijn lezers het even erg vinden als ik, al vrees ik dat zij er sneller overheen zullen zijn dan ik. Wat is het geval? De ooit befaamde voetbalclub Ajax heeft mij gevraagd zijn nieuwe trainer te worden. Het is een aanbod dat ik alleen al uit morele overwegingen niet kan weigeren. Per slot van rekening volg ik deze club al jarenlang op de voet en heb ik nooit geschroomd schriftelijke adviezen te geven in tijden van tegenspoed. Dat is de clubbestuurders, een onrustig volkje dat voortdurend met zichzelf overhoop ligt, kennelijk niet ontgaan. „Waarom ik?“, vroeg ik de man die mij belde en zich prominent Ajax-bestuurder noemde, al weet ik niet meer of het de technisch directeur was, de algemeen directeur, het hoofd van de raad van commissarissen of van de bestuursraad. Het was in ieder geval niet Sjakie Swart, die er het meeste verstand van heeft. „Omdat niemand anders van enig belang het wil“, zei de bestuurder. „We hebben stad en land afgezocht en we hebben allerlei coryfeeën benaderd, maar iedereen bedankt feestelijk voor de eer.“ Iemand zei zelfs: „Ga zelf maar op die strontkar zitten.“ We hebben tevergeefs ook oud-Ajax-trainers gevraagd, zoals Frank de Boer en Erik ten Hag, en zelfs Tomislav Ivic - maar die bleek al lang dood, je kunt als bestuurder niet alles bijhouden. „Kan ik niet beter in het bestuur gaan zitten?“, vroeg ik nog, want dan krijg je een mooie stoel op de eretribune, waar het veel veiliger is dan in die tochtige dug-out langs het veld. „Nee, daar is geen plaats meer“, zei hij haastig, „er is echt iemand nodig die het vuile werk op het veld wil doen. We hebben er veel geld voor over, ook al hebben we lang niet meer zoveel geld als

vroeger.” Ik vroeg hoeveel ik kon krijgen, waarna hij een bedrag noemde dat ik nog niet kan verdienen als ik tot mijn tweehonderdste jaar was doorgestaan met deze columns. „Ik zou het wel fijn vinden als ik het samen met Marc Overmars kon doen“, zei ik voorzichtig, „want eigenlijk is het bij jullie pas écht fout gegaan nadat hij drie jaar geleden moest afzwaaien.” „We hebben het geprobeerd, maar hij wil niet terug“, zei de bestuurder sip. „Misschien leek het hem niet prettig om na terugkomst bij Ajax al die vrouwen tegen te komen die hij zijn dickpics had gestuurd.” „Anyway“, zei de bestuurder nu wat ongeduldig, „we willen wel graag snel van je weten of je wil.” „Ik heb nooit trainingen gegeven“, zei ik nog in alle eerlijkheid, „en als voetballer heb ik het niet verder gebracht dan het schoolelftal.”

*Ik zou het wel
fijn vinden als
ik het samen met
Overmars kon doen*

Maaht allemaal niets uit“, zei de bestuurder, „bij ons mag je ook trainingen geven die je op AI hebt opgezocht.” „Dan heb ik nog één verzoekje“, zei ik na enige aarzeling. „Ik had graag tien andere spelers. Alleen Mika Godts mag blijven.” „Dat is bijzaak“, zei de bestuurder. „Onze ervaring is: je hoeft maar een Duitse sjacheraar in te huren en je krijgt in een mum van tijd elf spelers die dankzij hun vette contract nooit meer bij Ajax weg willen.” We spraken af dat ik bij de volgende Champions League-wedstrijd begin. Tegen Benfica. Eitje.

FOKKE & SUKKE
ZIJN FRANS

nrc > puzzels

NRC brengt je elke dag de leukste en meest (ont)spannende puzzels

Speel ze allemaal op nrc.nl/puzzels

SUDOKU

	8			9				
			8		4		3	
9	4		1				2	
			6	8				
					2		4	
			3				7	
6				1	5			
	3		2		9			

Plaats de cijfers 1 tot en met 9 zo in het diagram dat elk cijfer precies één keer voorkomt in elke rij, kolom, de negen vetomrande 3x3 vakken, én de vier grijze 3x3 vakken.
© Peter RitmeesterPZZL.com

Rechts: de oplossing van gisteren.

1	5	4	8	6	2	9	7	3
8	6	3	9	5	7	2	4	1
9	7	2	4	3	1	5	8	6
2	1	8	5	7	6	3	9	4
7	3	9	1	2	4	8	6	5
6	4	5	3	8	9	7	1	2
3	9	1	2	4	8	6	5	7
5	8	6	7	1	3	4	2	9
4	2	7	6	9	5	1	3	8

Meer puzzels en boeken van Peter Ritmeester op pzzl.com

OHRA Fysio Meeneemservice

Verstandig

Neem tot 9
fysiobehandelingen mee
naar het nieuwe jaar.

Bekijk de voorwaarden
op OHRA.nl

Ja, dat is OHRA

Meer informatie

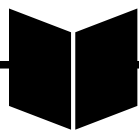
De vergeten slavenhandel

PAGINA C4-5

Arabische slavenhandelaars met hun koopwaar in een sneeuwstorm. ILLUSTRATIE UIT BESPROKEN BOEK

Cultuur
BOEKEN

cultuur&media

IN HET NIEUWS

Zap

Mantra-Henno ontmoet een potentiële twin flame in Onderweg naar liefde. BEELD KRO-NCRV

In 'Onderweg naar liefde' wordt snel gebuild

Mantra-Henno (38) is een mensenmens. Ja – „écht een mensenmens”, daar is hij vanaf het begin duidelijk over geweest. En over hoe goed hij gaat op „connecten” en „het afstemmen van energie”. Een goede energie is natuurlijk ook de halve connect. Dat zei Henno niet hardop, maar ergens in zijn serene hoofd heeft die frase vast al rondgezongen. Leer mij Henno kennen.

Toegegeven: ik ken mantra-Henno pas drie dagen. Sinds maandag, om precies te zijn, want toen ging het tweede seizoen van *Onderweg naar liefde* van start, een KRO-NCRV-programma waarin ‘vanlifers’ (mensen die een rondreizend bestaan leiden in een busje) de ware zoeken. Toch voelde Henno direct als een oude bekende. Vermoedelijk komt dat door de neiging tot typecasting in datingshows. Zo schreef ik een jaar geleden op deze plek over een excentrieke deelnemer aan het eerste seizoen: tantra-Martijn. Martijn was in mijn hoofd tantra-Martijn gaan heten omdat hij me, op zijn beurt, weer sterk deed denken aan tantra-Walter, de zen-koning uit het derde seizoen *B&B vol liefde* (RTL).

Net als zijn spirituele voorgangers houdt Henno van lange knuffels, spontane dames en grondige meditatie. Opvallend verschil is dat hij nog niet over tantra is begonnen, maar dit compenseert hij gelukkig met een uitgesproken passie voor mantrazingen, en zo valt alles toch weer min of meer op z’n plek (die ene letter daargelaten). In navolging van tantra-Martijn maakte mantra-Henno dan ook in recordtempo een vrouw aan het huilen. Henno wilde de „vonk”, de „twin flame”, de „vlam in de pan” – kortweg: vuur. Er was maar één meditatie sessie voor nodig om in de vroege ochtend te besluiten dat zijn eerste liefdeskandidaat, Joyce (34), niet aan die verwachtingen voldeed. Binnen één dag mocht ze weer gaan. Woensdag werd holistisch coach Joyce vrijwel meteen vervangen door holistisch coach Milou (31). Henno was in zijn nopjes, maar voor de kijker volgden alle energieën elkaar wel erg snel op. Daarnaast begon het gebrek aan tantra toch wat te vervelen. Terwijl Henno vrouwen vergeleek met het ideaalbeeld in zijn hoofd, vergeleek ik hem met de mannen in wiens voetsporen hij was getreden. Een zinloze, oneerlijke vergelijking, die me licht melancholisch stemde: mantra-Henno zal nooit tantra-Martijn zijn, net zoals tantra-Martijn niet tantra-Walter was.

Op RTL4 werd de melancholie intussen driftig vermeden. Daar was de eerste aflevering te zien van *Kasteel gekocht, wat nu?*, waarin mensen worden gevolgd die in Frankrijk een opknaphêteau hebben aangeschaft en nu hun handen vol hebben aan geklus en geregel. Echt spannende tv leverde dat nog niet op. Er werden exorbitante kostenplaatjes doorgenomen en inkijsjes gegeven in de levens van de kasteelkopers, die voor het merendeel al aardig waren ingeburgerd.

Voor de kinderen van de klussers lag dat soms anders. Waar de één in hoog tempo verfranste, droomde de ander in het Nederlands. Tiener Didi bijvoorbeeld. In Zuid-Frankrijk had ze wel vrienden gemaakt, maar niemand kwam in de buurt van Junah, het meisje aan wie ze in groep vijf verknocht was geraakt en met wie ze nu, vijf jaar later, nog wekelijks anderhalf uur belde. Ze miste haar hartsvriendin enorm. „Maar ik kan niet elke dag zielig zitten doen omdat ik geen Junah heb hier in Frankrijk.” Ze glimlachte dapper en sprak zichzelf hardop moed in: „Dus ik moet er toch wel iets van maken, denk ik.” Dat denk ik ook, maar met af en toe een dagje zielig doen over mensen die je mist is ook niks mis. En van alle liefdeszoekers op de woensdagavond gun ik het Didi nog het meest dat ze fijn gezelschap vindt dat haar op die dagen kan troosten. Een lieve Franse tiener – een Odille misschien, of een Collette, of een Genevieve. Een tweede Junah zal ze niet zijn. Maar dat hoeft ook niet. Zolang ze maar op haar eigen, niet te vergelijken wijze alsnog een ware hartsvriendin blijkt.

Amber Wiznitzer

Jeanne d’Arc gestript van harnas en heldendom

OPERA Jeanne d’Arc als psychologisch rechtbank-drama: een inventief idee dat gevaarlijk leunt op indrukwekkende decors, mooie vondsten en lelijke noodgreep aan het eind.

Marnix Bilderbeek
AMSTERDAM

Jeanne d’Arc met een modern jasje. In een zilvergrijs gewatteerd jack in plaats van een harnas, de haren onmiskienbaar kort gekapt, schuiftelt ze het toneel op. Nog vóór de dirigent de orkestbak heeft betreden. Het dwingt meteen concentratie af bij het publiek.

Die concentratie zal nog hard nodig blijken om het listige regieconcept van Dmitri Tsjerniakov tot het einde toe te kunnen volgen. Op het toneel speelt *De maagd van Orléans*, een zelden uitgevoerde opera van Pjotr Iljitsj Tsjaikovski. Een Russische opera over zo’n beetje de meest Franse heldin aller tijden.

Francofiel Tsjaikovski raakte gefascineerd door de geschiedenis van Jeanne d’Arc. Het heldhaftige jonge meisje met een goddelijke roeping, dat in de vijftiende eeuw de Engelsen verdreef uit Orléans en een Franse koning op de troon hielp. Later viel ze in handen van de vijand, en eindigde ze als heks op de brandstapel.

Voor zijn spectaculaire opera baseerde Tsjaikovski zich op de toneelversie van Friedrich Schiller, met ingelaste liefdesaffaire: Jeanne zwerft een gelofte van maagdelijkheid. Die brengt haar in gewetensnood wanneer ze op het slagveld als een blok voor de vijandige ridder Lionel valt.

Regisseur Dmitri Tsjerniakov presenteert het verhaal als juridische thriller. Bij hem draait niet alleen het slot maar de hele opera om haar verkettering. Hij plaatst het in één groot imposant decor – een vierkante, donker gelambriseerde rechtszaal waar

meubilair en muren bewegen. In elk van de vier aktes draait het decor een kwartslag en bezie je de rechtbank uit een ander perspectief. Zo volgen we van week tot week, van hoek tot hoek, het proces tegen Jeanne d’Arc.

Herbelevingen

Het libretto speelt zich af in een dorpje, op het slagveld, in de troonzaal – en noopt zo tot flashbacks, die Jeanne zich in de rechtbank voor de geest haalt. Het blijft een beetje in het midden waar de gebeurtenissen ophouden en waar de tollende herbelevingen in haar hoofd beginnen. En in die ambiguïteit schuilt meteen de kracht van het concept. Het ene moment wordt Jeanne uitgekotst, dan weer door het volk omarmd en door de koning gelauwerd.

Dit alles is typerend voor de iconografie van Jeanne d’Arc sinds 1431 tot nu. Door uiteenlopende groeperingen en stromingen is ze verworpen, aan de borst gedrukt, op een schild gehezen, en er weer afgetrokken. Tsjerniakov positioneert haar als speelbal van al die krachten. De rechtbankbewakers, het volk, haar bulderende vader, de stemmen uit de hemel. Jeanne ondergaat het catatonisch, van heldendom gestript, net als van haar kleren. Ze laat zich door bewakers ontbloten, in een hoerig pakje hijsen en haar lippen rood bestiften.

Dramaturgisch gezien is *De maagd van Orléans* niet Tsjaikovski’s beste opera. Dirigent Valentin Uryupin heeft een aantal scènes teruggesnoeid. Dat werkt: Uryupins grote, verende bewegingen op de bok manen het Nederlands Philharmonisch tot een fantastische klank, waarin de kopersectie uitblinkt en de houtblazers prachtige soli hebben. Tsjaikovski’s weinig gehoorde muziek blijft de hele avond verrassen.

Maar de plot is topzwaar, met twee lange, trage aktes en twee ongelofwaardig snelle bedrijven na de pauze. De liefde tussen Jeanne en Lionel bloeit zo willekeurig op, dat ze er nauwelijks in lijken te geloven.

Ook muzikaal zitten de sterkste momenten in de eerste akte, met het

Jelena Stichina in *De maagd van Orléans*. FOTO MARCO BORGGREVE

Scène uit *Norwegian Dream* van de Noorse filmmaker Igor Devold. FOTO KASPER TUXEN

INTERVIEW **IGOR DEVOLD** FILMMAKER

‘Om onafhankelijk van VS te worden zou Europa cultuurbudgetten moeten verhogen’

Noorse films vallen in de prijzen. „Eindelijk komen ze los uit de Deense en Zweedse schaduw”, schreef *The Guardian* vorige maand. De verklaring voor het succes ligt volgens filmmaker Igor Devold in een overheid die in de *soft power* van films gelooft.

Toef Jaeger
AMSTERDAM

Er is zonder twijfel sprake van een gouden tijd voor de Noorse film. Joachim Trier won de Grand Prix in Cannes voor zijn film *Sentimental Value* en Dag Johan Haugerud kreeg een Gouden Beer voor *Dreams* (het derde deel van de *Oslo Stories Trilogy*). Het is een beetje alsof je zo-wel het EK als het WK voetballen wint”, zegt Igor Devold desgevraagd trots door de telefoon. Hij is zelf filmregisseur, universitair docent film en media aan de universiteit in Trondheim en voorzitter van de NFR, een organisatie die opkomt voor de belangen van Noorse regisseurs.

Wat Devold betreft hebben media die schrijven dat de Noorse films nu internationaal op de kaart staan, het bij het rechte eind. Behalve de al genoemde prijzen zijn er namelijk meer successen. Op Netflix is de serie *Pænni* (*Pernille*) een hit, Trier kreeg in 2021 twee Oscarnominaties voor zijn film *The Worst Person in the World* en Devold zelf had succes in Canada met *Norwegian Dream*. Op de shortlist van de EFA, European Film Awards, staan nu vier Noorse films: naast *Sentimental Value* en *Dreams* ook *Loveable* van Lilja Ingolfssdottir en de documentaire *Flophouse America* van Monica Ström Dahl.

Noorwegen treedt met zijn films uit de schaduw van Denemarken en Zweden, schreef de Britse krant *The Guardian* vorige maand. „Ik was onlangs bij Nordische Filmtage Lübeck en proefde zelfs wat ja-

loezie bij Deense en Zweedse filmmakers”, lacht Devold. Een echte verklaring waarom de Noorse films nu successen boeken heeft hij niet. Veel artistieke films spelen zich af in de Noorse samenleving, maar vinden toch internationaal gehoor. „Doordat ze zich hier afspelen en de filmmakers weten waar ze over filmen, zijn ze geloofwaardig en oprecht. Dat is belangrijk”, aldus Devold.

Ook het subsidiebeleid speelt volgens hem een belangrijke rol, evenals de professionalisering van het filminstituut. „Toegegeven, zowel Trier als Haugerud hebben hun opleiding deels in het buitenland gevolgd, maar voor een deel ook hier. Ze kijken over grenzen heen en denken goed na over hoe je je artistieke integriteit kan behouden en tegelijkertijd een groter publiek kan bereiken. Daarnaast geldt dat er sinds 2006, met een regering die geloofde in de waarde van Noorse films, veel mogelijkheden zijn gecreëerd. En dat betaalt zich nu uit.”

Het politieke klimaat speelt bij het succes en de professionalisering een belangrijke rol, meent Devold. „We hebben nu vier jaar de sociaal-democratische Arbeiderspartij gehad, en ze hebben recent weer de verkiezingen gewonnen. Met de rechts-populistische Vooruitgangspartij, die 23 procent van de stemmen kreeg, was dat anders gelopen. Zij willen het Filminstituut sluiten en cultuursubsidies überhaupt stoppen. Andere rechtse partijen willen dat weliswaar niet, maar ze willen ook niet in cultuur investeren, waardoor je dus door

”

Noorse films zijn de beste manier om niet gekoloniseerd te worden door de Amerikaanse filmindustrie

de inflatie in feite bezuinigt. Maar goed, ze hebben de Noorse filmindustrie in het verleden gelukkig niet kapotgemaakt.”

Pørni

Wat hem betreft wordt de rol van film als soft power onderschat. „Het is zo dom van die rechtse partijen. Noorse films zijn een bescherming van je erfgoed en de beste manier om niet gekoloniseerd te worden door de Amerikaanse filmindustrie. En de Noorse taal wordt gesproken op het scherm, ook belangrijk om je identiteit als land te behouden.” Hij bedoelt daarmee dat Noorse films vaak een lokaal verhaal vertellen. Ze zijn gericht op het individu in de moderne samenleving, soms een tikkeltje existentialistisch (vooral de vroegere films van Joachim Trier) en gaan ook over de Noorse identiteit. „In een tijd van *post-truth*, een oorlog op het Europese continent, propaganda en *fake news* is het behoud van je eigen cultuur belangrijk en dé manier om niet geregeerd te worden vanuit de andere kant van de oceaan of door trollen. Dat kan via films en series.”

Anders dan in de jaren zeventig, toen Noorse films als *Streik!*/*Strike!* of *Det tause flertall* (*De stille meerderheid*) nadrukkelijk politiek waren, gaan ze nu meer over identiteit. „Identiteit is natuurlijk ook politiek, maar in de films komt dat minder nadrukkelijk naar voren. Noorse films laten impliciet zien welke waarden je vertegenwoordigt, hoe er op individueel niveau gekeken

wordt naar de maatschappij zonder dat er een moraal aan gekoppeld is.”

De komische serie *Pørni*, een hit op Netflix, is daar een mooi voorbeeld van. Hier runt een alleenstaande moeder een huishouden met twee pubers terwijl ze ook dagelijks voor haar werk in de jeugdzorg allerlei gezinnen in Oslo bezoekt. Haar ex is een gesjeesde Noorse auteur die naar zichzelf zoekt door autobiografische romans te schrijven, en haar vader heeft op zeventigjarige leeftijd ontdekt dat hij op mannen valt. Genoeg voer kortom voor de personages om met relativerende humor te praten over de Noorse samenleving. Gen Z, genderrollen, Noorse Kerst en acceptatie.

Om het succes vast te houden en uit te breiden, zijn er investeringen nodig. Devold: „Er zal vanuit de EU meer gewerkt moeten worden aan investering in streamingdiensten. Ook moet je ervoor zorgen dat je films en series maakt zonder buy-outs van bijvoorbeeld Netflix of Amazon. Alleen zo behoud je een onafhankelijke filmindustrie.” Wat hem betreft is dat niet alleen belangrijk voor Noorwegen, maar voor veel kleine landen in Europa. „Investeren in goede streamingdiensten binnen Europa is één stap om op eigen benen te staan. In Europa zou je niet alleen defensiebudgetten moeten verhogen om militair zelfredzaam te worden, maar ook je cultuurbudgetten moeten verhogen. Behalve naar militaire moeten we namelijk ook naar culturele onafhankelijkheid streven.”

MICHEL KRIELAARS

Hoboïst Han de Vries wist niet wat leven was

Binnenkort treed ik voor de tweede keer in mijn leven op in de Kleine Zaal van het Amsterdamse Concertgebouw. Niet als musicus, maar als verteller over het leven van componist Dmitri Sjostakovitsj. In die hoedanigheid voel zelfs ik de spanning die een musicus moet ervaren als hij op dat vermaarde podium staat. Iedere noot moet goed zijn, iedere kuch uit de zaal worden genegeerd. Vandaar ook mijn bewondering voor podiumkunstenars en mijn verslaving aan biografieën van grote musici. Door de kunst te dienen laten ze het gewone leven vaak aan zich voorbijgaan. Zie violist Yehudi Menuhin of de pianisten Glenn Gould en Arthur Rubinstein.

Ik las het ook in *Het hobo-riet was mijn strohalm*, dat Annemieke Hendriks schreef over het leven van hoboïst Han de Vries (1941). Haar boek bestaat voornamelijk uit een groot uitgeschreven interview met deze stermusicus en gaat behalve over diens getroebleerde leven ook over de muziekcultuur in het Nederland van de tweede helft van de twintigste eeuw. Het is een roerige periode waarin een nieuwe generatie jonge, getalenteerde musici zoals Reinbert de Leeuw in opstand komt tegen de gevestigde burgerlijke orde van het Concertgebouworkest. Bij Hendriks komen ze bijna allen aan het woord, waardoor je een goed beeld krijgt van een groep arrogante, fanatieke hemelbestormers, die een revolutie op gang brachten.

Je ziet beide patsters voor je in Van Zwedens Rolls Royce, telefonierend met beleggers

Op een pijnlijke manier laat Hendriks zien dat ook het leven van Han de Vries halfeleefd is. Hij verstopte zich achter zijn instrument, dat hij als een van de beste hoboïsten van zijn generatie bespeelde. Die vlucht had alles te maken met zijn achtergrond. Han is de zoon van architect Jo de Vries, die als communistische verzetsstrijder in concentratiekamp Sachsenhausen belandde. Zijn Joodse moeder Mienke de Winter, een zangeres van het Jiddische levenslied, zat in die tijd ondergedoken bij de grootouders van violist Jaap van Zweden. Beiden raakten zo door de oorlog getekend dat ze na de bevrijding niet naar hun zoon omkeken. Vader Jo ging op in de losbandigheid van sociëteit De Kring. Moeder Mienke werd hysterisch. Het maakte van hun zoon een eenzaam ventje, dat zijn geluk in de muziek zocht. De hobo was daarbij een ideaal hulpmiddel.

Han de Vries glorieerde al op jonge leeftijd in het Concertgebouworkest en het Nederlands Blazersensemble. Uit eersucht nam hij er na een paar jaar echter ontslag om als solist verder te gaan. Ronduit verkankelijk in dit boek zijn de passages waarin hij met zijn vriend Jaap van Zweden grof geld verdient met potpourri-platen, gemaakt in opdracht van onder meer de Verenigde Spaarbank. Hij krijgt er een Edison voor. Zakenman Van Zweden adviseert hem wat hij met zijn fortuin moet doen. Ineens zie je de twee getalenteerde patsters voor je in Van Zwedens Rolls Royce, op weg naar een concert, telefonierend met beleggers en bankiers.

Diepe indruk in dit boek maken de hoofdstukken over de jeugd van Han de Vries. En dan vooral waar zijn vriend Bram de Swaan opduikt, bij wiens ouders hij als verwaarloosd kind in huis kwam. Die hoofdstukken verklaren mogelijk waarom De Vries op zijn 55ste ineens door zijn jeugtherinneringen werd overmand en stopte met hobo spelen. Zoals hij zelf zegt: „Wanneer je Mozart of Bach speelt, heb je niets aan je emoties.” Vanaf dat moment kon hij pas echt gaan leven.

Hoe religie en racisme slavernij vormgaven in de Islamitische wereld

SLAVERNIJ Om begrijpelijke redenen was de westerse wereld de afgelopen jaren vooral bezig met haar eigen slavernijverleden. De slavernij in de islamitische wereld bleef daardoor onderbelicht.

Door **Bart Funnekotter**

‘Hey slaaf, haal koffie voor me!’ Justin Marozzi wist niet wat hij hoorde. De Engelse journalist en historicus bevond zich in de bloedhete zomer van 2011 in Tripoli, de hoofdstad van Libië. Hij trok op met een groep rebellen die streed tegen het regime van dictator Moammar Khadaffi. Eén van de Arabische strijders had zojuist zijn enige zwarte kameraad aangesproken. „Ze lachten onder elkaar en vonden het duidelijk grappig om hem een slaaf te noemen. Het was even duidelijk dat hij dat niet vond.”

Later, toen Marozzi zich ervan had vergewist dat hij het goed had verstaan, vroeg hij aan de strijder waarom hij zijn vriend een slaaf had genoemd. Hij had het specifieke Arabische woord gebruikt, *abd*. De jongeman wuifde het weg. Het was maar een woord, vond hij, ze bedoelden er niets mee. Marozzi: „Het is maar een woord - het bekende excuus, de poging tot rechtvaardiging.”

Hij dacht terug aan zijn eerste boek *South from Barbary* (2001), waarvoor hij op een dromedaris de helse tocht door de Sahara had afgelegd die mensen vanuit de binnenlanden van Afrika eeuwenlang maakten naar de staten van Arabische slavenhouders aan de Middellandse Zee. Sindsdien was hij blijven publiceren over de geschiedenis van Afrika en Azië, maar in zijn achterhoofd knaagde het: ooit wilde hij een boek schrijven over de slavernij in dit deel van de wereld.

Het duurde na die dag in Tripoli nog

even, maar nu ligt die studie er: *Abd. De geschiedenis van de slavernij en slavenhandel in de islamitische wereld*. Het is een indrukwekkend boek geworden, waarin Marozzi zijn kennis van theologie, Arabische poëzie en wetenschap, geschiedenis en journalistieke reportage vermengt tot een beklemmend overzicht van 1.300 jaar menselijk leed.

De westerse wereld is om begrijpelijke redenen de afgelopen tijd vooral bezig geweest met haar eigen slavernijverleden, maar daardoor is bij het grote publiek wellicht een misverstand ontstaan over de uniciteit van de westerse slavernij. *Abd* komt wat dat betreft op het juiste moment. Slavernij was een wereldomvattend fenomeen, en kende één belangrijke constante: anti-zwart racisme. Dat bestond in de Arabische wereld al honderden jaren voordat vanaf de zestiende eeuw de Europese trans-Atlantische slavenhandel op gang kwam.

Voor de duidelijkheid: Marozzi's boek is geen *whataboutism* van 550 pagina's waarmee het westerse slavernijverleden wordt gerelativeerd, in tegendeel, maar *Abd* biedt wel een onthullende blik op de geschiedenis van een relatief onbekend fenomeen - een geschiedenis die anno 2025 bovendien nog niet voorbij is. Niet alleen vanwege de racistische erfenis ervan, in Soedan vermoorden op dit moment Arabische nazaten van slavenhouders zwarte nazaten van slaven, maar ook omdat in islamitische landen nog altijd honderdduizenden mensen in 'moderne' slavernij leven.

Een bijzondere eer

Wie wil schrijven over de slavernij in deze wereld, kan niet om de koran heen. In dit boek dat bestaat uit openbaringen die Allah begin zevende eeuw aan de profeet Mohammed zou hebben gedaan, gaat het op verschillende plekken over slavernij. Het bestaan ervan wordt in de koran als volkomen natuurlijk en vanzelfsprekend beschouwd. Dat is niet vreemd, omdat de religie ontstond in een omgeving waarin slavernij alomtegenwoordig was. Opvallender is dat er óók geschreven staat dat een vrome moslim ernaar moet streven zijn slaven vrij te laten.

In latere wetgeving werd vastgelegd dat een moslim een andere moslim niet in slavernij mag voeren. Met dat gebod werd vanaf het begin van de islam de hand gelicht, net zoals dat veel slavenhouders wel uit de koran onthielden dat ze een ander mens als eigendom mochten bezitten, maar vervolgens verzuimden, aldus Marozzi, „het steile pad” - de grootste uitdaging voor een goede moslim, het vrijlaten van zijn slaven - te bewandelen”.

De stammen van het Arabisch schiereiland veroverden na de stichting van de islam in korte tijd grote stukken van het Midden-Oosten. Dat leverde de strijders van Mohammed enorme hoeveelheden slaven op. Mohammed zelf had er zeventig, maar zijn opvolgers bezaten er veel meer. De derde kalief, Oethman (gest. 656), kon bogen op een leger van duizend slaafsoldaten, van wie hij er een keer tachtig op één dag vrijliet.

Een vrijgelaten slaaf kon in de islamitische maatschappij tot grote hoogte stijgen. Een bekend voorbeeld daarvan is Bilal ibn Rabah, een Ethiopiër die een zwaar leven leidde als slaaf van een stamhoofd van de Quraish, een stam uit Mekka waarvan ook Mohammed lid was. Bilal had zich bekeerd tot het geloof van de profeet, in tegenstelling tot zijn eigenaar, en werd op een dag gruwelijk gemarteld. Zijn gegil kwam Aboe Bakr, een van de eerste metgezellen van Mohammed, ter ore. Hij kocht de halfdode Bilal en liet hem vrij.

In de jaren hierna groeide de Ethiopiër op het slagveld uit tot een van de trouwste metgezellen van de profeet. Die verleende de vrijgelatene een bijzondere eer door hem te benoemen tot de eerste *mu-ezzin*, de omroeper die moslims vijf maal per dag noodt tot het gebed.

Ook slaafgemaakte vrouwen konden een belangrijke positie verwerven binnen de islamitische samenleving. Het ging dan om *qiyān*, vrouwen die dienden als entertainers of courtisanes (sekslaven) voor de elite, van wie de talentvolsten concubines van vorsten werden. Hierdoor waren vijfendertig van de zevenendertig Abbasiden-kaliefen (dit kalifaat bestond van 750 tot 1258) zonen van concubines. Achter de schermen hadden deze vrouwen aanzienlijke invloed.

Voor de meeste slaven in de islamitische wereld was de dagelijkse realiteit anders (zwaarder, grimmiger) dan die van de paleisvrouwen of Bilal. Deze *mu-ezzin* kreeg af en toe nare opmerkingen naar zijn hoofd vanwege zijn huidskleur, maar leed niet zo onder racisme als andere *zanj*, zoals de Arabieren zwarte Afrikanen veelal noemden. Marozzi besteed een opmerkelijk hoofdstuk aan de krasse taal waarin islamitische dichters en denkers hun ideeën over zwarte mensen uiteenzetten.

De schrijver en geleerde Al-Djahiz (776-868) noteerde bijvoorbeeld: „De *Zanj* zijn de kraaien onder de mensheid, want zij zijn het minst van allemaal en het laagst in karakter en temperament.” Ibn Khaldun (1332-1406), de nestor van de Arabische wetenschap en een van de

grootste filosofen van de middeleeuwen, schreef vijf eeuwen later, maar was nog niet tot andere inzichten gekomen. In zijn beroemde werk de *Muqaddimah* stelde hij: de Afrikaanse naties „onderwerpen zich als regel gemakkelijk aan slavernij omdat [zwarte mensen] weinig [wezenlijk] menselijks hebben en eigenschappen hebben die veel lijken op die van stompzinnige dieren.” Lelijke opmerkingen over het uiterlijk van zwarte mensen - hun platte neus, hun kroeshaar (gevolg van een langdurig verblijf in een te hete baarmoeder), hun 'puntige' tanden - kwamen ook bij tal van auteurs voor.

Theologische rechtvaardiging voor hun afkeer vonden geleerden in het verhaal van Cham, dat ook in het Oude Testament staat. Cham had zijn vader Noach naakt gezien, en die vervloekte hem en zou zijn nageslacht hebben gestraft met een zwarte huid. Een deel van de zwarte mensen internaliseerden het racisme dat ze ondergingen in de islamitische wereld, zo blijkt uit deze strofe van de dichter Suhaym (gest. 660): „Ik ben een slaaf, maar mijn edele ziel is vrij; Ik ben zwart van kleur, maar wit van aard.”

Christenslavernij

Niet alle slaven in de islamitische wereld waren zwart. De mammelukken, een kaste van slaafsoldaten die op een geven moment zelfs de macht wisten te grijpen in Egypte, werden veelal gehaald uit Centraal-Azië, terwijl kapers en piraten uit steden als Algiers, Tunis, Tripoli en Sale ongeveer anderhalf miljoen blanke christenen in slavernij voerden. Marozzi plaatst deze christenslavernij in de brede context van alle mensenhandel in het Middellandse Zeegebied. Tussen de zestiende en de negentiende eeuw werden er namelijk ook twee miljoen slaven uit het islamitische deel van het Middellandse Zeegebied naar Europa getransporteerd. Hij tekent bij deze cijfers aan dat ze met grote omzichtigheid moeten worden gebruikt. In tegenstelling tot de trans-Atlantische slavenhandel, is er van de slavenhandel binnen Afrika en rond de Middellandse Zee geen nauwkeurige boekhouding bijgehouden.

Hoewel er binnen de islamitische wereld sporadisch stemmen opgingen om de slavernij af te schaffen, kwam het daar pas van toen westerse landen hier gewaanderhand op aandroegen. De eerste schoten in deze strijd werden gelost door de Verenigde Staten, die er schoon genoeg van hadden dat hun schepen veroverd werden door de kapers van Barbarij, zoals westerlingen de noordwestkust van Afrika noemden. Met twee oorlogen die tussen 1801 en 1815 werden uitgevochten, maakten de Amerikanen een einde aan deze praktijk.

Het ontging abolitionisten niet dat in deze tijd in de VS zelf de slavernij nog welig tierde. Politicus Charles Sumner schreef daarover in 1847: „Inderdaad gebieden waarheid en gerechtigheid me te bekennen dat de christenslaven bij de barbaren in Afrika menselijker behandeld worden dan de Amerikaanse slaven bij de belijdende christenen in het beschaaft Amerika.”

Een vrijgelaten slaaf kon tot grote hoogte stijgen

De genadeklap aan de slavernij in de islamitische wereld werd uitgedeeld door het Verenigd Koninkrijk. Dat land verbood eerst de slavenhandel en daarna de slavernij en liet dat verbod handhaven door zijn marine en leger. Marozzi wijst er terecht op dat deze kruistocht hand in had ging met Brits imperialisme: de strijd tegen de slavernij werd gecombineerd met het verwerven van de macht in grote delen van Afrika. Het islamitische verzet tegen de afschaffing van de slavernij kwam mede voort uit verzet tegen deze verovering, schrijft hij.

Er waren echter ook moslims die uit religieus principe voor slavernij bleven. Toen het Ottomaanse rijk, dat vanuit Istanbul grote delen van de moslimwereld bestuurde, aan het eind van de negentiende en begin twintigste eeuw onder westerse druk de slavernij aan banden legde, leidde dat tot opstanden in onder meer Soedan en op het Arabisch schiereiland. De leiders van deze revoltes bestempelden de Turkse kaliefs tot kettters. Immers: in de koran stond dat het was toegestaan mensen te bezitten. (Een argument dat recent ook Islamitische Staat gebruikte om Jezidi-vrouwen als seks-slaaf te houden.)

Moderne slavernij

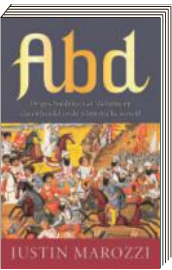
Toch werd in de loop van de twintigste eeuw overal in de islamitische wereld de slavernij officieel afgeschaft. Het is moeilijk vast te stellen hoeveel mensen er tussen dit moment en het ontstaan van de religie 1.300 jaar eerder tot slaaf zijn gemaakt. Er was zoals gezegd geen goede administratie. Schattingen van wetenschappers lopen uiteen van twaalf tot zeventien miljoen. Dat komt ongeveer overeen met het aantal mensen dat met de trans-Atlantische slavenhandel van Afrika naar de Amerika's is vervoerd.

Marozzi eindigt zijn boek in het heden. De officiële afschaffing van de slavernij betekende namelijk niet dat dit fenomeen daadwerkelijk overal opheeld te bestaan. Van alle landen in de Arabische regio komt moderne slavernij het meest voor in Saoedi-Arabië, volgens een rapport van Walk Free dat Marozzi citeert. Deze internationale mensenrechtenorganisatie raamt dat er in dat land in 2023 740.000 mensen in moderne slavernij leefden.

En hoewel slavernij in Mali en Mauritanië officieel niet is toegestaan, bestaat er felijke slavernij er tot op de dag van vandaag. Marozzi reisde daarom in 2020 naar Mali, waar nog ongeveer een miljoen mensen in slavernij leven. Hij ontmoette er in een krot aan de rand van de hoofdstad Bamako de weggelopen slaaf Haméy. Die deed huilend zijn verhaal over hoe hij mishandeld was door zijn vrije dorpsgenoten nadat hij had aangegeven geen slaaf meer te willen zijn. „Ze pakten hun knuppels en zweepen en begonnen met te slaan. Het dorpshoofd was vastbesloten de slavernij in zijn gebied in stand te houden. „We hebben al honderden jaren slaven”, zei hij, „waarom zouden we daar nu mee ophouden?”

Justin Marozzi heeft met *Abd* de diepe wortels van deze misstand op voorbeeldige wijze opgegraven. Hij zwaait in zijn boek lof toe aan een nieuwe generatie academici die in de islamitische wereld ageert tegen het wegmoffelen van dit deel van de geschiedenis, maar besluit zijn laatste hoofdstuk met de woorden van Habi, een ontsnapte slavin die hij vorig jaar in Mauritanië ontmoette. Ze leefde in armoede en heeft soms nauwelijks te eten, maar na haar vlucht proefde ze voor het eerst van het leven, zegt ze. „Daarvoor was ik een ding. Ik bestond niet als mens. Nu, God zij geprezen, ben ik vrij.”

Slavenmarkt in Jemen, illuminatie van Yahya ibn Mahmud in een handschrift uit 1207. FOTO WIKIMEDIA COMMONS

Justin Marozzi: *Abd. De geschiedenis van de slavernij en slavenhandel in de islamitische wereld*. (Captives and Companions. A History of Slavery and the Slave Trade in the Islamic World) Vert. Brenda Mudde en Maarten van der Werf. Omniboek, 624 blz. € 39,99 ●●●●●

Meer dan kennis

Voor wie niet alleen wil weten, maar ook wil begrijpen

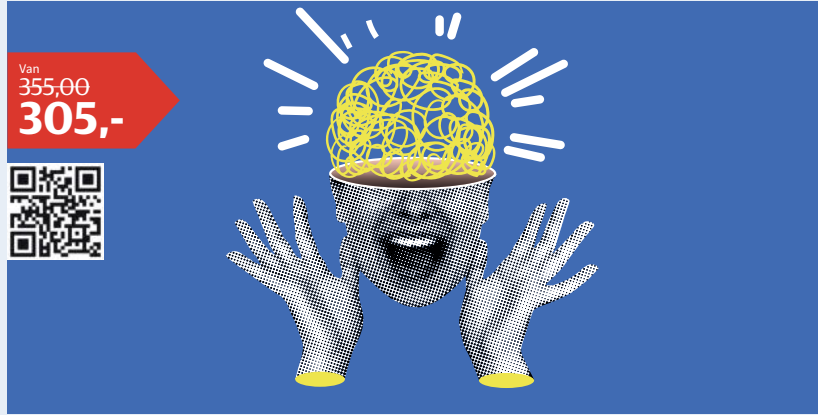
Jaaropleiding Architectuur

Van de majestueuze piramides tot de futuristische Jeddah Tower: ontdek hoe onze omgeving is ontstaan en ontworpen door de tijd heen. Verken niet alleen de esthetiek, maar ook de technische, maatschappelijk en culturele context van de gebouwen die onze wereld vorm geven.

- 32 hoorcolleges
- Start in januari 2026
- Op locatie of online

Colleges Zijn wij ons brein?

Wat zeggen grote denkers over ons bewustzijn? Ontdek de verborgen dimensies van je bewustzijn, waar innerlijke beleving en intuïtie samenkomen, en kijk voorbij de grenzen van je hersenen!

- 10 colleges
- Start in januari 2026
- Op locatie of online

Jaaropleiding Kunstgeschiedenis

Altijd al kunst écht willen begrijpen? De Jaaropleiding Kunstgeschiedenis biedt een diepgaand overzicht van de westerse kunst, van de Oudheid tot nu, met oog voor context, betekenis en interpretatie. Ontwikkel een stevige basis en leer met nieuwe blik kijken. Schrijf je vandaag nog in!

- 40 colleges
- Start in januari 2026
- Op locatie of online

Jaaropleiding Moderne kunst

Deze diepgaande reeks geeft inzicht in de stromingen, invloedrijke kunstenaars en controversiële werken die de kunstwereld hebben gevormd. Je leert hoe kunst zich sinds 1800 heeft ontwikkeld en krijgt een compleet begrip van moderne kunst.

- 32 hoorcolleges
- Start in januari 2026
- Op locatie of online

Jaaropleiding Filosofie

Wat hebben grote denkers ons te zeggen over waarheid, kennis en zingeving? In de Jaaropleiding Filosofie verdiep je je in de ideeën van klassieke én hedendaagse filosofen, uit het Westen én daarbuiten. Je leert denken over levensvragen, morele dilemma's en de kunst van het leven. Voor wie met filosofie de wereld én zichzelf beter wil begrijpen.

- 34 hoorcolleges
- Start in september 2026
- Op locatie of online

Jaaropleiding Psychologie

Duik in het menselijk gedrag. Van Plato tot Freud en moderne psychologie – verken bewustzijn, identiteit, moraal en sociale invloed in 40 intensieve colleges met filosoof Rico Sneller.

- 40 colleges
- Start in september 2026
- Op locatie of online

Een poëtische blik op Tata Steel in IJmuiden. FOTO OLIVIER MIDDENDORP

MAARTEN VAN DER GRAAFF In zijn nieuwe gedichten verzet hij zich tegen de rol waarin het individu wordt gedwongen door machtsstructuren en omgevingen. Het levert fraaie poëzie op.

Door **Maria Barnas**

Een huishoudboekje is iets waar ik alleen over heb gelezen in romans. Ik heb er nooit één gezien. Het is als een besneeuwd bos in *Huishoudboekje van de verborgen dingen*, de nieuwe dichtbundel van Maarten van der Graaff: „Alle besneeuwde bossen liggen in de negentiende eeuw.” Alles wat ik associeer met ‘huishoudboekje’ is bedompt: de sfeer van de romans waarin ik erover las, de positie van de vrouw die ervoor verantwoordelijk was, en vooral verantwoording moest afleggen. Misschien ontken ik dat ik een huishouden heb, juist om die reden.

De vierde bundel van Maarten van der Graaff (1987) is een mysterieus huishoudboekje van wat uit het zicht blijft. Van wat we niet zien en wat we niet willen zien, maar wat wel ons leven bepaalt. Deze poëtische boekhouding komt in verzet tegen de rol waarin het individu wordt gedwongen door machtsstructuren als het kapitalisme, maar ook door omgevingen die een bepaald gedrag voorschrijven, zoals parkeergarages, zwembaden, *drive-thru's* en *walk-ins*.

Van der Graaff is er niet onmiddellijk om uit om iets gemakkelijk of mooi te maken. Toch is deze poëzie, haast in weerwil van zichzelf, van een grote schoonheid. Schoonheid die, net als het eerdergenoemde besneeuwde bos, soms overkomt als een verschijnsel - of citaat - uit een voorbije tijd.

Zachte krachten, zoals schoonheid en ook tederheid, worden ingezet als verzet. Ook als dat niet gemakkelijk is: „je wil tederheid niet privatiseren ok/ maar waarom schrijf je dan/ zonder tederheid dat is een probleem”, klinkt het in ‘Oude vorm’. In dit gedicht draagt de dichter een oude, lange, tweedehands jas en wordt ‘begrafenisondernemer’ en ‘patriarch’ genoemd. De (oude) vorm van poëzie dwingt, net als de jas, een bepaald effect af.

Niet mooi of teder willen schrijven, maar het toch doen (en daardoor juist op een overrompelende manier), is kenmerkend voor deze bundel. De vraag die de dichter zichzelf stelt („waarom schrijf je dan zonder teder-

heid”) schuurt met het effect van het gedicht, dat ruimer (en zachter) is dan wat er letterlijk staat. Het slotbeeld van een oude vorm die - als het merkje onder de kraag van de jas - verkruimelt, kan niets anders dan tederheid oproepen bij de lezer.

Polderlandschap

Het verzet is niet alleen inhoudelijk, maar wordt ook weergegeven door de uiteenlopende vormen die de gedichten aannemen, als pogingen om buiten het normatieve te treden. Er zijn eenregelige gedichten, prozagedichten en gedichten die losjes op de pagina staan, radicaal doorsneden door een lang gedicht dat, als een onontkoombare horizon van een Hollands polderlandschap, de hele bundel onderaan de bladspiegel doorsnijdt. In dit gedicht gaat de dichter in gesprek met kunstmatige intelligentie, die hij (of een gesimuleerde versie van zichzelf) de opdracht geeft te spreken als Tata Steel. Hoewel Tata Steel misschien niet onmiddellijk het meest poëtische onderwerp is, laat Van der Graaff zien dat de industrie en zelfs Dick Schoof in een gedicht niet hoeven te misstaan.

De constatering dat de dichter doet vanuit zijn focus op Nederland zijn niet alleen maar grappig: „dick/ die zijn armen opent zoals de veiligheidsdienst de archieven”. Wat hier en in de bundel als geheel de boventoon voert is dreiging. Nederland staat symbool voor de scheefgroei van machtsverhoudingen op wereldniveau: „vaders houden de toekomst bezet ze staan in de tuin/ staatkundig leven schiet wortel onder hun voeten”. Met dit krachtige en tegelijk droomachtige beeld laat Van der Graaff zien dat de toekomst niet eerlijk is verdeeld.

In ‘Geen poëzie van alle Nederlanders’ stelt Van der Graaff zich voor dat er een documentaire over hem is gemaakt. Hij spaart zichzelf niet: „ik ben negentig en eindelijk slank ik kijk terug in een blazer/ op een gerieflijk en gecompromitteerd leven/ in de dikke bleke van de zon met de seculiere kunst van het weglaten/ ben ik scheutig met zelfverachting voor de Bühne/ en ouderwetse gezelligheid waar vaderlandse ironici/ in betegelde tuinen naar verlangen of groen en

rood met een genocideprobleem/ belast materiaal lekt uit dit steeds schuldelozer vaderlandje fak/ ik ben de dreiging die flappert in de nacht oftewel de wet oftewel daddy/ geen premier van alle Nederlanders geen poëzie”.

De ‘o’ klinkt hier niet alleen als aanroep aan de Palestijnse vlag, maar bovendien als roep om te ontstijgen aan de hypocrisie van een kabinet dat op afstand blijft kijken naar de door Israël gepleegde genocide.

de lichamen van mijn kinderen zijn aan de orde van de dag
die zich over hen heen buigt om onstelpbare plekken in het licht te maken
in de kleinste handeling is dit zorgzaam genoeg is dit zorgfady joudah
zeegt dat het engels nog niet is begonnen palestijnse stilte te begrijpen
ik wil alles wat teder is niet verder privatiseren onze kinderen verdrinken
mensen in zee onze kinderen gooien bommen ze slapen zo stil

In dit aangrijpende slot stelt de dichter dat niet alles wat teder is geprivatiseerd zou moeten worden. Of citeert hij daar de Palestijnse dichter Fady Joudah? Door de hoofdletter- en leestekenloze regels vloeien verschillende mededelingen in elkaar over. Soms weet ik niet of Van der Graaff op zichzelf of op de premier doelt, en ook wanneer hij Joudah (zonder aanhalingstekens) citeert, is het niet duidelijk waar zijn eigen woorden beginnen en die van Joudah ophouden. Door dit talige spel lossen de contouren tussen individuen op, deelt de dichter een schuld met een premier die hij aanvalt, deelt de dichter zorg over kinderen met een Palestijnse dichter. Wat gesuggereerd wordt is: ‘onze kinderen’ zijn alle kinderen, van iedereen. Hoe moeten we daar gezamenlijk op een goede manier voor zorgen?

Het is schokkend - en waar - dat onze kinderen, net als wij, in de toekomst mensen zullen laten verdrinken op zee. Bommen gooien. Omdat ze worden geboren in een falend systeem.

Maar:

[...] ze slapen zo stil
ze verdienen meer dan een gezin meer
dan van bloed doordrenkte natuur
de schoonheid van samenscholingen

In *Naschrift over samenscholen*, de cyclus waarmee de bundel besluit, worden verschillende vormen van collectiviteit en solidariteit als samenschooling opgevoerd, zoals die van afwezige voorbijgangers met vogels en katten, en vissers uit de bijbel. Ook het schrijven zelf is een samenschooling: „ik krijg steeds sterker het idee aan een tafel te werken/ waar anderen aan hebben gezeten die net zijn opgestaan”. Wat we maken is een herwerking of doorwerking van wat in het verleden al door anderen is gedaan.

Tussen de regels wordt een denkbeeldige ontsnapping geboden: „Door een drive-thru lopen is occult wandelen.” En ergens anders: „Elke verplaatsing is in essentie occult.”

Ontworpen of bedachte plekken als de drive-thru, de walk-in, de parkeergarage en het zwembad - én poëzie - schrijven bepaald gedrag voor. Van der Graaff suggereert dat als je je daar tegenin beweegt, door bijvoorbeeld juist te wandelen waar een auto wordt verwacht, er een andere beleevingswereld kan worden afgedwongen, een van de werkelijkheid losgezongen positie. Een ervaring die je spiritueel zou kunnen noemen, of ‘occult’.

De dichter laat hiermee zien hoe belangrijk het is te handelen naar wat (nog) niet bestaat. Het huishoudboekje van de verborgen dingen fungeert daarmee niet alleen als verslag van wat misgaat, maar ook als geheimzinnige wandelkaart voor nieuwe verbindingen. Tussen mensen onderling, tussen mensen en hun omgeving:

aan de randen van je leven
is de waarheid over je leven
ik hoop dat jullie in vreemde groepjes verder kunnen gaan

Eindelijk bevrijd van die liefdeloze ouders

THOMAS KORSGAARD In het laatste deel van zijn semi-autobiografische Tue-trilogie smijt de hoofdpersoon zijn hele ellendige jeugd in de vuilnisbak. Daarbij wordt hij geholpen door zijn voortdurende bluf.

Door **Femke Brockhus**

Ik breng alles naar de grofvuilcontainer.” Zo luidt de veelbetekende eerste zin van *Je had er waarschijnlijk bij moeten zijn*, het recent in vertaling verschenen laatste deel van de Tue-trilogie, de succesvolle semi-autobiografische serie van de Deense Thomas Korsgaard. Het is pijnlijk dat Tue alles in de container dumpt, wanneer je je realiseert dat het dan ook écht om alles gaat: naast een matras, oude kinderkamermeubels en kleding, ook: „Mijn babyboek van toen mijn ouders nog foto’s van ons namen.” De trilogie is een nauwgezet coming-of-ageverhaal, verteld door de afstandelijk (koel, droog, ironisch) klinkende Tue, die opgroeit in armoedige omstandigheden, op een stoffig erf, ver van de buitenwereld. Overgeleverd aan een voortdurend gebrek aan liefdevolle betrokkenheid van zijn ouders en financiële

middelen, voel je de jonge verteller langzaam maar zeker verharden.

Het eerste deel, *Mocht er iemand langs-komen*, begint met het bijwonen van een begrafenis, waar Tue zich levendig voorstelt hoe het zou zijn als het zijn vader was in de kist. In dit deel ontworstelt Tue zich aan zijn vader. Hij begint te begrijpen dat onder diens voortdurende woede een wanhoop schuilgaat en onder zijn onrust een hardnekkige machteloosheid. Tue ziet het gedrag van zijn vader voor wat het is – van zielig tot wanstaltig of zelfs illegaal, zoals wanneer hij zijn zoon dwingt mee te gaan om koper te stelen. En Tue gaat de strijd aan, weigert, dient hem van repiek. Tegelijkertijd is er, misschien doordat hij zijn kwetsbaarheid kan zien, óók compassie. De figuur die voorheen zijn dominante, ontzagwekkende vader was, valt van zijn voetstuk: „Hij zat op te-

letekst over de aandelenmarkt te lezen, zoals altijd als hij klaar was met uitmesten van de stal. Hij had trouwens helemaal geen aandelen.”

Eerlijke, nietsontziende blik

In het tweede deel *Op een dag lachen we erom* ontworstelt Tue zich hoofdzakelijk aan zijn moeder. Met zijn eerlijke, nietsontziende blik stelt hij over haar: „Toen was ze mooi. Lang voor mijn vader en wij verschenen. Lang voor het doodgeboren kindje, alle rekeningen, de telefoontjes van de gemeente en haar depressie. Ze had mooi kunnen zijn.” Ook zijn moeder maakt een val, waarbij je als lezer laveert tussen medelijden en veroordeling. In hoeverre gaat zij ten onder aan haar gewelddadige man en de omstandigheden waarin ze verkeert en in welke mate is ze zelf verantwoordelijk te houden voor de (verwaarloosde) zorgtaak naar haar kinderen? Tue worstelt met een pijnlijke tegenstrijdigheid jegens haar: „Ik haat je mam”, fluisterde ik en ik hoopte dat het tot in haar droom zou doordringen. ‘Ik haat je en je mag niet weggaan.’”

In plaats van er te zijn, wordt er gevlucht („We hadden allemaal constant iets nodig om dingen te vergeten”), letterlijk door afwezigheid, of figuurlijker in drank, eten, blazen of tv-kijken. Tue vereenzaamt en vindt bij zijn moeder nauwelijks gehoor: „Ze lag met de afstandsbediening in haar hand haar cola-fles te knuffelen toen ik binnenkwam.” Naast nalatigheid begint Tue ook bij zijn moeder gewelddadigheid te vermoeden. Hij herinnert zich dat hij door haar tegen de muur gegooid werd en met een riem werd vastgebonden. „Ik had daar niet

FOTO GETTY IMAGES

lang gestaan. Of misschien wel, of misschien had mijn vader het gedaan. Misschien was het niet waar.” Schrijnend is het loyaliteitsconflict waarin Tue zo nu

en dan belandt, die het extra lastig maakt om zijn moeder als dader aan te wijzen.

Bedreiging

Zo wordt Tue voortdurend verscheurd door tegengestelde bewegingen: enerzijds wil hij zijn ouders respecteren en soepel meedraaien in het gezin, anderzijds is hij zich ervan bewust dat er niet goed voor hem en zijn broertje en zusje wordt gezorgd (vader werkt, moeder verdwijnt, de kinderen moeten zelf maar eten regelen). Te midden van alle problemen maakt zijn moeder zich los van het gezin. Tijdens een autorit biecht ze op dat ze een minnaar heeft. De bekendenis loopt uit op een bedreiging: als Tue zijn vader vertelt over haar affaire, zal zij vertellen dat hij homo is („Hij vermoordt je”). Wanneer zijn moeder hem bij hun koperen huwelijksfeest toevertrouwt dat ze overweegt bij haar minnaar in te trekken, lijkt er iets te knappen: Tue voelt de laatste hoop uit het kapotte gezin wegglijden en wil vluchten, maar is tegelijkertijd afhankelijk van zijn ouders en kan zichzelf moeilijk in bescherming nemen. Maar dan wordt het voor hem beslist: de affaire komt uit, waarna zijn vader dreigt zich te verhangen en zijn moeder aankondigt weg te gaan. Tue wordt het huis uitgezet.

Je had er waarschijnlijk bij moeten zijn is het eenzame slotakkoord, waarin Tue probeert los te komen van zijn geschiedenis en daarmee een deel van zichzelf. Het verhaal is cru: eenmaal verlost van het problematische gezin belandt hij in Ko-

penhagen op straat. Zelfs voor de meest basale crisisopvang komt hij niet in aanmerking door de wrede cirkel: zonder adres geen woning, zonder woning geen adres. Er is een malafide verhuurder van een kamer die seksueel misbruik van hem wil maken, er is een bewaker die hem verwijderd uit het kantoorpand waar hij als krantenverkoper werkt en er is een voortdurend tekort aan eten en geschikte kleding („Bij de neus van mijn schoen is mijn sok op weg naar de oktoberkou”). Flessen sterke drank helpen hem de nachten door. Na het nodige aandringen vindt hij ten slotte een logeeraadres bij zijn collega-verkoper Victoria, die bij haar moeder in een luxueus appartement in de stad woont.

Hier vindt een tenenkrommende clash tussen klassen plaats: Tue steekt onbeschaafd, ongemanierd en onwetend af bij deze hogere sociale klasse. Zijn werkelijkheid roept zo’n ongemak op, dat er geen volledige aandacht voor is: niemand wil het echt zien. Wanneer hij wordt meegenomen naar een kerstdiner hoort hij vanaf de gang hoe Victoria en haar moeder werkelijk over hun logé denken: hij wordt bestempeld als ‘white trash’. Zijn eerder gedeelde ambitie om schrijver te worden wordt afgedaan met: ‘Iedereen mag dromen’, en de hamvraag in het gezelschap blijkt te zijn: hoe kom je van zo iemand af? Misschien het pijnlijkste: dat zelfs trots een privilege blijkt, hij heeft geen andere mogelijkheid dan ondanks alles te blijven.

Wat deze laatste roman interessant maakt, is de voortdurende bluf die Tue

moet opzetten. Alle leugens waarmee hij kranten verkoopt, eten of geld steelt, aan gratis drank komt of een tijdelijke slaappleaats. Tue moet zich voortdurend anders voordoen om de realiteit naar zijn hand te zetten. Wanneer hij uiteindelijk toch vertrekt uit het luxeappartement (na een intimiderende aanvaring op de bank met Victoria), dreigt hij zichzelf helemaal te verliezen.

Oude laptop

Hij moet zijn geliefde oude laptop inruilen, waarop hij soms iets typte, zodat hij tegen de buitenwereld kon zeggen dat hij bezig was met het schrijven van een boek: „Als iemand het aan mij vraagt, wat ben ik dan? Ik heb zin om te zeggen dat ik schrijver ben, en dat klopt eigenlijk ook wel, al heb ik nog geen boek geschreven. Als je een schrijver bent die geen boeken schrijft, wat ben je dan?”

Een belangrijke vraag die de trilogie stuwt, is wanneer het schrijverschap van Tue geboren wordt. Dat duurt een tijd en als het zover is, blijft de schrijfarbeid helaas onzichtbaar: Korsgaard wacht tot het eind van de roman en neemt dan een sprong in de tijd. Tue komt op de avond van zijn boekpresentatie thuis in zijn eigen appartement, waar politie voor de deur staat. Zijn eerste gedachte: „Ze zullen het me zo vertellen. Mijn vader is dood. Het is mijn schuld. Ik heb een leven gekregen en met het zijne betaald.” Maar nee: de overdaad aan geleverde bloemen wekte vragen. Tue krijgt zijn droom: hij is schrijver, hij wordt gevierd en hij heeft een huis.

Deze trilogie over het loskomen én meedragen van een lastige jeugd in een homofob lager sociaal milieu, gepaard met de belofte dat dit alles uiteindelijk zal dienen als schrijfmateriaal, doet sterk denken aan het oeuvre van Édouard Louis. Maar waar Louis zijn verhaal met een intellectuele, analytische blik duidt en in zinderende taal vat, neemt Korsgaard de lezer mee in een in zichzelf gekeerd personage dat alles in klare taal ondergaat, zonder tussenkomst van reflectie of beeldspraak. Ook zien we bij Tue nauwelijks de geleverde strijd voor het schrijverschap, zoals Louis die – in het nastreven van hoogwaardig onderwijs, het zoeken naar mentoren en literaire voorbeelden en het uiteindelijke ploeteren – wél duidelijk voert.

Tue’s wereld blijft sober: het alledaagse leven waarin het draait om overleven (eten, werken, slapen) herhaalt zich voortdurend en hij blijft weg van elke emotie. Het is een herhaling die bijzonder genoeg nergens saai wordt: de verhaalwereld wordt op deze consequente wijze bestendigd en blijft interessant. Korsgaards kracht schuilt erin dat hij je als lezer meeneemt in een wereld die vanzelfsprekend lijkt (de laconiek klinkende titels zijn een voorbode), terwijl die eigenlijk abnormaal en extreem is. Elke jongere die denkt dat literatuur per se moeilijk is, zou deze trilogie in handen moeten krijgen. Het is onderkoeld proza, verraderlijk soepel, waarbij je na het lezen achterblijft met het gevoel dat de leeservaring aanzienlijk indringender is dan hij aanvankelijk werd voorgesteld.

Advertentie

nrcwebwinkel

DUCC
Koperen pannen

- › **Luxe en tijdloze uitstraling, voor jarenlang plezier**
- › **Drie lagen voor optimale warmteverdeling**
- › **Geschikt voor alle warmtebronnen**

Een blikvanger in elke keuken: de koperen pannen van het Nederlandse DUCQ. De pannen zijn opgebouwd uit 3 lagen: koper aan de buitenzijde, roestvrijstaal aan de binnenzijde en een aluminium tussenlaag. Dit resulteert in een pan met een uitstekende warmteverdeling die gewaardeerd wordt door iedereen met een passie voor koken. Geschikt voor alle warmtebronnen.

Adviesprijs
v.a. 129,-
94,95

Bestel nu » nrcwebwinkel.nl/ducq

Advertentie

*Hét
fantasyboek
van 2025!*

De zielenkijker

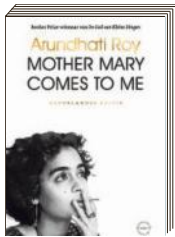
Marc Paulissen

“Mijn zoon van 12 kon niet stoppen met lezen, net als ik”
– Anne, 41

LEES MEER

Uitgeverij Pekari - www.pekari.nl

Arundhati Roy: *Mother Mary Comes to Me*. Vert. Inger Limburg en Lucie van Rooijen. Wereldbibliotheek, 351 blz. € 24,99

‘Mijn moeder was een geslepen gangster’

INTERVIEW De Indiase schrijfster en activiste Arundhati Roy schreef een rauw en intiem boek over de boosheid van haar moeder en hun ingewikkelde relatie. „Wanneer iemand mij prijst, heb ik het gevoel dat iemand in de andere kamer wordt geslagen.”

Door **Rosan Hollak** Foto **Merlijn Doomernik**

Het zal je maar gebeuren, een moeder die je op driejarige leeftijd uit de auto zet op een eenzame landweg. Die, als ze kwaad is, je de meest vreselijke dingen naar je hoofd slingert. „Had ik je maar in een weeshuis gestopt!”, „Je bent een molenstein om mijn nek”, „Jij bent de oorzaak van al mijn kwalen”, en niet te vergeten: „Teef.” Een moeder die, zodra je oud genoeg bent om het te horen, vertelt dat ze heeft geprobeerd je te aborteren door een overdosis onrijpe papaya’s te eten. Maar ook een moeder die, als ze op het punt staat te sterven, een berichtje stuurt met de boodschap: *Ik heb van niemand ter wereld zoveel gehouden als van jou.*

Het is ook een boek, vertelt ze tijdens een interview in een Amsterdams hotel, dat ze na de publicatie van haar tweede roman *Het Ministerie van Opperst Geluk* (2017) en haar vele politieke essays over India, bijzonder moeilijk vond om te schrijven. „Kort nadat mijn moeder was overleden vroeg mijn Londense uitgever of ik niet over haar wilde schrijven. Ik twijfelde, zo’n egodocument past niet bij mij. Tegelijkertijd bleek ik niet echt in staat iets anders te schrijven. Dit was het boek dat ik al mijn hele leven in me droeg.”

Ze noemt haar moeder ‘haar toevluchtsoord en haar storm’ en zegt dat ze de woede van ‘mevrouw Roy’ - zoals zij en haar oudere broer Lalith hun moeder op school moesten noemen - inmiddels beter kan plaatsen. „Haar leven is niet eenvoudig geweest, ze was een uitzonderlijke vrouw die zich losmaakte uit een uitzonderlijke situatie.”

Geboren als Syrisch-christelijke vrouw in Kerala ontsnapte Mary Roy op jonge leeftijd aan een gezin met een gewelddadige vader door te trouwen met de eerste de beste man die haar ten huwelijk vroeg. Rajeeb Roy, een Bengaals-christelijke theeplantagemanager bijgenaamd ‘Mickey’, raakte al snel aan de drank en Mary vertrok met haar twee jonge kinderen naar de woning van haar vader in de zuidelijke deelstaat Tamil Nadu. Een plek die ze opnieuw moest verlaten nadat ze door haar eigen broer en moeder uit huis

werd gezet, omdat volgens de christelijke erfwet van het voormalige vorstendom Travancore dochters geen recht hebben op hun vaders eigendom. Met nauwelijks geld op zak vertrok Mary naar het kleine dorp Ayemenem (de plek uit *De God van Kleine Dingen*) en trotseerde alle verwachtingen door een eigen huis te laten bouwen en de iconische school Palikoodam te stichten in het nabijgelegen Kottayam. „Daar heeft mijn moeder binnen een kleine, conservatieve Syrisch-christelijke gemeenschap generaties vrijzinnige, geëmancipeerde jongens en meisjes weten op te voeden”, zegt Roy. „Later begon ze tot aan het Hoogge-rechtshof ook een rechtszaak tegen haar eigen familie, die resulteerde in de nietigverklaring van de discriminerende erfrechtwet. Een uitzonderlijke prestatie in een land waar vrouwen vaak tweedetrangsburgers zijn.”

En toch was uw moeder, ondanks al deze overwinningen, boos. Heel boos, vooral op haar kinderen. Kunt u dat verklaren?
„Ik denk dat ze haar opgekropte woede op ons botvierde. Als gescheiden vrouw met twee kinderen werd ze met de nek aangekeken binnen haar gemeenschap. Ze had veel woede opgebouwd jegens mannen - haar vader, haar broer en mijn vader, die ze ‘de nietsnut’ noemde, waren ieder op hun manier gewelddadig geweest. Soms zag ik de woede in haar ogen. Daarin herkende ik mijn grootvader. Boosheid kun je natuurlijk ook erven, het is niet altijd duidelijk waar het vandaan komt.”

Ze was verbitterd, maar in sommige opzichten ook weer helemaal niet.
„Ze was onvoorspelbaar, je wist gewoon nooit wanneer ze zou ontploffen. Maar ze zorgde er wel voor dat ik kennismakte met literatuur en politiek, met poëzie en geschiedenis. Dankzij haar las ik Shakespeare, Kipling en A. A. Milne. Ze las me voor uit *Lolita*, leerde me over onrecht, slavernij en imperialisme. Voor mij waren dat geschenken. Mijn broer interesseerde dat allemaal niet.”

U schrijft dat de kinderen op haar school een heel ander beeld van haar hadden.

Arundhati Roy: „Door op te groeien met het geweld en de gekte van mijn moeder moest ik veel toelaten, ik ben er tolerant door geworden.”

‘Ik denk dat mijn moeder haar opgekropte woede op ons botvierde’

CV

Arundhati Roy (Shillong Assam, 1961) won in 1997 met haar debuutroman *De God van Kleine Dingen* de Booker Prize. In 2017 stond haar tweede roman, *Het Ministerie van*

Opperst Geluk, op de longlist van de Man Booker Prize. Beide boeken zijn in meer dan 40 talen vertaald. Daarnaast is Roy activist, ze

schreef vele politieke essays en ontving in 2023 de European Essay Prize voor haar hele oeuvre. In 2024 volgde de PEN Pinter Prize. Roy woont in Delhi.

„Ten opzichte van haar leerlingen was ze ruimdenkend en liefdevol. Toen de jongens een keer de meisjes aan het pesten waren met hun borsten, riep ze alle leerlingen bijeen, pakte haar eigen enorme Maidenform-bh, duwde die in de handen van de boosdoeners en zei: ‘Dit is een bh. Elke vrouw draagt er een. Jullie moeders en binnenkort ook jullie zussen.’ Dit soort radicale acties zorgde voor een verschuiving binnen de machtsverhoudingen. Onder haar hoede groeiden jongens op tot respectvolle mannen en bracht ze meisjes zelfvertrouwen bij.”

De gewelddadige uitbarstingen waaraan uw moeder uw broer onderwierp waren anders van aard dan de razernij die u over zich heen kreeg. Hoe zat dat?
„Ze gaf hem gewoon de schuld van alles wat ze met mannen had meegemaakt. Toen hij een jaar of zeven was maakte ze hem al uit voor seksist. Als tiener noemde ze hem een keer ‘dom’ en ‘lelijk’. Hij was natuurlijk niet dom, maar hij was vaak stil en miste zijn vader. Ik heb meegemaakt dat ze mijn broer vanwege een middelmatig rapport ‘s avonds uit bed haalde en begon te slaan. De volgende ochtend gaf ze mij een knuffel en zei: ‘O, wat heb je een prachtig rapport.’ Vanaf dat moment associeerde ik mijn persoonlijke prestaties met een onheilsgedoe. Wanneer iemand mij prijst, heb ik het gevoel dat iemand anders in de andere kamer wordt geslagen. Dit begon als een persoonlijke kwestie, maar heeft mij gevormd als schrijver: dit is waarover ik schrijf, dit is wat ik zeg.”

Wat bedoelt u?
„Ik kan met mijn woorden misschien indruk maken op de wereld, maar ben me er altijd van bewust dat de mensen waarover ik schrijf vaak slachtoffers zijn. Dat begon al met *De God van Kleine Dingen*. De marxistische regering in Kerala was destijds vervolgd over dit boek. Ik uitte kritiek op de communistische partij en liet zien hoe de ongelijkheid binnen het kastenselsel niet werd rechtgetrokken door de nieuwe politieke idealen. Toen ik met dit boek de Booker Prize won, was iedereen trots dat een Indiase auteur een grote, internationale prijs kreeg. Maar tegelijkertijd probeerden ze mijn boek te depotitiseren en vooral te benadrukken dat het een mooi kinderboek was vol lyrische taal. Ondertussen moest ik voor de rechter verschijnen vanwege mijn kritiek op de discriminatie van sociale klassen en vanwege obsceniteiten.”

Toen u zestien was bent u alleen naar Delhi vertrokken om architectuur te studeren, vanaf uw achttiende brak u met uw moeder en kwam niet meer thuis. Hoe was dat?
„Ik moest aan mijn moeder ontsnappen om te kunnen overleven. Zeven jaar lang heb ik haar verbannen uit mijn leven. Dat waren zware jaren. Ik had geen cent, naast mijn studie had ik allerlei onderbetaalde baantjes. Pas toen ik begon met het schrijven van filmscenario’s en later als schrijver ben ik haar weer gaan opzoeken. Maar die breuk was noodzakelijk, ik moest kunnen overleven zonder haar en de vlag van onafhankelijkheid voor mezelf hijsen.”

Toch heeft u na die zeven jaar de banden weer aangehaald.
„Ja, ik besloot de wapens neer te leggen, ik wilde haar niet laten vallen. Ik had ook bewondering voor haar militante moed. Vanaf het moment dat ik weer met haar omging, heb ik geprobeerd om op een veilige afstand van haar te houden. Dat kostte me veel emotionele energie. Het

gevolg van die onveilige thuissituatie was ook dat ik als volwassene vaak mijn eigen leven heb opgeblazen. De plek waar ik me het veiligst voel, is voor mij ook de gevaarlijkste. Als ik me te veilig voel, sla ik op de vlucht.”

Dat gebeurde ook in de periode nadat u de Booker Prize won. U had destijds een liefdevolle relatie met de filmmaker Pradip Krishen, u was stiefmoeder van zijn twee dochters, toch ging uw weg.
„Er was een kloof tussen ons ontstaan. Na het winnen van die prijs had ik meer geld dan ik ooit had durven dromen. Ik had een mooi huis, was het object van nationale trots. Maar ik geneerde me ervoor, wie was ik als schrijver in dit gekke, gecompliceerde land met zoveel ongeletterden? De roem en zekerheid maakten me onvrij. Ik wilde al dat geld niet, ik gaf het ook deels weg en kreeg opnieuw het gevoel dat, terwijl ik complimenten ontving, in een andere kamer iemand een pak slaag kreeg.”

Dat gevoel, schrijft u, werd ook nog eens versterkt door de politieke situatie in uw land.
„In maart 1998 kwam er een coalitie aan de macht onder leiding van de BJP, de hindoe-nationalistische politieke partij. Dat was het begin van een ideologische coup. De regering wilde van India een hindoeestaat maken. Kort daarna bracht de BJP drie kernbommen tot ontploffing, Pakistan volgde daarop met twee eigen proeven. Ze werden gepromoot als ‘een hindoe-bom’ en een ‘moslim-bom’. Tweehonderd miljoen moslims in India werden door dit machtsvertoon gegijzeld. Mijn razernij over dit alles botste met mijn privéleven.”

Is dat de reden dat u daarna, zoals u zelf schrijft, ‘een opruiende schrijfster-verraadster’ werd? U schreef kritisch over de regering, verzette zich tegen de bouw van een grote dam in de Narmadavallei, sprak uw steun uit voor de onafhankelijkheid van Kasjmir.
„Ik wilde niet weer een ‘schattig kinderboek’ schrijven. Ik wilde het leven van een echte schrijver leiden, voor mij betekende dat dingen meemaken, opschrijven en ervan leren. De strijd met de dorpelingen uit de Narmadavallei om overstromingen te voorkomen, naar Kasjmir gaan om te zien hoe de moslimgemeenschap daar wordt onderdrukt, het heeft me telkens veranderd.”

U schrijft dat u door Kasjmir het diepst in uw hart werd geraakt vanwege de wreedheden en martelingen die een heel volk moeten doorstaan uit naam van de democratie.
„Ja, inmiddels heeft de regering-Modi de afgelopen tien jaar het hindoe-nationalisme genormaliseerd. Honderden 24-uurs nieuwskanalen worden gerund door bedrijven die deel uitmaken van dit hindoe-nationalistische project, ze verspreiden alleen maar haat en nepnieuws. De ideologie heeft al onze democratische instanties overgenomen. Zelfs met een wisseling van de regering zal dit niet meer veranderen. Het is als vergif dat in een rivier is gestort, hoe raak je dat nog kwijt?”

Heeft het schrijven van dit laatste boek u ook veranderd?
„Door op te groeien met het geweld en de gekte van mijn moeder moest ik veel toelaten. Ik ben er tolerant door geworden, het heeft me strijdbaar gemaakt. Als je me vraagt wat mijn moeder me heeft nagelaten dan zou ik zeggen: een overactieve middelvinger.”

Verse Ramsj [2]

LITERATUUR

John Hersey /De muur	32.99/ 12.50
Yasunari Kawabata /De schone slaapsters	21.99/ 7.90
Tsering Yangzom Lama /Onze bergen raakten de hemel	24.99/ 9.90
Itamar Vieira Junior /Kromme ploeg	23.50/ 7.90
Elle van Rijn /Terug naar Insulinde	22.99/ 7.90
Harry Mulisch /Het mirakel	22.99/ 9.90

KUNST & ARCHITECTUUR

Allart van Everdingen 1621-1675. Meester van het ruige landschap	29.95/ 12.50
N. Büttner /Vermeer. De schilder die de tijd stilzet	20.99/ 9.90
S. van Duin & A. Bauman /Polaroid in Nederland. De magie van instant-fotografie	34.95/ 12.50
C. Nepi /Botanische kunst. Van de Renaissance tot de 19de eeuw	39.95/ 15.00
Monumentaal. De Wereldgeschiedenis in 168 Monumenten	49.99/ 15.00
H. van Bergelijk /De zwaarte van de materie. Het architectonisch werk van A.J. Kropholler (1881-1973)	49.95/ 19.90
J. Prins / Architectuur en herinnering. Naoorlogse Europese herdenkingsplekken	55.00/ 15.00

NON - FICTIE

E. Meijers /Tussen Grolloo en Austin	25.00/ 9.90
J. Wielandt /Final Blues. De kruispunten van Harry ‘Cuby’ Muskee	25.00/ 9.90
R. van Olphen & B. Middelbos /Inspiratie. Een ongrijpbaar fenomeen verklaard	29.95/ 9.90
O. Bullough /De butler van de wereld	24.99/ 9.90
H. Friebe /De steenstrategie. De kunst niet te handelen	20.99/ 7.90
A. McGrath /God is dood. De opkomst en ondergang van Frank Vandenbroucke	22.99/ 7.90
D.R. de Vries /Achter de bomen stond een leeuw	18.99/ 7.90
W. Stegenga /De Friese koe	29.50/ 12.50

BIOGRAFIEËN

D. van der Meulen /Bernhards oorlog. Het leven van een prins in ballingschap	24.99/ 9.90
R. Bloemendal & R. de Lange /De stem van mijn vader. Het wonderlijke leven van Philip Bloemendal	22.50/ 9.90
A. Mariëngof /Mijn eeuw, mijn vrienden en vriendinnen	29.99/ 12.50
R. Vera Calderón & P. Galloni /Máxima. De wording van een koningin	20.00/ 7.90
J. Eig /King. Het leven van Martin Luther King	29.99/ 12.50
G. Vanden Berghe e.a. /Simon Stevin (1548-1620)	22.50/ 9.90
M. Langedijk /Hans Klok	22.99/ 9.90
M. Kempe /De beste van alle mogelijke werelden. Gottfried Wilhelm Leibniz in zijn tijd	34.99/ 15.00
S. van Faassen & H. Renders /Ik sta helemaal alleen. Theo van Doesburg 1883-1931	59.99/ 25.00
A. Pos /De wording van Gerrit Komrij	29.99/ 7.90
M. Guzzoni /Vincent’s boeken. Van Gogh en de schrijvers die hem inspireerden	27.95/ 9.90
C. Pasqualetti Johnson /Audrey	35.00/ 12.50
A. Portegies /Weerspiegeld in een waterglas. Maurice Gilliams 1900-1982	34.99/ 15.00
N. Matsier /De advocaat van Holland	29.99/ 9.90
R. Meerhof /Opstelden. Een leven in het openbaar bestuur	26.99/ 9.90

Deze boeken zijn – zolang de voorraad strekt – ook verkrijgbaar bij boekhandel:

• Steven Sterk Utrecht, Servetstraat 3
T. 030 2340580

• Scheltema Amsterdam, Rokin 9
T. 020 5231411

via bol.com of te bestellen via:

www.ramsj.nl

Voor meer informatie of een gratis abonnement op de ramsjkrant: info@ramsj.nl

Steven Sterk

nrcwebwinkel

ONZE FAVORIETEN

Ontdek de mooiste cadeaus

PRESTIGIO

Elektrische wijnopener

Adviesprijs
77,90,-
49,-

- › Opent flessen moeiteloos met één druk op de knop
- › Ergonomisch, snel en eenvoudig in gebruik
- › Inclusief foliesnijmes, beluchter en vacuümstopper

AENO

Tandreiniger

Adviesprijs
79,95
69,-

- › Laat je mond fris aanvoelen, net als na de tandarts
- › Verwijdert tandplak tot diep tussen je tanden
- › Instelbare druk voor gevoelige en normale tanden

BIRDIE

Luchtkwaliteitssensor

Adviesprijs
229,-
195,-

- › Houdt binnenshuis het kooldioxideniveau in de gaten
- › Als de waarde te hoog wordt, hangt de Birdie ondersteboven
- › Wanneer je goed ventileert, komt Birdie weer omhoog

APPLE

Refurbished iPhone

SE 2022

Adviesprijs
529,-
249,-

- › 64 GB opslaggeheugen met beschermhoes en beschermfolie voor je beeldscherm
- › Uitstekende camera-kwaliteit in handig formaat
- › Op meer dan 50 punten gecontroleerd

TEYM

Truien

Adviesprijs
169,-
139,-

- › Tijdloos ontwerp en kwaliteit voor jarenlang draagplezier
- › Gemaakt van 100% merinowol
- › Voor dames en heren in verschillende kleuren

HAY

Trapje

Adviesprijs
359,-
279,-

- › Helpende hand in huis
- › Multifunctioneel en design in één
- › Van opstapkruk tot bijzettafel

Bekijk alle cadeaus online > nrcwebwinkel.nl/cadeaus

